

საქართველოს ეროვნული მუზეუმი
სამცხე-ჯავახეთის ისტორიის მუზეუმი
სამცხე-ჯავახეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ქალთა კულტურულ-საგანმანათლებლო
საქმიანობა სამცხე-ჯავახეთში
(XIX საუკუნეში)

ახალციხე
2016

წინამდებარე ნაშრომში გაშუქებულია ქალთა კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობა სამცხე-ჯავახეთში (XIX საუკუნეში). ქალთა როლი მხარის მოსახლეობის განათლების საქმეში წარმონეწილია კულტურის სხვადასხვა დარგში მოღვაწე ქალთა საქმიანობა, მათი წვლილი მოსახლეობის კულტურული დაწინაურებისა და ეროვნული ცნობიერების შენარჩუნების საქმეში.

ნაშრომი დახმარებას გაუწევს სამცხე-ჯავახეთში ქალთა მოღვაწეობითა და საერთოდ ამ კუთხეში განათლებისა და კულტურის განვითარების ისტორიით დაინტერესებულ მკითხველს.

რედაქტორი: **შოთა მაღაზონია**

პედაგოგიურ მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფესორი

რეცენზენტები: მანანა ჯავახიშვილი

ისტორიის დოქტორი, პროფესორი

ლელა ხომერიკი, ისტორიკოსი,

ასისტენტ პროფესორი

**წიგნის თანადაფინანსებისათვის მადლობას ვუხდით
ბატონ ზაზა ვარდიძეს.**

© ნ. ერეკლეშვილი, ქალთა კულტურულ-საგანმანათლებლო
საქმიანობა სამცხე-ჯავახეთში, 2016.

ქართველი ერის ცნობიერებაში ქალს ყოველთვის მნიშვნელოვანი ადგილი ჰქონდა დათმობილი. უძველესი დროიდანვე ქალი საზოგადოების ღირსეულ და სრულ-უფლებიან წევრად აღიქმებოდა. ქალის მოვალეობა მხოლოდ დედობით არ ამოიწურებოდა, მაღალი უფლებრივ-პოლიტიკური მდგომარეობა ჰქონდა. აღნიშნულის შესახებ ისტორიამ უამრავი ცნობა შემოგვინახა. ამის ნათელი მაგალითია თუნდაც, ჯერ კიდევ ქრისტეშობამდე, პომპეუსის საქართველოში ღაშქრობის პერიოდში, ქალთა განსაკუთრებული ჩართულობა მტრის წინააღმდეგ ბრძოლაში. იმდენად, რომ რომში ხმადაღლა ასაბუთებდნენ: პომპეუსი საქართველოში ამორძალებს – მებრძოლ ქალებს ებრძვისო. ასევე იყო ფეოდალური ხანის საქართველოშიც, რის დასაბუთებას წარმოადგენს თამარისა და რუსუდანის მეფობა, ყუთლუ-არსნალის აჯანყების დროს ორი ქალბატონის: კრავაი ჯაყელისა და ხვაშაქი ცოქალის ურთულესი დიპლომატიური მისიის შესრულება და ა.შ. ასევე უამრავი ქალის სახელი შემოგვინახა ხალხურმა ზეპირსიტყვიერებამ: მაია წყნეთელი, ჭობარელი ანა ქალი, ხიზამბარელი კატო, შუშან ქალი და ა.შ.

ამდენად, ისტორიას თუ გადავხედავთ დაერწმუნდებით, რომ ქალი საქართველოში, განსხვავებით სხვა სახელმწიფოებისაგან, არ იყო უფლებრივად შეზღუდული და ერის ყოფაში იგი განსაკუთრებული სიყვარულითა და პატივისცემით სარგებლობდა. იმდენად, რომ ქართულ ლექსიკაში არსებითი მნიშვნელობის სიტყვები ქალს უკავშირდება: დედამიწა, დედა სამშობლო, დედაბოძი, დედააზრი, პურის დედა და ა.შ. ქალისადმი პატივისცემა ნათლად იკვეთება ქართულ აგიოგრაფიული ჟანრის

თხზულებებში. რაც იმაში გამოიხატება, რომ ყოველთვის ჯერ ქალი მოიხსენიებოდა და შემდეგ მამაკაცი: „დედათა და მამათა“. ქალის დაფასების უამრავი მაგალითი არსებობს ტრადიციებსა და წეს-ჩვეულებებშიც და ა.შ.

მესხეთს, საქართველოს კარიბჭედ წოდებულ მხარეს, ყოველთვის პოლიტიკურად ურთულეს ვითარებაში უწევდა არსებობა. შეიძლება ითქვას, რომ ამ კუთხეში, თურქთა ბატონობის პერიოდში, სწორედ ქალთა ძალისხმევით მოხდა ქართული ენის, სარწმუნოების, ტრადიციებისა და წეს-ჩვეულებების შენარჩუნება. ამ თვალსაზრისით უმძიმესი მდგომარეობა იყო მეცხრამეტე საუკუნეშიც: თურქთა საუკუნოვანი ბატონობის მოშორება და რუსეთის იმპერიაში გადასვლა, შესაბამისად ერთი რეჟიმის შეცვლა რუსიფიკატორული პოლიტიკით და კელავ ეროვნულობის დაკარგვის რეალური საფრთხის არსებობა. ყოველივე ამის ფონზე ნათლად გამოჩნდა ქალთა მისწრაფება, მათი შესაძლებლობები და როლი ერის გადარჩენის საქმეში.

წინამდებარე ნაშრომში მიზნად დავისახე წარმოემჩინა XIX საუკუნეში სამცხე-ჯავახეთში კულტურისა და განათლების სფეროში მოღვაწე მრავალი ღირსეული ქალბატონის საქმიანობა, რომელთაც უდიდესი წვლილი შეიტანეს სარწმუნოებრივად გათიშული ადგილობრივი ქართველი მოსახლეობის ეროვნული ცნობიერებისა და ყოველივე ქართულის გადარჩენის საქმეში. თავიანთი მოღვაწეობით ჩვენი კუთხის ისტორიაში საინტერესო ფურცლები ჩაწერეს. ვფიქრობ, მათ მოღვაწეობას უნდა იცნობდნენ და მათი მაგალითით იზრდებოდნენ თაობები. მართალია, დრო ბევრ რამეს ცვლის, მაგრამ უცვლელია მამულიშვილური ვალი და ღირსეულ მამულიშვილთა დაფასება. მათთვის პატივის მიგება კი ცხოვრებისეული

კანონზომიერებაა. ამიტომ ვფიქრობ, ჩვენ ყველანი ვალში ვართ იმ ქალბატონებთან.

წარმოდგენილ ნაშრომში, ჩვენს ხელთარსებული მასალების საფუძველზე, შევძელით ამ კუთხეში მოღვაწე ქალთა მხოლოდ ერთი ნაწილის საქმიანობის გაშუქება. რა თქმა უნდა ნაშრომის, სხვადასხვა მიზეზთა გამო, გარკვეული ხარვეზებიც ახლავს. მიუხედავად ამისა, ვიტყვებთ იმედს, რომ წინამდებარე ნაშრომი დახმარებას გაუწევს საქართველოსა და სამცხე-ჯავახეთში ქალთა საზოგადოებრივი მოღვაწეობით დაინტერესებულ მკითხველს და მივაწვდით მისთვის უცნობ და საინტერესო მასალას. მას საშუალება ექნება, ქალთა მოღვაწეობასთან ერთად, გაეცნოს მრავალ საინტერესო საკითხსაც. რამდენად მივაღწიეთ მიზანს – მკითხველმა განსაჯოს....

ამასთანავე, მინდა დიდი გულისტკივილი გამოეხატო წინამდებარე წიგნის რედაქტორის, პედაგოგიურ მეცნიერებათა დოქტორის, პროფესორ *შოთა მაღაზონიას* გამო. იგი სულ ახლახანს გარდაიცვალა, წიგნის გამოცემამდე ცოტა ხნით ადრე. ბატონი შოთა იყო მეცნიერი, რომელმაც თავისი მოკრძალებული წვლილი შეიტანა პედაგოგიური მეცნიერების განვითარებაში. იგი გახლდათ ღირსეული მკვლევარიც და გამორჩეული პიროვნული თვისებების ადამიანიც. ადამიანი, რომელმაც უანგაროდ იცოდა ლხინშიც და ჭირშიც მხარში დგომა. ადამიანი, რომლისგანაც ბევრი რამ ვისწავლე და უსაზღვროდ მადლიერი ვარ მისი. ღმერთმა ნათელში ამყოფოს ბატონ შოთას სპეცაკი სული.

მინდა ასევე გულწრფელი მადლიერება გამოეხატო ბატონ *ზაზა ვარდიძისადმი*, რამელმაც თავისი მეცნატობით უანგარო დახმარება გამიწია წინამდებარე წიგნის გამოსაცემად. რითაც კიდევ ერთხელ მომეცა ჩვენი

კუთხის ღირსეული ისტორიის ერთ-ერთი საკითხის წარმოჩენის საშუალება.

და ბოლოს, მინდა წინამდებარე წიგნი მიუძღვნა ყველა გარდაცვლილი ღირსეული ქალბატონის და მათ შორის, ჩემთვის ყველაზე ძვირფასი ადამიანის, დედაჩემის *ქალა (ეკატერინე) ხუციშვილის* ხსოვნას. (2016 წელს შესრულდა მისი დაბადებიდან ოთხმოცდაათი და გარდაცვალებიდან თხუთმეტი წელი). ქალს, რომელმაც თავისი შეგნებული ცხოვრება ხალხის სამსახურში გაატარა, დამსახურებული ჰქონდა უამრავი ჯილდო, მაგრამ მისთვის უმთავრესი იყო ის განსაკუთრებული სიყვარული და პატივისცემა, რაც საზოგადოებისაგან მიიღო.

ავტორი

XIX საუკუნის დასაწყისიდან საქართველოში განვითარებულმა მოვლენებმა მკაცრად დააყენა საზოგადოებისათვის განათლებული და კულტურულად აღზრდილ ქალთა მომზადების საკითხი. აღნიშნულ პერიოდში საქართველოში არ არსებობდა ქალთა სასწავლებლები და, აქედან გამომდინარე, ქალი მოკლებული იყო დაწყებითი განათლების მიღების საშუალებასაც კი. ქალთა აღზრდა-განათლების საკითხს ფართოდ განიხილაუდა იაკობ გოგებაშვილი ქართველ განმანათლებლებთან ერთად, რამდენადაც ქალი ოჯახში ძირითად აღმზრდელად მიაჩნდა. ისინი აღზრდის მიზნად ისახავდნენ ე. წ. „ახალი ტიპის“ ქართველის აღზრდას და ამ საქმეში უდიდეს მისიას აკისრებდნენ განათლებულ ქალს.

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ქართველი ქალის როლისა და დანიშნულების განსაზღვრა საზოგადოების აქტიური განხილვის საგანი გახდა. ამ საკითხზე განსაკუთრებული ყურადღება გაამახვილა ქართულმა პრესამ. კერძოდ, ჟურნალ „ცისკარში“ გამოქვეყნდა იაკობ გოგებაშვილის, ილია ჭავჭავაძის, პეტრე ჩერქეზიშვილის, დიმიტრი ბაქრაძის, აკაკი წერეთლის, ვაჟა-ფშაველას და სხვა ავტორთა საინტერესო პუბლიკაციები. შემდგომში კი პოლემიკა გაგრძელდა „ივერიის“, „დროების“, „ნაკადულის“, „მრომის“ – ქართული პრესის ფურცლებზე. საინტერესო სტატიები დაიბეჭდა ილია ჭავჭავაძის, ნიკო ნიკოლაძისა და აკაკი ბაქრაძის ავტორობით. მოხსენიებული ავტორები თავიანთ სტატიებში ყურადღებას ამახვილებდნენ ქართველი ქალის ღირსებაზე, ნაკლზე, იმ საჭიროებებზე, რაც მათთვის იყო აუცილებელი. ყველა მათგანი ერთხმად აღიარებდა ქალის საზოგადოებრივი როლის ამაღლების აუცილებლობას ქვეყნის ინტერესებისა და ეპოქის მოთხოვნებიდან გამომდინარე. მსჯელობდნენ და ეძებდნენ საჭირო გზებს. ინტელიგენციას სამართლიანად მიაჩნდა, რომ ქა-

ლის ნიჭიერება და მისი პიროვნული ღირსებები საზოგადოებას ჯერ კიდევ სრულად არ ჰქონდა დანახული და შესაბამისად გამოყენებულიც. ამასთანავე, ქალი თუ ოჯახში დედაბოძი და მეუღლე იყო, საზოგადოებრივ ასპარეზზეც, ქვეყნის დაწინაურებაში, მას თავისი წვლილის შეტანის დიდი შესაძლებლობა უნდა ჰქონოდა. აქედან გამომდინარე, ქალს მამაკაცის მხარდამხარ უნდა ეღვაწა ქვეყნის საკეთილდღეოდ. 60-იანი წლების პრესაში: ჟურნალ „ცისკარსა“ და „კავკაზში“ გამოქვეყნებული წერილების ავტორები კატეგორიულად უჭერდნენ მხარს ქართველი საზოგადოების სამართლიან მოთხოვნას ქალთა სამოქალაქო ტიპის სკოლების, გიმნაზიებისა და პედაგოგიური სასწავლებლების გახსნის აუცილებლობის შესახებ.

მოგვიანებით პერიოდში აღნიშნული საკითხი გაშუქდა სამეცნიერო ლიტერატურაში: დავით ქორიძე „ქართველი ქალები“ და „თავისუფლებისათვის მებრძოლი ქართველი ქალები“, ნიკოლოზ ჩიხლაძე „ქართველი მწერალი და საზოგადო მოღვაწე ქალები“, ანტონ ნებიერიძე „ანა მუსხელიშვილ-ლოღობერიძე“ და ა.შ.

უნდა აღინიშნოს, რომ არც XIX საუკუნის პერიოდიკასა და არც სამეცნიერო ლიტერატურაში ცალკე განხილვის საგანი არ გამხდარა ქალთა მოღვაწეობა სამცხე-ჯავახეთში. მართალია, ქართველ ქალში თავისთავად მესხი ქალიც მოიაზრება და ქალს ყველა კუთხეში და ყოველთვის ერთი მისია ჰქონდა დაკისრებული: ქართული გენისა და ქართული ენის შენარჩუნება. მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ მესხეთის წარსულს, შეიძლება თამამად ითქვას რომ მესხ ქალს განსაკუთრებული ძალისხმევა სჭირდებოდა თავისი მისიის განსახორციელებლად. ხალხურმა ზეპირსიტყვიერებამ და საისტორიო წყაროებმა შემოგვინახა მრავალი წერილობითი და ზეპირი გადმოცემა ღირსეულ მესხ ქალებზე, რომელთა სახელები დღემდე ვოცხლობს: კრავაი ჯაყელი, ნათელა ჯაყელი, ჭობარელი ანა ქალი, ხიზამბარელი კატო და ა.შ. ამასთანავე, მესხ განმანათლებელთა

მემკვიდრეობაში მნიშვნელოვანი ადგილი აქვს დათმობილი მათ შეხედულებებს ქალის დანიშნულების შესახებ. ყოველივე ეს საჭიროებს თავმოყრასა და გაანალიზებას, რაც მოგვცემს მესხი ქალის ფენომენის სრული წარმონეჩისა და კუთხის ისტორიაში მისი როლის განსაზღვრის საშუალებას. ბოლო დრომდე არაფერი თქმულა და დაწერილა მესხი ქალის შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაშიც. სამეცნიერო სფეროში მესხი ქალის მოღვაწეობის წარმონეჩის ერთ-ერთ პირველ მკდელობას წარმოადგენს კრებული „ქალთა საზოგადოებრივი საქმიანობა საქართველოში“ (XIX–XX სს. მიჯნა), სადაც ჩვენს მიერ სამცხე-ჯავახეთის ისტორიული მუზეუმიდან მიწოდებული მასალების საფუძველზე საქართველოს სხვა კუთხის ქალთა გვერდით ნაწილობრივ გაშუქდა ქალთა საზოგადოებრივი საქმიანობა სამცხე-ჯავახეთში. ამ თვალსაზრისით ასევე საყურადღებოა ნაზი სუდაძის ნაშრომი „სოციალური ვითარება და საგანმანათლებლო საკითხები XIX საუკუნის სამცხე-ჯავახეთში“, სადაც ავტორს სხვა ძირითად საკითხებთან ერთად განხილული აქვს XIX საუკუნის 70–იან წლებში ანა მესხელიშვილ-ლოლობერიძის მიერ ქალაქ ახალციხეში დაარსებული ქალთა სკოლის აღზრდილთა მოღვაწეობა. ეს ნაშრომი გარკვეულწილად საინტერესო ინფორმაციას შეიცავს საკვლევ საკითხთან მიმართებაში.

უნდა ითქვას, რომ დასახელებული ნაშრომები არ იძლევა მესხეთში ქალთა მოღვაწეობის წარმონეჩის ნათელ სურათს. აქედან გამომდინარე, წინამდებარე ნაშრომში მიზნად დავისახაუთ მკითხველ საზოგადოებას მივაწოდოთ საინტერესო მასალა და ნათელი წარმოდგენა შევექმნათ XIX საუკუნესა და XX საუკუნის დასაწყისში სამცხე-ჯავახეთში ადგილობრივ და ჩამოსულ ქალთა საზოგადოებრივი მოღვაწეობის შესახებ. ამ მისიის შესრულების საშუალებას იძლევა საქართველოს სახელმწიფო არქივის, ასევე სამცხე-ჯავახეთის ისტორიული მუზეუმის ხელნაწერთა და იქვე

არსებული ილია მაისურაძის, სერგო ხოსიტაშვილისა და ელენე დიდმამიშვილის საფონდო მასალები. ამასთანავე, დასახელებული პერიოდის ჟურნალ-გაზეთები და ველზე მოძიებული მასალები.

ნაშრომში ძირითად საკითხთან, ქალთა კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობა სამცხე-ჯავახეთში, ერთად განხილულია ქართველ განმანათლებელთა და მათ შორის მესხ განმანათლებელთა შეხედულებანი ქალის დანიშნულების შესახებ.

საერთოდ უნდა აღინიშნოს, რომ მოძიებული მასალების საფუძველზე შესწავლილ იქნა ქალთა საზოგადოებრივი მოღვაწეობა და შესაბამისად შესაძლებელი გახდა აქამდე ფართო საზოგადოებისათვის უცნობი, მესხ საზოგადო მოღვაწე ქალთა ვინაობისა და კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობის გამოვლენა. კერძოდ, მათ შორის მოიაზრებიან: როზა მეფისაშვილი, ნატალია გიორგაძე, ალათია გოზალიშვილი, კონსტანცია მეფისაშვილი, ანა ფალიაშვილი, მარიამ ბაღდოშვილი, თერეზინა ხუციშვილი, ანა ბაღახაშვილი, როზა ალელიშვილი, ელენე ბარიკალაშვილი და სხვანი.

უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ წინამდებარე ნაშრომში ასევე ეურადღება მიექცა XIX–XX საუკუნეთა მიჯნაზე სამცხე-ჯავახეთში დროებით ჩამობრძანებულ ქალბატონთა მოღვაწეობის შესწავლასაც. მათ შორის უპირველესად მოიაზრებიან: ანა ღოღობერიძე-მუსხელიშვილი, ბარბარე ღოღობერიძე, მარიამ გამრეკელი, ნატო გაბუნია და ა.შ. მოძიებული მასალის საშუალებით შესაძლებელი გახდა სამცხე-ჯავახეთის სინამდვილეში XIX–XX საუკუნეთა მიჯნაზე ქალთა კულტურულ-საგანმანათლებლო მოღვაწეობის შესწავლა და მათი როლის განსაზღვრა როგორც, ამ კუთხის, ისე ქართველი მოსახლეობის საზოგადოებრივი ცხოვრების სფეროში.

სამცხე-ჯავახეთში შემგნილი შიდა პოლიტიკური ვითარება

საქართველოს წარსულის საფუძვლიანმა შესწავლა-გაცნობამ დაგვანახა, რომ სამცხე-ჯავახეთი ისტორიულად მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა ქვეყნის ეკონომიკურ, პოლიტიკურ და კულტურულ ცხოვრებაში. აღნიშნულ ფაქტს, გარკვეულ წილად განაპირობებდა კუთხის ბუნებრივი რესურსების სიუხვე, საქარავნო-სავაჭრო გზების არსებობა და სტრატეგიული თვალსაზრისით ხელსაყრელი მდებარეობა.

უძველესი დროიდანვე სამცხე-ჯავახეთის კულტურულ დაწინაურებას ასაბუთებს მოძიებული მდიდარი არქეოლოგიური მასალა.¹ მოგვიანებით კი კულტურისა და განათლების შემდგომ განვითარებას ხელი შეუწყო ქრისტიანობის გავრცელებამ და მის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებამ, რასაც მოჰყვა ფართო სამონასტრო მშენებლობა, რომლებიც იმთავითვე ჩამოყალიბდნენ საეკლესიო და კულტურულ-საგანმანათლებლო ცენტრებად.²

საქართველოში და განსაკუთრებით მის სამხრეთ ნაწილში კულტურის განვითარება შეაფერხა ქვეყნის ცალკეულ სამეფო-სამთავროებად დაშლამ და ბიზანტიის იმპერიის დაცემამ, რასაც მოჰყვა სამხრეთით მაჰმადიანური სახელმწიფოს – თურქეთის გამეზობლება. ამ მოვლენის ლოგიკურ შედეგს წარმოადგენდა თურქეთის მიერ მესხეთის დაპყრობა. მათი ბატონობის პერიოდში რთული ვითარება შეიქმნა ცხოვრების ყველა სფეროში. დაიხურა და გაიძარცვა ეკლესია-მონასტრები, ჩაკედა კულტურა და განათლება. დაიწყო მოსახლეობის მიგრაცია საქართველოს სხვა კუთხეებში. ეროვნულ-ფიზიკური გადარჩენის მიზნით მოსახლეობის ნაწილმა კათოლიკობა მიიღო, ხოლო ნაწილმა იძულებით აღიარა მაჰმადიანობა.

ეკონომიკური, პოლიტიკური და კულტურული თვალსაზრისით კვლავ მძიმე მდგომარეობა იყო XIX საუკუნის

დამდეგისათვის. მართალია, საუკუნის დასაწყისში, 20-იან წლებში, სამცხე-ჯავახეთმა მოიშორა ოსმალთა ბატონობის მძიმე უღელი, მაგრამ იმავე დროს აღმოჩნდა მეორე დიდი დამპყრობლის რუსეთის იმპერიის ხელში.

სამხრეთ საქართველოს ოსმალთაგან გათავისუფლება და საქართველოსთან მისი შეერთება თავისთავად პროგრესულ მოვლენას წარმოადგენდა, რამდენადაც რუსეთის მფარველობის ქვეშ შესაძლებელი გახდა საქართველოს ტერიტორიული გამთლიანება, მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ მეფის რუსეთი, რომელიც „გათიშე და იბატონეს“ პოლიტიკით ხელმძღვანელობდა დაპყრობილი ხალხების მმართველობაში, ახორციელებდა რუსიფიკატორულ პოლიტიკას, აქაც, სამცხე-ჯავახეთში ხელს უწყობდა მოსახლეობის ეროვნულ-რელიგიურ გათიშვა-დაქსაქსულობას. „აქაურ მკვიდრს (გამაჰმადიანებულ ქართველს) მესხის მაგიერ თათარი დაარქვა მთავრობამ“, მის მშობლიურ ენად თურქული აღიარა. აქედან გამომდინარე, ალექსანდრე ყიფშიძე (ყრონელი) წერდა: „ეს უდიდესი შეცდომაა და წინააღმდეგი როგორც ბუნების, აგრეთვე მეცნიერებისა“³

XIX საუკუნის II ნახევარში, რუსიფიკატორული პოლიტიკის პირობებში, გაძლიერდა ქართული ენის დევნა და რეალური საფრთხე შეექმნა მას. კერძოდ, მხედველობაში გვაქვს 1881 წლის 13 ივნისს დამტკიცებული სასწავლო გეგმა, რომლის საფუძველზე სკოლებში ფაქტიურად იკრძალებოდა ქართული ენის სწავლება. მეფის ხელისუფლება ახორციელებდა რა რუსიფიკატორულ პოლიტიკას, რომლის ერთ-ერთ მიმართულებას კოლონიზაცია წარმოადგენდა, ხელოვნურად ქმნიდა პირობებს და ხელს უწყობდა ქართველ მაჰმადიანთა ოსმალეთში გადასახლებას. ხოლო მათ ჩამოსახლარებზე სხვა ეროვნების: სომხების, ბერძნების, რუსების ჩამოსახლებას. გარდა ამისა, აქ მცხოვრებ ხალხებს შორის ეროვნული შუღლის გაღრმავების მიზნით „ქართველი კათოლიკენი ქართულ ენაზე მოლაპარაკე სომხებად გამოაცხადა“⁴ ამასთანავე, მეფის ხელისუფლების მიერ 1886

წლის 27 თებერვალს გამოცემული ბრძანების — „კავკასიაში სომეხ კათოლიკეთა სასულიეროთათვის საარხიმანდრიტოს დაარსების შესახებ“ — მეექვსე მუხლით კავკასიისა და ამიერკავკასიის ყველა კათოლიკეთ როგორც რომის (ლათინის), ისევე სომეხ კათოლიკეთა ეკლესიებში, კერძოდ, ახალციხისა და ახალქალაქის მაზრის ქართველებს, აეკრძალათ ქართული ენის ხმარება ღოცვებისა და ღვთისმსახურების დროს.⁵ საყურადღებოა ე.წ. „მუნჯური მეთოდის“ დამკვიდრებაც, რომელიც ზედმეტად მიიჩნეოდა დედა ენის გამოყენებას სწავლის პროცესში. დედა ენის დევნამ ქართველი ინტელიგენციის აღშფოთება გამოიწვია. პროგრესულად მოაზროვნე და პატრიოტმა მამულიშვილებმა მის დასაცავად გააჩაღეს ბრძოლა. რაც ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის ერთ-ერთ საგნად იქცა.

მეფის ხელისუფლება მკაცრად სჯიდა ქართველ კათოლიკეთა ქართველობის ყოველგვარ გამოვლინებას. ამის შესახებ უტყუარ ცნობას გვაწვდის ალექსანდრე ფრონელი: „ამ რამდენიმე წლის წინათ ხიზაბაერელებმა ქვის ეკლესია ააშენეს და ზედ წარწერა გაუკეთეს ლათინურად და ქართულად. ვიღაცამ შეატყობინა მინისტრს, ხიზაბაერელები ქართველობას ჩემულობენ და საყდარზე ქართული წარწერა გააკეთესო. ფიცხელი ბრძანება მოვიდა პეტერბურგიდან. წაშალეთ ქართული წარწერაო. მეტი რა ჩარა იყო, ქვაზე ამოჭრილი წარწერა კირით გაგლისეს“⁶

ხიზაბერაში „იესოს გულის“ ეკლესიაზე წარმოდგენილი იყო შემდეგი შინაარსის წარწერა: „აღაშენა ეს რომის კათოლიკეთა ტაძარი „იესოს გულისა“ მოღვაწეობითა მღვდლის მიხეილ ვარძელაშვილისათა და შემწეობითა ხიზაბაერელ, რუსეთელ და კავკასიელ კათოლიკეთა წელსა უფლისასა 1898წ.“⁷ ალექსანდრე ფრონელის მიერ მოწოდებული მასალიდან ნათლად ჩანს, რომ მეფის ხელისუფლება სამცხე-ჯავახეთში ქართველ კათოლიკეთა არსებობას იგნორირებას უკეთებდა, რაც ხელს უწყობდა სომეხ კათოლიკეთა სასულიერო წოდების თავისუფალ მოქმედებას

ქართველ კათოლიკეთა გადაგვარება-გასომიხების საქმეში. ეს კი თავის მხრივ იწვევდა ეროვნული შუღლის გაძლიერებას, რითაც დაინტერესებული იყო რუსეთის თვით-მპყრობელობა.

მეფის ხელისუფლების მიერ განხორციელებული კოლონიზაციის პოლიტიკის შედეგად, სამცხე-ჯავახეთში XIX საუკუნის შუახანებისათვის, შეიქმნა ეროვნული სიჭრელე. კერძოდ, აქ ცხოვრობდნენ: ქართველები (რომლებიც რელიგიური ნიშნის მიხედვით სამ ნაწილად იყვნენ დაყოფილნი: მართლმადიდებელნი, მაჰმადიანები, კათოლიკენი), სომხები, ბერძნები, ებრაელები, რუსები, თურქები.

აღსანიშნავია ისიც, რომ XIX საუკუნის დასასრულის სტატისტიკური მონაცემების მიხედვით, მეფის რუსეთის მიერ სამცხე-ჯავახეთში განხორციელებული კოლონიზაციის შედეგად ქართველი მოსახლეობა ეროვნულ უმცირესობაში აღმოჩნდა. კერძოდ, 1886 წლის აღწერის შედეგების მიხედვით სამცხე-ჯავახეთის მთლიანი მოსახლეობა 122590 სულს შეადგენდა. აქედან, მხოლოდ 33001 იყო ქართველი, ხოლო 84157 – სხვადასხვა ეროვნების ხალხი – სომეხი, თათარი, რუსი, ე. ი. ქართველები მთელი მოსახლეობის 1/3-ს შეადგენდნენ. თითქმის ასეთივე მდგომარეობა იყო შექმნილი თვით სამაზრო ქალაქებში. კერძოდ, ორივე ქალაქის მოსახლეობა იყო 20419 კაცი, სადაც ქართველი იყო 5550, 14500 – სომეხი, 369 – რუსი, ებრაელი, პოლონელი.⁸

ვაჟა ლორთქიფანიძე სამართლიანად მიუთითებდა, რომ 1886 წლის აღწერისას ეროვნულობის განსაზღვრას საფუძვლად დაედო მშობლიური ენა, რაც არ იყო გამართლებული. აღნიშნულის საფუძველზე ქართველები, რომელთა მშობლიური ენა თურქეთის 250 წლიანი ბატონობის შედეგად თურქული გახდა, თურქებად აღიარეს. კიდევ უფრო დიდი შეცდომა და ამასთანავე დანაშაული დაშვებულ იქნა მეფის რუსეთის მხრივ 1897 წლის აღწერისას. კერძოდ, მრავალი ქართველი, რელიგიური კუთვნილების მიხედვით, სხვა

ეროვნებად ჩაწერეს⁹ მაგ.: სომხურ ტიპიკონზე მეოფი ქართ-
ველი კათოლიკენი სომხებად გამოაცხადეს და ა.შ. ამიტომ
იყო, რომ 1897 წლის აღწერით 1886 წლის აღწერასთან
შედარებით მოსახლეობის ზრდის მიუხედავად, ქართველი
მოსახლეობა 33001 სულიდან 18666 სულამდე იქნა შემცირ-
ებული ხელოვნურად, რის საფუძველზეც ქართველობამ
სამცხე-ჯავახეთის მოსახლეობის 1/7 შეადგინა (სულ იყო
142000, ქართველი 20000, 120000 – ყველა დანარჩენი).¹⁰

სამცხე-ჯავახეთის შემოერთების შემდეგ მეფის რუსიფი-
კატორული პოლიტიკის ერთ-ერთ მიზანს შეადგენდა ადგი-
ლობრივ მცხოვრებთა გადაგვარება-გარუსება. სხვა არა-
რუსი ხალხის მსგავსად მათი ეკონომიკური, პოლიტიკური
და კულტურული დაბეჩაეება, რათა მუდმივ მორჩილებაში
პყოლოდა ისინი. ამდენად, სახელმწიფოებრივი პოლიტიკი-
დან გამომდინარე, მეფის ხელისუფლება არ ზრუნავდა არა-
რუსი ხალხის განათლებასა და მათ კულტურულ დაწინაუ-
რებაზე. „(კარიზში ავიწროებდა, ზოგჯერ კი პირდაპირ
აუქმებდა ადგილობრივ სკოლას, თეატრს, საგანმანათლებ-
ლო დაწესებულებებს იმისთვის, რომ მასები სიბნელეში
პყოლოდა“.¹¹ ზემოთქმულის შესახებ თავადაზნაურთა საკ-
რებულოს წინამძღოლი ივანე კონსტანტინეს ძე ბაგრატიონ-
მუხრანსკი იმპერატორისადმი გაგზავნილ ახსნა-განმარ-
ტებით ბარათში წერდა (1886, 21/III): „რუსეთთან შეერთება-
მდე საქართველოში სწავლის საქმე უკეთეს ნიადაგზე იდ-
გა... წერა-კითხვის უცოდინარობა ჩვენში სირცხვილად
ითვლებოდა... შეერთებიდან ოთხმოცდაათხი წლის შემდეგ
მშობლიურ ენაზე სწავლების საშუალება მოგვესპო. სა-
ქართველო. რომელმაც რუსეთისათვის ყველაფერი გასწორა,
ღირსია პქონდეს თავისი ენა, ეროვნება და რელიგია“.¹²

აქვე უნდა გავითვალისწინოთ ისიც, რომ მეფის რუსეთი
თავისი კულტურული განვითარების დონით მნიშვნელოვნად
ნამორჩელობდა ევროპის სახელმწიფოებს. რიგი მიზეზების
გამო, არ იყო დაინტერესებული საკუთარი ქვეყნის კულ-
ტურული დაწინაურებით. აქედან გამომდინარე, იგი არ იზ-

რუნებდა და ხელს არ შეუწყობდა არარუსი ხალხის განათლებისა და კულტურის განვითარებას. პირიქით, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, დაინტერესებული იყო და მიისწრაფოდა, რომ ადგილობრივი მოსახლეობისათვის დაეეწეებინა მშობლიური ენა, ეროვნული ზნე-ჩვეულებანი, ტრადიციები. ბერი ვოსტორგოვი დაუფარავად აცხადებდა: „ჩვენ ქართველების არც განათლება გვინდა, არც ზნეობრივი ამაღლება, არც ქრისტიანობის აღდგენა, მათ შორის სკოლებს თუ ვაარსებთ, მხოლოდ ერთი მიზნით – ყველანი გავარუსოთ“.¹³

„გადაგვარების მსწრაფლმზარდი საყრთხე“ შეიგნო განათლებულმა ახალგაზრდობამ და გააძლიერა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლა. სამცხე-ჯავახეთში XIX საუკუნის II ნახევრიდან, ამ ბრძოლას ქართველი კათოლიკენი ეწეოდნენ ივანე გვარამაძის წინამძღოლობით. ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის უმთავრეს ამოცანას წარმოადგენდა ქართული ეროვნული სულის აღდგენა, დაცვა-გაძლიერება. მათი აზრით, ეროვნული სულის დაცვა შესაძლებელი იქნებოდა ქართული ენის დამკვიდრებით ღვთისმსახურების დროს (ე. ი. ეკლესიებში), კულტურისა და საგანმანათლებლო დაწესებულებებში. აუცილებლობად მიაჩნდათ ხალხის „გონებრივი სიბნელისაგან“ განთავისუფლება, რაშიც განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ ქართული სკოლების გახსნა-გამრავლებას, სტამბების დაარსებას, ქართული სახელ-მძღვანელოებისა და წიგნების გაერცვლებას, თეატრის დაფუძნებას, საერთოდ განათლების შეტანას ხალხში, რაც უსრუენველყოფდა საუკუნეობით დაბეჩავებული სამცხე-ჯავახეთის მოსახლეობის ეროვნული თვითშეგნების გამოღვიძებასა და დაცვას.

აღნიშნულ პერიოდში ეროვნული თვითშეგნება ნამდვილად რომ მოიკოჭლებდა, შემდეგი მაგალითითაც დავრწმუნდებით: „მდაბიო ქართველ კათოლიკეს თუ ჰკითხავთ ვინა ხარო? გიპასუხებთ – სომეხი კათოლიკეო, თუ წერო-მის, ან გაჯავრების კილოთი ჰკითხე, რას მიედ-მოედები, მამა-პაპით ქართველი იყავ და სომეხად როგორ გადაკეთ-

დით? მორცხვი პატარძალივით თავს ჩადუნავს და მოკრძალებით გიპასუხებს: დიას, ამბობენ, რომ წინათ ჩვენი მამა-პაპანი ქართველები ყოფილანო“¹⁴ ეს მაგალითი ერთხელ კიდევ დაგვარწმუნებს იმაში, რომ ქართული ტიპიკონის უქონლობამ გამოიწვია სარწმუნოების აღმნიშვნელი ტერმინის გარდაქმნა ეროვნებისა და წარმომავლობის აღმნიშვნელად. მეფის რუსეთის მიერ გატარებულმა ეროვნულმა პოლიტიკამ მათთვის სასურველი შედეგი გამოიღო: ჯავახეთის რამდენიმე ქართული სოფლის – ხულგუმოს, ბაერის, ტურცხის, კარტიკაშის (დღევანდელი ახალქალაქის რაიონი) – ველიდან (თურქეთიდან) გადმოსახლებული კათოლიკე ქართველობამ ეროვნულობა დაკარგა – გასომხდა. ამრიგად, ხელისუფლება შეგნებულად უწყობდა ხელს ადგილობრივი ქართველი მოსახლეობის სარწმუნოებრივ გათიშვას, რათა დაქვეითებულიყო მათი ეროვნული ცნობიერება.

ტერმინი მესხური განმანათლებლობა და შესაბამისად მესხი განმანათლებელი XIX საუკუნის პირმშოა. შეიძლება ითქვას, რომ იგი განაღდა ტერმინის – ქართველი განმანათლებლის – კვალდაკვალ. აღნიშნული ტერმინის აღმოცენება განაპირობა სამცხე-ჯავახეთში შექმნილმა პოლიტიკურმა ვითარებამ. ამდენად, იგი დაფუძნა აქ არსებულ ისტორიულ-პოლიტიკურ სინამდვილეს. კერძოდ, იმას რომ ეს კუთხე, რომელიც თურქთა საუკუნოვანი ბატონობის შემდეგ კვლავ დაუბრუნდა საქართველოს და რომელსაც შენარჩუნებული ჰქონდა თავისი ქართული იერ-სახე, რუსიფიკატორული პოლიტიკის შედეგად შეექმნა მისი რეალური დაკარგვის საფრთხე. კერძოდ, სარწმუნოებრივად სამ კატეგორიად გათიშული ქართველი მოსახლეობა ეროვნული გადაგვარების გზას გაუყენეს – ეს კი სამცხე-ჯავახეთის დაკარგვის ტოლფასი იყო. შიდა პოლიტიკური ვითარება ასე მწვავედ საქართველოს არცერთ კუთხეში არ ყოფილა. სწორედ ამან განაპირობა საგანმანათლებლო საქმიანობის დიდი აუცილებლობა და შესაბამისად ტერმინის – „მესხური განმანათლებლობის“ წარმოშობა. შეიძლება ითქვას, რომ ქართველმა ინტელიგენციამ სწორად გათვალა ის, რომ სამცხე-ჯავახეთის ქართველი მოსახლეობის ეროვნული გადარჩენა შეიძლებოდა მხოლოდ განმანათლებლობის საშუალებით. საჭიროდ მიიჩნიეს უდიდესი მხარდგომა ადგილობრივი ეროვნული ძალებისადმი, მათთვის ყოველგვარი დახმარების გაწევა მოსახლეობის განათლებისა და კულტურული დაწინაურებისათვის და არა მარტო ეს. ბევრმა საზოგადო მოღვაწემ სამცხე-ჯავახეთი შეგნებულად აირჩია თავის სამოღვაწეო ადგილად. მათ შორის აღსანიშნავია: ივანე როსტომაშვილი, ილია ალხაიშვილი, ალექსანდრე ყიფშიძე, ნიკო შიუკაშვილი, გრიგოლ ბურჭულაძე და სხვანი.

ამრიგად, მესხური განმანათლებლობის მისიას ამ კუთხეში მცხოვრები სარწმუნოებრივად გათიშული ქართველი მოსახლეობის ეროვნული გადაგვარების თავიდან აცილება, მათი კულტურული დაწინაურება, განათლების გავრცელება და ეროვნული წეს-წყვეულებებისა და ტრადიციების დაცვა-შენარჩუნება წარმოადგენდა. ის თავისთავად მოიაზრებდა ქალთა განათლებასაც, რამდენადაც ისტორიულად ქალს უკავშირდებოდა ყოველივე ეროვნულზე ზრუნვა-პატრონობა. ამიტომაც იყო, რომ მესხმა განმანათლებლებმა თავიანთ შეხედულებებში განსაკუთრებული ყურადღება გაამახვილეს ქალთა განათლებისა და საზოგადოებრივ ასპარეზზე მათი როლის გააქტიურების აუცილებლობაზე.

ამდენად, მესხური განმანათლებლობა რაიმე სახით სეპარატიზმს არ შეიცავდა. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ მესხ განმანათლებლებში ძირითადად მოიაზრებოდნენ სასულიერო პირები, მასწავლებლები, თვით სახელმწიფო მოხელეები და მოსახლეობის წარმომადგენლები განურჩევლად სქესისა, წოდებისა და რელიგიური რწმენისა. რამდენადაც მოსახლეობის ძირითად ნაწილს კათოლიკენი შეადგენდნენ, აქედან გამომდინარე დიდი იყო კათოლიკე მღვდლების როლიც მესხურ განმანათლებლობაში. აღნიშნულ პერიოდში მესხური განმანათლებლობის ორი კერა ჩამოყალიბდა. რამდენადაც მესხ განმანათლებელთა სამოღვაწეო ასპარეზი იყო სამცხე-ჯავახეთი და კონსტანტინეპოლი. ამ უკანასკნელს სათავეში ედგა აბატი პეტრე ხარისჭირაშვილი. (მან 1859 წელს სტამბოლში დააფუძნა ქართველ კათოლიკე მამათა საეანე, რომელიც თავისი, თითქმის საუკუნოვანი, არსებობის განმავლობაში წარმოადგენდა ქართული კულტურის, მეცნიერების, განათლებისა და ქრისტიანული ეკლესიის მძლავრ კერას. იგი ცდილობდა მოეხდინა თურქეთში მცხოვრები ქართველების გაერთიანება და მათთვის ქართველობის შენარჩუნება). სამცხე-ჯავახეთში კი მესხი განმანათლებლები, ეროვნული მუხტის მქონე პირები, განურჩევლად რწმენისა და სოციალური მდგომარეობისა,

უშუალოდ ივანე გვარამაძის – „ვინმე მესხის“ გარშემო იყვნენ შემოკრებილნი. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ორივე კერა ურთიერთშეთანხმებით წარმართავდა თავის საქმიანობას, რითაც შესაძლებელი გახდა უმთაერესი მისიის – ეროვნული ცნობიერებისა და ყოველივე ქართულის შენარჩუნება ადგილობრივ მოსახლეობაში.

ქალთა განათლებისა და აღზრდის საკითხი ქართველ განმანათლებელთა თვალთახედვით

ქართველი ერის ცნობიერებაში ქალს ყოველთვის მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა. უძველესი დროიდანვე განსაზღვრული იყო ქალის დანიშნულება და იგი საზოგადოების ღირსეულ და სრულუფლებიან წევრად აღიქმებოდა. ქალის მოვალეობა მხოლოდ დედობით არ ამოიწურებოდა, იმთავითვე ექცეოდა ყურადღება ქალთა განათლებას. ფეოდალური ხანის საქართველოში ქალს მაღალი უფლებრივ-პოლიტიკური მდგომარეობა ჰქონდა, რის დასაბუთებას წარმოადგენს თამარისა და რუსუდანის მეფობა, ყუთლუ-არსნაღის აჯანყების დროს ორი ქალბატონის: კრავაი ჯაყელისა და ხვაშაქი ცოქალის ურთულესი დიპლომატიური მისიის შესრულება და ა.შ.

საქართველოს ისტორიის მანძილზე ყოველთვის იკვეთებოდა ქართველი ქალის ფუნქცია, როგორც დედის, ისე მეუღლისა და საზოგადო მოღვაწის. მისი აქტიური როლი საზოგადოებრივ ცხოვრებაში და ეროვნული კულტურის დაცვა-აღორძინების საქმეში. უნდა აღინიშნოს, რომ ქართველი ქალის შესახებ არაერთ უცხოელ მოგზაურს აქვს გამოთქმული საინტერესო მოსაზრება. ყველა მათგანი ერთხმად აღიარებდა ქართველი ქალის სიღამაზეს. XVIII

საუკუნის მოგზაური კათოლიკე მღვდელი აბატი იოსებ დელაპორტი წერდა: „ამ ქვეუანას შეიძლება კაცმა უწოდოს მშვენიერთა საგანე. სხვა ქვეუანაში თუ იშვიათად შეხედები მშვენიერებით შემკულ ქალს, აქ ძვირად შეგიძლიათ ნახოთ ულამაზო და შეუხედავი დედაკაცი“. უცხოელელი მოგზაური სილამაზეს ქართველი ქალის მხოლოდ ერთ-ერთ ღირსებად მიიხსენებდნენ. იოსებ დელაპორტეს შეუმჩნეველი არ დარჩენია მათი მახასიათებელი არც ერთი ღირსება: „ქართველი ქალი არის ოჯახის ბურჯი, ქვეყნის დამცველი და სწავლა-განათლების მიმდევარი. არა მარტო ომობს მამაკაცთან ერთად, არამედ ოჯახშიც დიდ როლს ასრულებს“¹. ე. ი. უცხო თვალი ადვილად ამჩნევდა იმას, რომ საქართველოში ქალს, ისტორიულად, უდიდესი მისია ჰქონდა დაკისრებული როგორც ოჯახის, ისე ქვეყნის წინაშე. ყოველივე ზემოთთქმულს ხელს უწყობდა ქრისტიანულ მორალზე დაფუძნებული მსოფლმხედველობა.

XIX საუკუნეში განვითარებულმა მოვლენებმა ქალის დანიშნულების სრული გააზრება და აქედან გამომდინარე ქალთა ფართო განათლების აუცილებლობის საკითხი წამოჭრა. ქართველი ერის მიერ წარმოებულ ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ბრძოლაში ქალს დიდი მისია დაეკისრა. ეპოქის უპირველესი მოთხოვნა იყო ქართველ ხალხში ეროვნული თვითშეგნების დაცვა და შენარჩუნება, ხოლო ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის საბოლოო მიზანს სახელმწიფოებრიობის აღდგენა წარმოადგენდა. ამ მიზნის მიღწევის ერთ-ერთი იარაღი იყო განათლება. ამ მიზნის შესრულება შეეძლო ე.წ. „ახალი ტიპის ქართველს“: ეროვნული ცნობიერების, ეროვნული განათლების მქონეთ. აქედან გამომდინარე იყო, რომ ქართველმა განმანათლებლებმა წინ წამოსწიეს ქალთა განათლების საკითხი, რამდენადაც ქალს, პატრიოტული გრძნობით აღზრდილი მოზარდი თაობის, პირველ აღმზრდელად მოიაზრებოდნენ.

პროფესორი ვლადიმერ გაგუა სამართლიანად შენიშნავდა, რომ ქალის დანიშნულებისა და მაღალი მოწოდების

დასაბუთებაში XIX საუკუნის დასასრულს ქართული პედაგოგიური აზრი არა თუ ჩამორჩებოდა პროგრესულ ევროპულ აზრს ამ საკითხზე, არამედ წინ უსწრებდა კიდეც.² აღნიშნულის დასაბუთებას წარმოადგენს ქართველ განმანათლებელთა შეხედულებანი და მათ მიერ განხორციელებული ღონისძიებები. კერძოდ, მხედველობაში გვაქვს მათი მზრუნველობა ქალთა განათლებისათვის სასკოლო ქსელის გაფართოებაზედ. XIX საუკუნის პირველი ნახევრის მდგომარეობით ქალთა განათლების საქმე მეტად სავალალო მდგომარეობაში იყო, დაბალი იყო როგორც დაწყებითი, ისე საშუალო განათლების დონე მაშინ, როცა ცხოვრებამ მწვავედ დააყენა საზოგადოებისათვის განათლებულ და კულტურულ ქალთა მომზადების საკითხი.

აღნიშნული საკითხისადმი ქართველი ინტელიგენციის პროგრესულმა დამოკიდებულებამ თავდაპირველი ასახვა ჰპოვა ქართულ პერიოდიკაში. კერძოდ, ჟურნალ „ცისკარში“ რამდენიმე წერილი დაიბეჭდა. მათ შორის: პეტრე ჩერქეზიშვილის, დიმიტრი ბაქრაძის აკაკი წერეთლის, ვაჟა-ფშაველას და ა.შ. ვაჟა-ფშაველა წერდა: „შვილების პირველდაწყებითი აღზრდა, რასაც უდიდესი მნიშვნელობა აქვს, დედის ხელშია, დედაა გადამწყვეტი შვილების ბედ-იღბლისა, შვილის მომავალი უთუოდ იმაზეა დამოკიდებული, თუ დედამ რა შთაბეჭდილებით ასაზრდოვა შვილის ჩორჩი, მაგრამ ღრმად აღბეჭდილი გული და გონება. ამიტომ საჭიროა ყოველი დედა იყოს განათლებული, განვითარებული, რათა შინ ოჯახში და გარეთ საზოგადოებაში სთესდეს თესლსა კეთილსა, დიად, ესმოდეს დედაკაცს შვილი როგორ აღზარდოს.“³ ამრიგად, ვაჟა-ფშაველამ გაილაშქრა ქალთა გაუნათლებლობისა და კარნაქტილობის წინააღმდეგ. მან მოითხოვა ქალის საზოგადოებაში გამოსვლა, მისი აქტიურობა არამარტო ოჯახში, არამედ გარეთაც.

დიმიტრი ბაქრაძე სტატიაში „ქართველი ქალები“ ანვითარებდა იმ აზრს, რომ ქალის განათლება და სწავლობის სრულყოფა საჭირო იყო არამარტო მისთვის, არამედ პირ-

ველ რიგში ბავშვისათვის და აქედან გამომდინარე მთელი საზოგადოებისათვის.⁴ ე. ი. ისიც ქალში მარტო დედას არ მოიაზრებდა.

XIX საუკუნის შუახანებიდან საქართველოში ქალთა განათლებაზე ზრუნვა იტვირთეს წმინდა ნინოს სახელობის ქალთა (1846წ) და მასწავლებელ ქალთა ურთიერთდამხმარე საზოგადოებებმა (1986წ) და კერძო პირებმა. უნდა აღინიშნოს, რომ წმინდა ნინოს საზოგადოების მიერ დაარსებულ იქნა ამავე სახელობის სასწავლებელი თბილისსა და ქუთაისში. მაგრამ ქართველი საზოგადოების მოწონებას ვერ იმსახურებდა, რამდენადაც იქ სწავლა-აღზრდა არ იყო დაფუძნებული ეროვნულ საწყისებზე და რუსული ორიენტაცია ჰქონდა. ქართველ ქალს კი, როგორც პირველ აღმზრდელს უნდა მიეღო ეროვნული განათლება – ხალხურობის პრინციპზე დაფუძნებული. როგორც ჩანს, ქალთა ეროვნული განათლების მისიას უკეთ ასრულებდა მასწავლებელ ქალთა საზოგადოება. მისი დაფუძნებით აღფრთოვანებული ილია ჭავჭავაძე წერდა: „პირველი მაგალითია, რომ ქალებს თავისი საქმე დაუწყიათ. თავისი საკუთარი მხეობა, საკუთარი თაოსნობა და საკუთარი თვითმოქმედება ფარ-ხმლად აუღიათ, რომ თავის საკუთარის ძალონით წინ აღუდგნენ ქალთა დამნაგრავს გარემოებასა და ბედი შეძლებისამებრ თავისკენ მოატრიალონ.“⁵

უნდა აღინიშნოს, რომ დასახელებული საზოგადოების მიერ გახსნილ იქნა შერეული სკოლები. ეს, თავისთავად, ქალისა და მამაკაცის თანასწორობის აღიარებას ნიშნავდა. ვლადიმერ გაგუა სამართლიანად შენიშნავს, რომ ეს საქართველოში მაშინ ხდებოდა, როდესაც რუსეთის უნივერსიტეტებში ქალებს არ იღებდნენ და ქალთა გიმნაზიების უფლებები არ იყო გათანაბრებული ვაჟთა გიმნაზიების უფლებებთან.⁶

ქართველი განმანათლებლების აზრით, ქალს წარმატებულად რომ შეესრულებინა თავისი დანიშნულება, საჭირო იყო მამაკაცთა თანაბარი განათლების მიღება, განათლე-

ბული ქალი, მათი აზრით, იქნებოდა საუკეთესო დედა, საუკეთესო მეუღლე და საზოგადოების საუკეთესო სამკაული. აკაკი წერეთელი ქალს „ხალხის ზნეობის ბარომეტრად“ მიიჩნევდა, ბესარიონ ლომინაძე კი „ოჯახისა და ერის სულს“ უწოდებდა.

ქალის დანიშნულების შესახებ განმანათლებლებთან ერთად პროგრესული შეხედულებანი ჰქონდათ სასულიერო პირებსაც. მაგალითისათვის მოვიყვანოთ გაბრიელ ეპისკოპოსის (გერასიმე ქიქოძის) დამოკიდებულებას აღნიშნული საკითხისადმი. ეპისკოპოსს იმდროინდელი ყოფის უდიდეს ნაკლად მიაჩნდა საზოგადოებრივი საქმიანობიდან ქალთა ჩამოცილება. მისი აზრით, „დიდია ქალის მნიშვნელობა ქრისტიანულ საზოგადოებაში, მაგრამ არა სხეულებრივი სიღამაზით, არამედ გონებით, უბიწობით და მაღალი ზნეობით.“⁷ როგორც პროფესორი იმერი ბასილაძე შენიშნავს იგი მკაცრად აკრიტიკებდა საზოგადოებაში დამკვიდრებულ აზრს იმის თაობაზე, თითქოს ქალს სრულიად არ ესაჭიროებოდა განათლება, ხასიათის სიმტკიცე და მისთვის მთავარი იყო სიღამაზე. იგი ქალის უპირველეს მოვალეობად დედობას თვლიდა. აქედან გამომდინარე, მომხრე იყო ქალთა განათლებისა და მოითხოვდა ზნეობრივი აღზრდის წინ წამოწევას. რადგან ქალი ერის ზნეობისა და სიმტკიცის უპირველეს ბურჯად მიაჩნდა. ამასთანავე, მომხრე იყო ქალისა და მამაკაცის უფლებრივი თანასწორობისა: „ქრისტიანობა არ მოითმენს, რომ ქალს ჰქონდეს მონებრივი დამოკიდებულება მამაკაცთან, თუ გინდ მეუღლესთან, თუ გინდ მამასთან. გაუნათლებელთა და უსჯულოთა ქვეყანათა შინა ქალი არის მონა, სათამაშო მამა-კაცისა და ემსახურება მხოლოდ პირუტყვთა მამა-კაცის ვნებათა. არა ესრედ არის განათლებულთა, ქრისტიანთა საზოგადოებათა შინა. აქ ქალს აქვს დიდი პატივი და მნიშვნელობა.“⁸ ამდენად, გაბრიელ ეპისკოპოსი ხაზს უსვამდა ქალის დანიშნულების დემოკრატიულ გაგებას ქრისტიანულ სამყაროში. ქალთა განათლების საკითხისადმი მისი პროგრესული დამოკიდე-

ბუღება კეთილმეოფელ გავლენას ახდენდა და პასუხობდა ეპოქის მოთხოვნას. ამრიგად, ქართველ ინტელიგენციასა და სასულიერო წოდებას ქალთა განათლებისა და აღზრდის საკითხთან დაკავშირებით, ქვეყნის წინსვლაში მათი როლის შესახებ, პროგრესულ-დემოკრატიული შეხედულებები აქონდათ. ისინი თანაირთ საზოგადოებრივ მოღვაწეობაში სწორედ ამ შეხედულებებით ხელმძღვანელობდნენ.

ქალთა განათლებისა და აღზრდის საკითხი ივანე გვარამაძის თვალთახედვით

ქალთა განათლების პრობლემა კიდევ უფრო მწვავედ დადგა საქართველოსთან ახლად შემოერთებულ სამცხე-ჯავახეთში, რამდენადაც მეფის ხელისუფლების მიერ განხორციელებული რუსიფიკატორული პოლიტიკის შედეგად მეტად რთული ვითარება იყო შექმნილი. სარწმუნოებრივად სამ ნაწილად გათიშული ქართველი მოსახლეობა ეროვნული გადაგვარების რეალური საფრთხის წინაშე აღმოჩნდა.

მესხი განმანათლებელი ივანე გვარამაძე ფიქრობდა, რომ სამხრეთ საქართველოს მოსახლეობაში თურქთა ბატონობით ჩამკედარი კულტურისა და ეროვნული თვითშეგნების აღდგენა, რუსიფიკატორული პოლიტიკის პირობებში ეროვნული გადაგვარების თავიდან აცილება ე. ი. ქვეყნის ბედ-იღბალი მომავალი თაობის ხელში იყო. პრობლემების გადაჭრა შეეძლო განათლებულ ერს: „თუ რამე ბედნიერებას მოვეულოდებით ჩვენ, მხოლოდ ამას შეუძლია ცოტაოდნავ ფეხზე წამოაყენოს ჩვენი მხარე“.¹ აქედან გამომდინარე, ეპოქის უმთავრეს მოთხოვნად მიაჩნდა განათლებული და ზნეკეთილი მომავალი თაობის აღზრდა. ამ საქმეში კი განსაკუთრებულ როლს აკისრებდა ქალს: დედასა და აღმზრდელს.

ქართველ მეცნიერთა აზრით, ქალის დანიშნულებისა და მაღალი მოწოდების დასაბუთებაში XIX საუკუნის დასასრულს ქართული პედაგოგიური აზრი არ ჩამორჩებოდა ევროპულს.² აღნიშნული მოსაზრების ერთგვარ დასაბუთებას წარმოადგენს ივანე გვარამაძის შეხედულებანი. ქალის დანიშნულების საკითხი ვრცლად არის განხილული მის პედაგოგიურ მემკვიდრეობაში. იგი ხელაგდა, რომ ახალ ვითარებაში კიდევ უფრო გაიზარდა ქალთა სა'სოგადოებრივი დატვირთვა. ამიტომ მომხრე იყო რომ ქალისათვის მიეცათ განათლება:

„ახალ მოზარდ ქალ-ვაჟთათვის
ქალაქ-სოფლებსა გეჭირია
ყველგან კარგი სკოლებია“.³

გარდა აღნიშნულისა, საყურადღებოა ის ფაქტიც, რომ მას დასაშვებად მიაჩნდა ვაჟებისა და გოგონების ერთად სწავლა: „ახალგაზრდა ქალ-ვაჟნი ისხდნენ მწკობრად ტოლებია“.⁴ მესხი განმანათლებელი ამას ქადაგებდა იმ დროს, როდესაც „რუსეთის უნივერსიტეტებშიც კი ქალებს არ იღებდნენ და უფლებბრივად არ იყვნენ გათანაბრებულნი ვაჟთა და ქალთა გიმნაზიები.“⁵ უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ მესხი განმანათლებელი აღიარებდა ქალისა და მამაკაცის თანასწორობას არა მარტო განათლების სფეროში, არამედ ოჯახშიც: „კაცმან არ უნდა დაიჭიროს თავის ტოლი არც თავსზედ მაღლა და არც დაბლა, არც ღამჭირდეს და არც დაამციროს, არამედ თავის თანასწორად ეპყრას და მიაჩნდეს კარგად, რომ ცხოვრებაში შეეძლოთ ერთთავ დამოუკიდებლად ერთ რიგად სიარული.“⁶ აქედან ნათლად ჩანს, რომ მას ქალისა და მამაკაცის თანასწორუფლებიანობა ოჯახში მიაჩნდა ნორმალური ცხოვრების საფუძვლად. იგი გმოებდა იმდროინდელ საზოგადოებაში გაბატონებულ აზრს იმის შესახებ, თითქოს ქალს არ ესაჭიროება განათლება, ის უნდა ყოფილიყო ოჯახში და მეუღლის მორჩილი. ივანე გვარამაძე ფიქრობდა, რომ ქალს მაშინ ექნებოდა უმაღლესი დანიშნულება, როდესაც იგი მთელ თავის ჭკუა-გონებას

მოახმარდა ოჯახის სიკეთისა და შვილების აღზრდას. აქედან გამომდინარე, მიაჩნდა რომ ახალგაზრდებს ჯერ განათლების მიღებაზე უნდა ეზრუნათ, შემდეგ კი ოჯახის შექმნაზე;

„ახალგაზრდანო ნუ ჩქარობთ, ქვეყნიერებას ვაჟ-ქალნი ჯერ კარგი სწავლა მიიღეთ, გაახილეთ ორთავე თვალი, რომ სარჩოს შოვნა შეგეძლოთ, მოგსდევთ ღონე და ძალი და მაშინ კუთრხევით შეერთდით წყვილად ცალ-ცალნი.“⁷

ზემოთ აღნიშნულიდან გამომდინარე ჩანს, რომ ივანე გვარამაძის განათლება ოჯახისათვის ძლიერი ეკონომიკური მდგომარეობის შექმნის საშუალებად მიაჩნდა.

ივანე გვარამაძე ქართველ განმანათლებელთა მსგავსად მომხრე იყო იმ დროისათვის განსაკუთრებულად საჭირო და პროგრესული იდეისა — ქალთა განათლების აუცილებლობისა. მიაჩნდა, რომ განათლებულ ქალს დიდი სარგებლობისა და სიკეთის მოტანა შეეძლო ოჯახისათვის და საზოგადოებისათვისაც. რამდენადაც, იგი უნდა ყოფილიყო განათლებული, რომ სწორედ წარემართა შვილის აღზრდა: „კარგ ზრდილი ბევრ სიკეთეს იქმს, უზრდელი სულ საწყალია“.⁸

ივანე გვარამაძემ მოგვცა ქალის, როგორც დედის, ვრცელი დახასიათება. მისი აზრით, დედის ყოველნაირი ნიჭიერება შვილის აღზრდაში უნდა გამოიყენილიყო. მიაჩნდა, რომ ქალს შვილზე მზრუნველობა ჯერ კიდევ, ფეხმძიმობის დროს უნდა დაეწყო, ხოლო ახალშობილისათვის არ უნდა მოეკლო მოვლა-პატრონობა. იგი განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს იმას, რომ დედას შვილი ძეძუთი უნდა გაეზარდა. მისი აზრით, დედის მზრუნველობის ერთ-ერთი მისანი შვილის „ტანმრთელი“ (ჯანმრთელი) აღზრდა უნდა ყოფილიყო. ამისათვის საჭიროდ მიაჩნდა დროული კვება და ჰიგიენა, სამართლიანად ასკენიდა: „ხომიური ხელშეწყობით გაზრდილი შვილი ტანმრთელი იქნებაო.“⁹

მესხ განმანათლებელს სამართლიანად მიაჩნდა, რომ დედას შვილის აღზრდა ბავშვობიდანვე უნდა დაეწყო. იგი ამით ერთგვარად ეხმიანებოდა ჯონ ლოკის „სუფთა დაფის“ თეორიას. მისი აზრით, დედის შორს გამისწული სიკეთე იყო ის, რომ „ძუძუმწოვრებითგანვე უწყობს ხელს წვილს ნელ-ნელა თავის ნების გატეხასა, ჭერში ჩაუგდებს ძუძუს მიღებას, რა ერთიც მოიზრდება უმატებს ნების გატეხვას. ამრიგად გაზრდილი შვილი თავიდანვე ითავსებს მშობელთ შიშს, სიყვარულსა და მორჩილებასა.¹⁰ მისი შეხედულებით დედის ერთ-ერთ მოვალეობას წარმოადგენდა „შვილის ბუნების (ხასიათის) ჩამოყალიბება. მიაჩნდა, რომ დედამ შვილის სიყვარულში ზომიერება უნდა გამოიჩინოს. კერძოდ, საჭიროების შემთხვევაში დაესაჯა, მისი ყველა სურვილი არ აესრულებინა. ამასთანავე, ტკბილად უნდა დაეთმობინებინა შვილისთვის ზოგიერთი მოულოდნელი სურვილი. სწამდა, რომ ასე აღზრდილი შვილი მშობლის ერთგული და მანუგეშებელი იქნებოდა, ხოლო თავის ნებაზე აღზრდილი არც მშობელს გამოადგებოდა და არც ქვეყანას. როგორც ვხედავთ, ივანე გვარამაძე დიდ როლს აკისრებდა დედას შვილის პიროვნების ფორმირებაში.

ამდენად, შეიძლება ითქვას, რომ ივანე გვარამაძეს ჩამოყალიბებული ჰქონდა ის ძირითადი პრინციპი, რითაც უნდა ეხელმძღვანელა ქალს შვილის აღზრდის დროს:

„დედა შვილს ზრდის ხელშეწყობით,

უზომიერებს ბუნებასა,

გულით უყვარს, პირად ტუქსავს,

ბეურჯერ გაუტეხს ნებასა,

ყოლიფერში იმორჩილებს,

ტკბილად უქარწყლებს ნებასა“.¹¹

მისი აზრით, დედას შვილის აღზრდაში უნდა ეხელმძღვანელა შემდეგი მთავარი პრინციპით: „შვილი მტრად გაზარდე, მოყვრად გამოგადგება“.

ივანე გვარამაძეს, როგორც სასულიერო მოღვაწეს მიაჩნდა, რომ მოზარდის აღზრდას საფუძვლად უნდა დაედგინა

და ქრისტიანული მოძღვრება. აქედან გამომდინარე, დედის უპირველეს დანიშნულებად ასახელებდა შვილისათვის „დედის ხსენთან ერთად ღვთის სიყვარულის“ ჩანერგვას: „რძის ხსენთან ერთად მოაწოვს სიყვარულს ღვთისა მისიდა“. ხოლო, მას შემდგომ, რაც ბავშვი „ენას ამოიდგამდა“ (საუბარს ისწავლიდა) დედის მოვალეობას წარმოადგენდა შვილისათვის ღვთის, სარწმუნოებისა და მამულის გაცნობა.¹² აქედან გამომდინარე ფიქრობდა, რომ ქალი უნდა ყოფილიყო ჭეშმარიტი სარწმუნოების, განათლებული და მამულის მოსიყვარულე შვილის აღმზრდელი.

ივანე გვარამაძე ყურადღებას ამახვილებდა არა მარტო ქალთა განათლების საკითხზე, არამედ მის აღზრდაზე. მოითხოვდა, რომ როგორც ოჯახში, ისე სასწავლებელში ყურადღება მიექცეოდა მათ ზნეობრივ აღზრდას და ისეთი თვისებების აღმოფხვრას, როგორიცაა ჭორაობა, გადაჭარბებული ზრუნვა მორთულობაზე და ა. შ. მისი აზრით, ქალი თვითონ უნდა ყოფილიყო ზნეკეთილი და კარგი მაგალითის მიმცემი შვილისათვის.

მესხ განმანათლებელს მიაჩნდა, რომ მშობლებს უნდა ეზრუნათ ქალის შრომით აღზრდაზე. კარძოდ, მისთვის უნდა ესწავლებინათ კარგი ხელსაქმე. რადგან, ქალის დაფასება ხდებოდა არამარტო გარეგნული სილამაზით, არამედ ზნეობრივი თვისებებითა და ხელსაქმით. აქედან გამომდინარე იყო, რომ ივანე გვარამაძემ იმთავითვე მაღალი შეფასება მისცა ქალაქ ახალციხის ძველ ნაწილში – რაბათში ანა ღოღობერიძე-მუსხელიშვილის მიერ ქალთა სკოლის დაფუძნებას, რომელიც მოსწავლე გოგონებს აძლევდა ზოგად განათლებას, პროფესიულ ცოდნას და ამზადებდა პრაქტიკული საქმიანობისათვის. დასახელებული სკოლისადმი ივანე გვარამაძის მხარდგომა იმაშიც გამოიხატა, რომ იგი წლების განმავლობაში უფასოდ ასწავლიდა სამღვთო სჯულს.¹³

მესხ განმანათლებელს მიაჩნდა, რომ ქალს შვილი ეროვნული სიამაყისა და სამშობლოს სიყვარულის გრძნობით

უნდა აღეხარდა. შექმნილ ვითარებაში მომავალი თაობის პატრიოტული სულისკეთებით აღზრდა ეპოქის უპირველესი ამოცანა იყო. მოურიდებლად, ყველას გასაგონად აანალიზებდა რუსეთის ბატონობის შედეგებს: „საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგ დაშთა ჩვენი სასულიერო უმწვემოდ სხვის ამარა, ნელ-ნელა დაიხურა ჩვენებური მდაბალი აკადემია, სემინარიები და სასწავლონი, ხუცურის მაგიერ მოიღვა მაგრა ფეხი სლავიანურმა ლიტურდია და ჩვენი მწიგნობრობა დავითნის ტკბილი ქნარი დამტყვრიანდა, გაიხრწნა“. მან შესანიშნავად იცოდა, რომ „გაუქმება ენისა არის ნიშანი ეროვნულობის მოსპობისა.“ რუსიფიკატორული პოლიტიკით აღშფოთებული, ყველასაგან მოურიდებლად, უშიშრად ხმამაღლა მოუწოდებდა თანამემამულეებს: „ნუ გაზრდით შვილებს უცხოთ წესზე მონური სულით. დროა ქართველებო, გაარჩიეთ მტერი მოყვრისაგან, სტუმრად მოსულთ მასპინძლობის უფლებას ნუ მისცემთ... დროა, აღადგინოთ, დაიცვათ თქვენი ძველთა-ძველი, მდიდარი და საამაყო დედა ენა. ტყუილად კი არ უთქვამთ ვაჟკაცობით სახელგანთქმულ ხიზაბავრელებს:

„სამშობლო მისთვის შემრგვა

ვინც დედა-ენა იცისო,

ვინც-არა, აღარც კაცია

არა მწამს მისი ფიცით“.¹⁴

მაშინ, როცა იაკობ გოგებაშვილმა დედა ენას „ეროვნების ბურჯი“ უწოდა, ივანე გვარამაძემ იგი „ერის თავმოყვარეობის დამცველად“ გამოაცხადა. მისი აზრით, ყველა ეროვნების ადამიანს მშობლიური ენის შეწავლით უნდა გაეცნო: „თავისი ქვეყანა, თავისი არსებობის აგ-კარგი, თავისი მოდგმა, ნათესაობა, ღვთის-მსახურება, საქმე-ყოფა“. ბავშვს ოჯახში დედისგან უნდა ესწავლა მშობლიური ენის სიყვარული. ამასთანავე, მას გარდაუვალ აუცილებლობად მიაჩნდა ის, რომ ბავშვს პირველი დაწეებითი სწავლა მშობლიურ ენაზე უნდა მიეღო. იმიტომ, რომ „თუ არ იცოდეს

რიგიან თავის ენა, ღრამატიკა, თვლა-ანგარიში, გვარონული ისტორია, იმისთანა პირს როგორიღა სიყვარული მოეთხოვება თავისთვისა, ან მიჩნევა, ან პატივი? — იგი დასძენს: „თუ კაცმა თავისი თავის ღირსება არ იცის, თავის თავდავიწყებული კაცი მოყვასს ვერ შეიყვარებს.“¹⁵

ივანე გვარამაძეს თავის პედაგოგიურ შეხედულებებში მნიშვნელოვანი ადგილი აქვს დათმობილი ბავშვთა ზნეობრივი აღზრდის საკითხზე. მისი აზრით, ზნეობრივ აღზრდას უპირველეს საფუძვლად ქრისტიანული მოქცევა უნდა დადებოდეს. აქედან გამომდინარე, შემდეგ მოთხოვნებს აყენებდა: ბავშვი ენას ამოიდგამდა თუ არა, მაშინვე დედას ღმერთი უნდა გაეცნო მისთვის, ღმერთის შიში-კრძალვა უნდა აღებეჭდა მის გულში და ესწავლებინა წერილ-წერილი ღოცვები. მისი აზრით, მშობლების მხრივ „საშინელი მტრობაა, როცა სულიერი სწავლა არ მიუციათ პირველშევ თავიანთი შვილებისათვის“.¹⁶ მას თავისი შეხედულება გააჩნდა იმასთან დაკავშირებით, თუ ვის უნდა ეზრუნა ბავშვის ზნეობრივ აღზრდაზე. კერძოდ, ფიქრობდა, რომ მოზარდის სულიერ-ზნეობრივ აღზრდაზე ჯერ უნდა ეზრუნა დედას, ხოლო შემდეგ „სულიერი და ზნეობრივი ზრდა და წარმატება უნდა მიეცეს სასწავლებელში მასწავლებელთაგან“.

ივანე გვარამაძე მოზარდის ზნეობრივ აღზრდაში დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა აღმზრდელის (მშობლის, მასწავლებლის) პირად მაგალითს. მიუთითებდა, რომ ბავშვი აკვირდებოდა მშობლების ყოველდღიური ცხოვრების აუკარგიანობას. ამიტომ, „არ უნდა გააგონონ მას არცერთი ურიტო ლაპარაკი, წყევლა, გინება. არ უნდა აჩვენონ გულმოსულობა, შური, ცილობა, ჩხუბი, ურთიერთკამათობა“. რადგან „შეისისხლხორცებს მშობლების უკუღმართს ყოფაქცევასა და მერმე აუკაცი გამოვა“.¹⁷ ივანე გვარამაძეს მიაჩნდა, რომ მშობლები კარგი მაგალითის მიმცემნი რომ ყოფილიყვნენ თავიანთი შვილებისათვის, ოჯახში არ უნდა დარღვეულიყო უმცროს-უფროსობის წესი ე. ი. ასაკობრივი

და ამასთანავე სექსობრივი სეგრეგაცია: „კაცს კაცობა უნდა ეტყობოდეს და ქალს ქალობა“.¹⁸ თითოეულ მათგანს თავისი მოვალეობა უნდა შეესრულებინა. ამრიგად, იგი ზნეობრივი აღზრდის ფესვებს ეროვნულ ტრადიციებშიც ხედავდა.

ზემოთ წარმოდგენილი მასალებით შეიძლება, დავასკვნათ, რომ ივანე გვარამაძე მოზარდი თაობის აღზრდაში თვით მშობელთა შორის უპირატესობას ქალსა და დედას ანიჭებდა. სწორედ ამიტომ, მოითხოვდა ქალთა განათლებასა და შესაბამისად სკოლების დაფუძნებას სოფლად და ქალაქად. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ მან დააყენა მშობელთა პედაგოგიური კულტურის ამადლების აუცილებლობის საკითხი. ამ მიზანს ემსახურებოდა მისი ნაშრომები: მშობლები და მათი შვილები, შვილის აღზრდა და სხვ.

ივანე გვარამაძის შეხედულება ქალის დანიშნულების შესახებ იმთავითვე იყო პროგრესული და ეროვნულ პოზიციებზე მდგარი. მიგვაჩნია, რომ იგი ღღესაც ინარჩუნებს თავის თეორიულ და პრაქტიკულ მნიშვნელობას, ხელს შეუწყობს ოჯახსა და სკოლას წარმატებულად გადაჭრას ქალთა განათლებისა და აღზრდის პრობლემები თანამედროვე პირობებში.

ძალთა განათლება სამცხე – ჯავახეთში (XIX საუკუნეში)

საქართველოს ისტორიის მანძილზე ყოველთვის იკვეთებოდა ქართველი ქალის ფუნქცია როგორც დედის, ისე მეუღლისა და საზოგადო მოღვაწის. მისი აქტიური როლი საზოგადოებრივ ცხოვრებაში და ეროვნული კულტურის დაცვა-აღორძინების საქმეში.

მესხეთი საუკუნეების მანძილზე მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა საქართველოს ეკონომიკურ, პოლიტიკურ და კულტურულ ცხოვრებაში. ამ კუთხის კულტურულ დაწინაურებას ადრეული პერიოდიდანვე ასაბუთებს მდიდარი არქეოლოგიური მასალა, წერილობითი და ისტორიული ძეგლები. განათლებისა და კულტურის განვითარებას ხელი შეუწყო ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებამ. რასაც მოჰყვა ფართო სამონასტრო მშენებლობა, რომლებიც იმთავითვე ჩამოყალიბდნენ საეკლესიო და კულტურულ-საგანმანათლებლო ცენტრებად. უნდა აღინიშნოს, რომ მესხეთი ხუროთმოძღვრების ძეგლთა სიმრავლით გამოირჩევა საქართველოს კუთხეებს შორის.

VII-VIII საუკუნეებში მესხეთში ინტენსიურად დაიწყო სამონასტრო მშენებლობა, მისი მოთავენი იყვნენ: გრიგოლ ხანკთელი, სერაპიონ და ბასილ ზარზმელები, საბა იშხნელი, გიორგი მაწყევრელი, იოანე, გიორგი და ექვთიმე მთაწმინდელები ანი სამცხელი ხურსიძეები, იოანე და ზოსიმე კუმურდოელები, სტეფანე მტბეპარი, აგრეთვე განთქმული მოღვაწე ქალი იყო ფებრონია, რომელმაც განააახლა მერესის საგანე კლარჯეთში.

ისტორიული სამეცნიერო ლიტერატურისა და ხალხური გადმოცემის თანახმად, XI საუკუნის დასაწყისში ტაძრისის ღვთისმშობლის სახელობის დედათა მონასტერში აღსაზრდელად მიუბარებიათ გიორგი მთაწმინდელის და – საბინია. შემდეგ მიუყვანიათ თვით გეორგიც, რომელიც სამი წლის

შემდეგ ხახულის მონასტერში წაუყვანიათ. შოთა რუსთაველს დაწეებითი განათლება აგარის (ურავლის ხეობა) მონასტრის სასწავლებელში მიუღია, ხოლო აღზრდილა ტბეთის ეკლესიაში.

ეკლესიებსა და კერძო წარჩინებულთა ოჯახებში მოსწავლეთა სწავლება ინდივიდუალური და ჯგუფური წესით ხდებოდა. ბავშვებს სასწავლებლად 7 წლის ასაკიდან აბარებდნენ. სწავლა-აღზრდის პროცესში ითვალისწინებდნენ მოზარდების ასაკობრივ თავისებურებებს. ისწავლებოდა ქართული მწიგნობრობა, თეოლოგია, ფილოსოფია, პიმნოგრაფია, ისტორია, უცხო ენები და მოძღვრება ადამიანის ბუნების შესახებ. ყურადღება ექცეოდა ორატორიის ხელოვნების სწავლა-რჩევების გამომუშავებას.

ადრეფეოდალური ხანის ეპოქის მოღვაწეთა შორის აღსანიშნავია: ტაო-კლარჯეთის განმანათლებელი გრიგოლ ხანძთელი, მისი აღზრდილი ბასილ ხანძთელი, გიორგი მერჩულე, ზარზმელები, მიქეელ მოდრეკილი, ეფრემ მცირე, ჩახრუხაძე („თამარიანის ავტორი“), იოანე შავთველი. სარგის თმოგველი, არსენ საფარელი, გაბრიელ III საფარელი, იოანე IV საფარელი.

მესხეთის მნიშვნელოვან კულტურის კერებში შეიქმნა ორიგინალური თხზულებები: „წამება გობრონისი“ (ს. მტეხაძარი). „ცხოვრება სერაპიონისი“ (ბასილ ზარზმელი). „შრომაჲ და მოღვაწეობაჲ გრიგოლ არქიმანდრიტისი“ (გიორგი მერჩულე).

მესხეთმა დიდი წვლილი შეიტანა სალიტერატურო ენის და მწერლობის განვითარებაშიც. კორნელი კეკელიძის მითითებით ტაო-კლარჯეთში ჩამოყალიბდა საგანგებო სალიტერატურო სკოლა, რომელმაც შეიმუშავა საკუთარი გრამატიკა, ენა, ხელი და მიმართულება.

მესხეთში — შუა საუკუნეებში 13 საეპისკოპოსო კათედრალი მოქმედებდა: მაწყვერელის, კუმურდოელის, იმხინელის, ანჩელის, მტბევარის, წურწყაბელის, წყაროსთავის,

ერუშნელის, ვალაშკერთის, ანელის, კარელის, ბანელის და დადაშნელის.

მესხეთში შეიქმნა მთელ ქვეყანაში მოქმედი ბეჟა-აღბუღას სამართალი „წიგნი სმართლისა კაცთა შეცოდებისა ყოველთავე“, იგი 98 მუხლისაგან შედგებოდა (65 ეკუთვნის ბეჟა ჯაყელს, მანდატურთუხუცესს, 33 კი მის შვილიშვილს ათაბაგ ამირსპასალარს აღბუღას).

მესხეთმა მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ქართული ხელოვნების განვითარებაში. სახელგანთქმული იყო ბეშქენ და ბეჟა ოპიზარების მიერ დაარსებული ოპიზის მხატვრული სკოლა (XII-XIII სს.), რაც უმთავრესია აქ დაიწერა „ვეფხისტყაოსანი.“ XVI საუკუნეში შეიქმნა „მესხური მატიანე“ ანუ ქრონიკა, რომელიც მოიცავს სამცხის პოლიტიკურ მდგომარეობას 1561-1587 წლებში.

დიდ საგანმანათლებლო მოღვაწეობას ეწეოდნენ აწყურისა და კუმურდოს საეპისკოპოსოებში და ეკლესიებში: საფარაში, ხარხმაში, თმოგეში, ვარძიაში, ვანისქვაბში. აქვე არსებობდა ბიბლიოთეკა-საცავები. მაგალითად წიგნის გადაწერას და გაყიდვას ეწეოდნენ ვარძიაში. (ასაბუთებს 1712 წლის ერთი დოკუმენტი).

ასევე ადგილი ჰქონდა წიგნების გადაწერ-მოხატვის ტრადიციას კათოლიკე მღვდლების მიერ: ახალციხეში, ვალეში უდუში, ხიზაბავერაში. ერთ-ერთი ცნობილი კალიგრაფი იყო ხიზაბავერელი ანტონ ხუციშვილი.

მესხეთში კულტურის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ცენტრს ახალციხის ახმედის სახელობის ბიბლიოთეკა წარმოადგენდა. ახმედ ფაშა ჯაყელმა მოიწვია იტალიელი არქიტექტორი, რომელმაც 1752 წელს დაასრულა მეჩეთისა (მესულ-მანურ საკულტო შენობების) და მედრესეს (საწსავლებლის) მშენებლობა. მედრესეში განთავსებული იყო საწავლებელი და ბიბლიოთეკა. 1828 წელს რუსთა და ქართველთა გაერთიანებულმა ლაშქარმა გაანთავისუფლა ქალაქი ახალციხე. იქ არსებული ბიბლიოთეკა აღწერა გაზეთ „ტიფლისკი ვუდემოსტის“ რედაქტორმა სანკოვსკიმ. აღმოჩნდა 600-მდე

წიგნი და ხელნაწერი. აქედან 300 გადაურჩევიათ და პეტერბურგში გაუგზავნიათ. ადგილზე დარჩენილი წიგნები და ხელნაწერები კი გაიბნა და უკვალოდ გაჰქრა. აღნიშნულ ბიბლიოთეკაში დაცული იყო წიგნები მეცნიერების სხვადასხვა დარგებისა: ისტორიული, ფილოლოგიური, ასტრონომიული, მათემატიკური, კანონმდებლობის. ეს ბიბლიოთეკა იყო ერთ-ერთი უმდიდრესი ბიბლიოთეკა იმ დროისათვის.

თურქთა ბატონობის პერიოდში ქალაქი ახალციხე „ოსმალეთის კულტურის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ადგილად ითვლებოდა“. იმავდროულად რომის ეკლესიისათვის წარმოადგენდა ბაზას კათოლიკური სარწმუნოების პროპაგანდისათვის საქართველოში.

მას შემდეგ რაც კათოლიკე მისიონერებმა იწყეს საქართველოში შემოსვლა გაჩნდა კერძო ხასიათის სკოლები. მათ მისიონერები აარსებდნენ. მიხეილ თამარაშვილის ცნობით ახალციხეში კათოლიკურ ეკლესია-მონასტერთან არსებულ კერძო სკოლებში 70-ზე მეტი მოსწავლე სწავლობდა.

XVII-XVIII საუკუნეებში განვითარებულმა მოვლენებმა დიდი გავლენა იქონია განათლებასა და კულტურაზე. ძალზედ გაძლიერდა მიგრაცია. მესხეთიდან გადახვეწილთ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებში უხდებოდათ მოღვაწეობა. მეფე თეიმურაზის კარზე მოღვაწეობდა დიპლომატი კუმურდოს ელკასიის ყოფილი წინამძღვარი — ხარიტონი, ჯავახეთიდან გაქცეული თამაზ თომაშვილი იმერეთის მეფის სოლომონ I-ის მრჩეველი იყო. ცნობილი იყვნენ ნიკოლოზ, იოანე და ევდემოზ დიასამიძეები. XVII-XVIII საუკუნეებში თბილისში მოღვაწეობდნენ მესხიშვილები — მწიგნობრები, კალიგრაფები, მხატვრები.

ახალციხელი გრიგოლ ბაგინაშვილი XVIII საუკუნეში უმაღლესი სასულიერო სასწავლებელში არსებული ქართული ენის შემსწავლელი კათედრის ხელმძღვანელი პროფესორის თანამდებობის შემსრულებელი იყო. ის ამ სასწავლებელში ქართულ და სომხურ ენებს ასწავლიდა.

მესხეთში უძველესი დროიდან ჩაყვარა საფუძველი ხალხურ თეატრალურ სახალხო სანახაობებს: „ბერიკაობას“, „ბერობანას“, „ქეენობას“.

თურქეთის ბატონობამ დიდი დავი დაასვა მესხეთს. დაიწყო ქართული ენის დევნა და სალაპარაკო ენა გახდა თურქული. მაგრამ ვერ მოხდა მოსახლეობის სრული ასიმილაცია. ვახუშტი ბატონიშვილი წერდა: „ხალხი ქართულად ლაპარაკობს და ქართულადვე წარმოებს ფაშების მიმოწერა საქართველოს მეფე-მთავრებთან“.

შოთა ლომსაძე სამართლიანად მიუთითებდა, რომ ქართული კულტურის დაცემას მესხეთში ხელს უწყობდა სარწმუნეობრივი დაქსაქსულობა. მაჰმადიანი ქართველები – „თურქობდნენ“, კათოლიკე ქართველები – „ფრანგობდნენ“, ხოლო მართლმადიდებლები თურქეთის პოლიტიკურ პრიზმაში „ბერძნებს ან რუსებს“ განახორციელებდნენ.

XIX საუკუნის I ნახევარში – 1829 ადრიანოპოლის ზავით მესხეთის ერთი ნაწილი, სამცხე-ჯავახეთი, განთავისუფლდა თურქთა ბატონობისაგან და შეუერთდა საქართველოს. იგი იმავდროულად აღმოჩნდა მეორე დამპყრობლის – რუსეთის იმპერიის ხელში, რომელმაც იმთავითვე დაიწყო რუსიფიკატორული პოლიტიკის განხორციელება. რეალური საფრთხე შეექმნა ყოველივე ეროვნულს – ქართულს: ენას, წესს, ჩვეულებას, ტრადიციას. მეფის რუსიფიკატორული პოლიტიკის უმთავრეს მიზანს შეადგენდა ადგილობრივ მცხოვრებთა გადაგვარება-გარუსება. სხვა არარუსი ხალხის მსგავსად მათი ეკონომიკური, პოლიტიკური და კულტურული დაბეჩაეება, რათა მუდმივ მორჩილებაში აყოლოდა ისინი. აქედან გამომდინარე, ეპოქის უპირველეს მოთხოვნად იქცა მოსახლეობაში განათლების შეტანა და მისი კულტურული დაწინაურება. განათლებას 1846 წლიდან ხელმძღვანელობდა კავკასიის სასწავლო ოლქი, რომელსაც სათავეში ედგა ოლქის მზრუნველი. კავკასიის სასწავლო ოლქის სამზრუნველო საბჭოში, დირექციებში და განათლების

ადგილობრივ ორგანოებში უმთავრესად რუსი ჩინოვნიკები, მეფის ერთგული მოხელეები, იყვნენ მოკალათებულნი“

რუსიფიკატორული პოლიტიკა კიდევ უფრო მეტად გამძაფრდა XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან. ამან გამოხატულება პპოვა ერთი მხრივ 1881 წლის 13 იანვარს დამტკიცებულ სასწავლო გეგმაში, რომლის საფუძველზე სკოლებში ფაქტიურად იკრძალებოდა ქართული ენის სწავლება. და მეორე მხრივ, 1886 წლის 27 თებერვლის ბრძანებაში. აგრეთვე აღსანიშნავია ე. წ. „მუნჯური მეთოდის“ დამკვიდრება, რომელიც ზედმეტად მიიჩნევდა დედა ენის გამოყენებას სწავლების პროცესში.

დედა ენის დევნამ ქართველი ინტელიგენციის აღშფოთება გამოიწვია. ისინი წინ აღუდგნენ აღნიშნული გეგმის განხორციელებას. ამ ბრძოლაში დიდი იყო მესხეთში მოღვაწე განმანათლებელთა წვლილი. კერძოდ, ივანე გვარამაძემ პირველი ბრძანების გამოქვეყნებისთანავე თავის მოვალეობად მიიჩნია თანამემამულეთათვის შეეხსენებინა, თუ როგორ დიდად განათლებულნიც არ უნდა ყოფილიყვნენ და მრავალი ენის მცოდნენი, თუ მათ მშობლიური ენა საფუძვლიანად არ ექნებოდათ შესწავლილი, სამშობლოს რიგიან სარგებლობას ვერ მოუტანდნენ.¹ იაკობ გოგებაშვილმა დედა ენას „ეროვნების ბურჯი“ უწოდა. ივანე გვარამაძემ კი მშობლიური ენა ყოველი ერის „თავმოყვარეობის დამცველად“ გამოაცხადა.

რამდენადაც ტრადიციულად ქართულ ოჯახში ქალი იყო მიჩნეული ძირითად აღმზრდელად, ენისა და ეროვნული ტრადიციების დამცველად, აუცილებელბელი გახდა განსაკუთრებით ქალთა განათლება. სამცხე-ჯავახეთში ქალთა საზოგადოებრივ მოღვაწეობას საგანმანათლებლო მიმართულება პქონდა იმ პერიოდში შექმნილი შინაპოლიტიკური მდგომარეობიდან გამომდინარე. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ თერქთა მრავალწლიანმა ბატონობამ მძიმე ვითარება შექმნა საერთოდ განათლების სფეროში. საქართველოს სხვა კუთხეებისაგან განსხვავებით აქაური ხალხი განსაკუთ-

რებით ერიდებოდა გოგონების სკოლაში გაგზავნას (ვაჟების გეარდით და ისიც მამაკაც მასწავლებელთან მეცადინეობას – აქ აშკარად ჩანს მაჰმადიანური თურქეთის გავლანა).

მესხები, პატარა ქალები, უმეტესად მოხუცებულ დედაკაცებთან სწავლობენ ქართულ ლოცვებს და შემდგომ შემოკლებულ და ერცეულ საქრისტიანო მოძღვრებას – ხელნაწერი წიგნებით. მასწავლებელ დედაკაცებს „ოსტატებს“ ეძახდნენ, რომლებიც იმ დროის შესაფერისად განათლებული ქალბატონები იყვნენ. ხელნაწერთა წიგნების სწავლების შემდეგ ოსტატები ბეჭდურის კითხვას ასწავლიდნენ. დაბეჭდილ წიგნთა შორის ხმარებაში უფრო მეტად რომში გამოცემული საღმრთო წერილის წიგნები ჰქონდათ. ამასთანავე, უნდა აღინიშნოს, რომ სწორედ აღნიშნულ პერიოდში სამცხე-ჯავახეთში ქალთა განათლების ერთ-ერთ ფორმად იქცა ე. წ. საშინაო-საოჯახო სკოლები. ასეთი სკოლები გოგონებისათვის მხოლოდ წერა-კითხვის სწავლებით არ შემოიფარგლებოდა. მათ აგრეთვე ასწავლიდნენ: ანგარიშს, ლოცვებს, ეტიკეტს – ე. ი. საზოგადოებაში ქცევის წესებს და, რაც მთავარია, ქალის ხელსაქმეს: ჭრას, კერვას, ქარგვას, ქსოვას და ა. შ. საერთოდ, საშინაო სკოლების მიზანი ვლახთა და ხელოსანთა ოჯახებიდან გამოსული გოგონებისათვის ელემენტარული განათლების მიცემა იყო. XIX საუკუნის პირველი ნახევრის მდგომარეობით სამცხე-ჯავახეთში რამდენიმე ასეთი სკოლა ფუნქციონირებდა. როგორც წესი გოგონები სწავლის ქირას ნატურით ანაზღაურებდნენ. აღსანიშნავია ისიც, რომ ძველად მთელ საქართველოში ყოფილა გავრცელებული ასეთი წესჩვეულება: სასყიდელს „ოსტატები“ შეგირდებისაგან არ იღებდნენ, ხოლო შემდეგ, როცა შეგირდი დაქალდებოდა და გათხოვდებოდა, მათი მეჯვარეები ვალდებულნი იყვნენ „საოსტატო“ გადაეხადათ, რაც საშუალოდ შეიდი აბაზიდან ორ მანეთამდე ჯდებოდა.²

ცოტა მოგვიანებით გაზეთ „ივერიის“ ფურცლებზე მოთავსებული ერთ-ერთი კორესპოდენცია ნათელ წარმოდგენას იძლევა ყოველივე ამის შესახებ: „გოგონებმა უნიტელთან როგორ შეიძლება ისწავლონ. უნიტელი რომ ქალი იყოს, მაშინ კიდევ შეიძლებაო“, – ასე მსჯელობდნენ როგორც მაჰმადიანი, ისე ქრისტიანი მესხები.

უნდა აღინიშნოს, რომ მეფის ხელისუფლებამ იმთავითვე გააუქმა ქართული ეროვნული სასწავლებლები და რუსული სკოლების დაარსებას შეუდგა. განსაკუთრებით უმძიმესი მდგომარეობა იყო ქალთა განათლების სფეროში. ასეთ ვითარებაში, რა თქმა უნდა, დიდი იყო ე. წ. „ოსტატების“ საქმიანობა. ამასთანავე, უნდა აღინიშნოს, რომ სწორედ აღნიშნულ პერიოდში სამცხე-ჯავახეთში ქალთა განათლების ერთ-ერთ ფორმად იქცა ე. წ. საშინაო-საოჯახო სკოლები.

ერთ-ერთი ასეთი საოჯახო სკოლა არსებობდა ჯავახეთის უძველეს სოფელ ხიზაბავრაში (ასპინძის რაიონი), რომელსაც უძღვებოდა *თერეზინა ხუციშვილი*. იგი სოფელ ხიზაბავრის მკვიდრი იყო, „მესხ ჰუტუნბერგად“ წოდებული ქართველი კათოლიკე მღვდლის – იოსებ ხუციშვილის და. იოსებმა დამოუკიდებლად დააფუძნა სტამბა ჯერ სოფელ ხიზაბავრაში 1836 წელს, შემდეგ გადაიტანა ქალაქ ახალციხეში. მისი სტამბა ათი წლის მანძილზე ფუნქციონირებდა (1836–1846 წლებში) და რამდენიმე ათეული სხვადასხვა სახის წიგნი დაბეჭდა. მათ შორის: ლოცვის წიგნები, ლექსების კრებული და ა. შ. იმ დროისათვის ის იყო ერთადერთი მოქმედი ქართული სტამბა საქართველოში. იქ დაბეჭდილმა წიგნებმა უდიდესი საგანმანათლებლო მისია შეასრულა წიგნს მოკლებულ სამცხე-ჯავახეთში. სასტამბო საქმიანობაში და წიგნების გამშენიერებაში (გაფორმებაში) იოსებ მღვდელს დახმარებას უწევდა თავისი და – თერეზინა. იგი ხატავდა თავისუფლად დატოვებულ ფურცლებს და აფორმებდა ე. წ. არშიებით. გარდა ამისა, უნდა აღინიშნოს, რომ იოსებ ხუციშვილს თავის სახლში გახსნილი ჰქონდა

ორი სასწავლებელი: „სავაჟებო“ და „საქალებო“. „საქალებო“ სასწავლებელს ე. ი. გოგონების განათლებას უძღვებოდა თერეზინა. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ და-ძმა ხუციშვილები სახელმძღვანელოებად იყენებდნენ თავიანთ სტამბაში დაბეჭდილ წიგნებს. გადმოცემით, თერეზინა გოგონებს ძირითადად ასწავლიდა წერა-კითხვას, ლოცვებსა და ქალის ხელსაქმეს. ამდენად, მისი საოჯახო სკოლის მიზანი იყო გოგონების, როგორც მომავალი დედებისა და აღმსრულებლების მომზადება ცხოვრებისათვის.

იოსებ ხუციშვილის სტამბაში დაბეჭდილი წიგნი

სამცხე-ჯავახეთში ქალთა განათლების ერთ-ერთ კერას წარმოადგენდა ვალეში არსებული საოჯახო სკოლა. სკოლის დამაარსებელი იყო *მარიამ გასპარის ასული ბაღდოშვილი*. იგი იყო ცნობილი საზოგადო მოღვაწის – მესხი განმანათლებლის ივანე გვარამაძის („ვინმე მესხის“) დედა. გარდა ზეპირი გადმოცემებისა, ცნობები მარიამ ბაღდოშ-

ვილის საშინაო სკოლის შესახებ, შემოგვინახა ივანე გვარამაძემ თავის ავტობიოგრაფიულ ნაშრომში.

მარიამი თავისი დროის შესაფერისად განათლებული ქალბატონი იყო. კარგად ხედავდა ქვეყანაში შექმნილ ვითარებას. აქედან გამომდინარე, მას ეროვნული თვითშეგნების შენარსუნების ერთ-ერთ გზად ქალთა განათლება მიაჩნდა. ამიტომაც იყო, რომ დააფუძნა ქალთა სასწავლებელი, რომელიც თერეზინა ხუციშვილს (ხიზაბავრის) ქალთა საოჯახო სკოლასთან ერთად სამცხე-ჯავახეთში ერთ-ერთი პირველი იყო ამ კუთხის საქართველოსთან შემოერთებისა და რუსული მმართველობის დამყარების პირველ წლებში. ივანე გვარამაძე დედისა და მისი სასწავლებლის შესახებ წერდა: „სოფელ ვალეში თავისი სასწავლებელი ჰქონია, სადაც სოფლის ახალგაზრდა ქალები დაიარებოდნენ, როგორც ქართველები, ისე მაჰმადიანები სასწავლებლად. როგორც წერა-კითხვის, ისე გრა-კერვისა და ქსოვა-ქარგვისა, რისთვისაც მასწავლებელ ქალს მარიამს ღიდათ პატივს სცემდნენ ხოლმე საწუთრო სანოვაგების და ძღვენებითა.“³

ე. ი. მარიამ ბაღდოშვილის საოჯახო სკოლაც მიზნად ისახავდა გოგონების გონებრივ განვითარებას (წერა-კითხვის შესწავლით) და მათ მომზადებას ცხოვრებისათვის (ხელ-საქმის სწავლებით). ე. ი. ამ სკოლაში გოგონები იღებდნენ დროის შესაფერის განათლებას. როგორც ივანე გვარამაძის წერილიდან ჩანს, სწავლის ქირა განსაზღვრული არ იყო, გოგონები მასწავლებელს საფასურს უხდიდნენ სურსათით.

ვალეში არსებული საოჯახო სკოლისათვის მნიშვნელოვანი იყო ისიც, რომ მარიამი თავის სკოლაში ასწავლიდა როგორც ქართველ მართლმადიდებელ და კათოლიკე, ისე მაჰმადიან გოგონებს. რამდენადაც იმ პერიოდში ვალეში ქართველობა სარწმუნეობრივად სამ ნაწილად იყო გათიშული. ამდენად, მისი სკოლა არა მარტო საგანმანათლებლო მისიას ასრულებდა, არამედ ეროვნულ-პოლიტი-

კურსაც. ხელს უწყობდა ეროვნული ნიშნის ქვეშ სხვადასხვა სარწმუნეობის მქონე გოგონების გაერთიანებას – მათში ეროვნული თვითშეგნების გამოვლიძებას.

უნდა აღინიშნოს, რომ მარიამ ბაღდოშვილის საოჯახო სკოლაში სოფელ ვალეს ახალგაზრდა ქალებთან ერთად დროის შესაფერისი განათლება მიიღო მისმა ხუთმა ქალიშვილმაც. ჩვენთვის ცნობილია, რომ ორი მათგანის – ბარბარეს და ელისაბედის (იგივე „ხანოს“) შემდგომი მოღვაწეობა. ამასთანავე, მარიამ ბაღდოშვილის უდიდეს დამსახურებად უნდა ჩაითვალოს, გარდა ზემოთ თქმულისა ისიც, რომ მან თავის ქვეყანას აღუზარდა ივანე გვარამაძე – ცნობილი მესხი განმანათლებელი – პიროვნება, რომელმაც თავისი თავდაუზოგავი და მრავალმხრივი მოღვაწეობით საქართველოს შეუწარმუნა სამცხე-ჯავახეთიც და იქ მცხოვრები ქართველობაც – თავისი ქართული ეროვნული ცნობიერებით. დააფუძნა მრავალი კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულება, რაც ერთგვარად იყო გაგრძელება დედის საზოგადოებრივი მოღვაწეობისა. ის ჩვენს მიერ – „მესხეთის ილიად“ არის წოდებული. მარიამ ბაღდოშვილი – ღვაწლმოსილი დედა და საზოგადო მოღვაწე გარდაიცვალა 1861 წელს ქალაქ ახალციხეში.

უნდა აღინიშნოს, რომ XIX საუკუნის მეორე ნახევარში სოფელ უდეში საგანმანათლებლო საქმიანობას ეწეოდა ანა თომას ასული ბაღახაშვილი. იგი ამ სოფელში სკოლის გახსნამდეც (1882წ.) და შემდგომ პერიოდშიც – ათწლეულების მანძილზე უფასოდ ემსახურებოდა გოგონების აღზრდის საქმეს. წერა-კითხვასთან ერთად ასწავლიდა ხელსაქმეს. ამდენად, იგი იყო ე. წ. „ოსტატი“ – სოფელ უდის ერთ-ერთი პირველი განმანათლებელი. ანა ბაღახაშვილი 1919 წელს – 75 წლის ასაკში თანასოფლელებთან ერთად სასტიკი წამებით მოკლეს იქ შეჭრილმა თურქებმა.

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში საქართველოში და შესაბამისად სამცხე-ჯავახეთში განათლების სფეროში მნიშვნელოვნად შეიცვალა მდგომარეობა. რაც მრავალი ფაქტო-

რით იყო განპირობებული. უპირველესად უნდა აღინიშნოს ის, რომ ამ პერიოდში საქართველოში რადიკალურად შეიცვალა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის ფორმა. კერძოდ, ამ ბრძოლამ უშუალოდ ბრძოლის ველიდან პირდაპირ კულტურისა და განათლების სფეროში გადაინაცვლა. ამ ბრძოლის მესვეურმა — ეროვნულმა ინტელიგენციამ კარგად დაინახა და დარწმუნდა იმაში, რომ პატარა საქართველო პირდაპირი ბრძოლის გზით ვერ მოუგებდა მეფის რუსეთის ხელისუფლებას და ვერ დაიბრუნებდა წართმეულ დამოუკიდებლობას. რაშიც დარწმუნდნენ ნახევარსაუკუნოვანი ბრძოლის გამოცდილებით. ამასთანავე, მათ მხედველობიდან არ გამორჩენიათ და დაინახეს ისიც, რომ XIX საუკუნის პირველი ნახევრის განმავლობაში რუსიფიკატორული პოლიტიკის წყალობით ქართველ ხალხში შეირყა და თანდათანობით დაქვეითების გზას დაადგა ეროვნული ცნობიერება. აქედან გამომდინარე, უპირველეს ამოცანად იქცა სწორედ ეროვნული თვითშეგნების შენარჩუნება, რაც უნდა მომხდარიყო ხალხის განათლებისა და ქართული კულტურის დაწინაურების გზით. სწორედ ამიტომ, ამ მისიის განსახორციელებლად ქართველმა ინტელიგენციამ დაიწყო საკველმოქმედო საზოგადოებების ჩამოყალიბება, რომელთა ერთ-ერთი უმთავრესი ამოცანა იყო სახალხო-დაწყებითი სკოლების დაფუძნება.

პრაქტიკული მოსაზრებით მიზანშეწონილი იქნებოდა ყურადღების გამახვილება იმაზე, თუ როგორი ვითარება იყო სახალხო განათლების სფეროში თვით ქალაქ ახალციხეში 70-80-იანი წლების მდგომარეობით. აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით საყურადღებო ცნობა დაცულია საქალაქო სასწავლებლის მასწავლებლის ვ. ივანოვის ინფორმაციაში. ამ მასალებით ქალაქ ახალციხეში ფიქსირდება შვიდი სასწავლებლის არსებობა: 1. ქალაქის ოთხკლასიანი სასწავლებელი; 2. კარაპეტას სომხური სასწავლებელი; 3. სომხური ელიზავეტის სახელობის ქალთა სასწავლებელი; 4. რაბათის ქალთა უფასო სკოლა; 5. პირველი სომხურ-

კათოლიკური სკოლა; 6. მეორე სომხურ-კათოლიკური სკოლა; 7. ებრაელთა სასწავლებელი.⁴ ამგვარად, XIX საუკუნის 80-იანი წლებისათვის ახალციხეში არსებული 7 სასწავლებლიდან ოთხი იყო ვაჟების, ორი ქალების, ერთი – შერეული. 1886 წლის მდგომარეობით შეიდივე სასწავლებელში მუშაობდა 38 მასწავლებელი – 30 მამაკაცი და 8 ქალი.

XIX საუკუნის მეორე ნახევრის სამცხე-ჯავახეთში სხვადასხვა საქველმოქმედო საზოგადოების შემწეობით ათობით სკოლა იქნა დაფუძნებული, რომლებიც განკუთვნილი იყო ვაჟებისათვის. თუმცა უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ იმაედროულად ადგილი ჰქონდა ე. წ. შერეული სკოლების დაფუძნების მცდელობას და მათთან ქალთა საპროფესიონალო განყოფილებების გახსნას. აღნიშნულის დასაბუთებას წარმოადგენს სოფელ ხიზაბავრის მაგალითი. ამ სოფელში 1881 წლის 21 ნოემბერს სოფლის მღვდლის ივანე გვარამაძისა და „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ ხელშეწყობით გაიხსნა ერთკლასიანი სკოლა – ვაჟებისათვის. როგორც მოძიებული მასალებიდან ირკვევა სულ მალე ივანე გვარამაძეს განუზრახავს ქალებისათვის – ცალკე სკოლის გახსნაც. აღნიშნულის შესახებ 'ხაქარია ჭიჭინაძე წერდა: „1883 წელს დიდს სიხარულ მწერს, რომ იქნება ხიზაბავრაში ქალების სკოლაც გაგვეხსნა. რადგანაც ჩვენი სოფლის მასწავლებელი ცოლს ირთავს და გვპირდება რომ ჩემი მეუღლეც ქალებს მიიღებს სკოლაში და ასწავლისო.“⁵ ივანე გვარამაძის განზრახვა იმ ხანად ვერ განხორციელდა მრავალი ხელშემშლელი მიზეზის გამო. თუმცა ეს საკითხი დღის წესრიგიდან არ მოხსნილა. XX საუკუნის დასწყისში გახუთ „ცნობის ფურცელში“⁶, ეკითხულობთ: „1904 წელს ხიზაბავრის ადგილობრივი ერთკლასიანი სკოლა მღვდლის მიხეილ ვარძელაშვილის თანხმობით გადაეცა ხაზინას და გადაკეთდა ორკლასიანად ორივე სქესისათვის – ხუთი განყოფილებით. მას დაემატა ქალთა საპროფესიონალო (სახელსაქმო) განყოფილებაც – სამი მასწავლებლით და ახალი შენობით. მიხეილ ვარძე-

ლაშვილს სტამბოლიდან, დედათა სავანიდან სპეციალურად მასწავლებლად მოუწვევია ნინო პარმაქისიზაშვილი, რომელიც გოგონებს წერა-კითხვასთან ერთად ჭრა-კერვასაც ასწავლიდა.“ აღნიშნული ფაქტის შესახებ „ცნობის ფურცელი“ მკითხველ საზოგადოებას ატყობინებდა რომ „მთავრობამ 640 მანეთი გამოყო დამატებითი განყოფილების (ე.ი. ქალთა სახელსაქმო) მასწავლებლის ხელფასისათვის.“ მოსწავლე გოგონები იხდიდნენ სწავლის ქირას: „თითოეული მოსწავლე ქალი ვალდებული იყო გადასახადის სახით წელიწადში ნახევარი კოდი ხორბალი და თითო საპალნე შესა შეეტანა“. დასახელებული განყოფილებისათვის სპეციალურად ახალი შენობა ააშენეს ოთხი ოთახით. ყველაზე დიდი ოთახი განთავსებული იქნა ხელსაქმის სასწავლებლად. სადაც ორმოცდამათამდე მოსწავლე ქალიშვილი ეტეოდა. დანარჩენი სამი ოთახი გადაცემული ჰქონდათ საცხოვრებლად მასწავლებელ ქალებს.⁷ სოფელ ხიზაბაურაში არსებული ქალთა პროფესიული სკოლა წელიწადში 50-მდე გოგონას ამზადებდა. ამასთანავე, საყურადღებოა ისიც, რომ ის იყო შერეული სკოლა მაშინ, როდესაც პროფესორ ვლადიმერ გაგუას სამართლიანი შენიშვნით „რუსეთის უნივერსიტეტებშიც კი ქალებს არ იღებდნენ და უფლებრივად არ იყვნენ გათანაბრებულნი ვაჟთა და ქალთა გიმნაზიები.“⁸ შერეული სკოლა ფუნქციონირებდა სოფელ ძველშიც. იქ, 1875 წელს, დაფუძნდა ერთკლასიანი საეკლესიო-სამრევლო სკოლა. 1914 წლის მდგომარეობით სკოლაში ირიცხებოდა 38 მოსწავლე – 30 ვაჟი და 8 გოგონა, ერთი მასწავლებლით.⁹

მესხი ქალბატონები აქტიურად ჩაებნენ საზოგადოებრივ ასპარეზზე წამოწყებულ ყველა ეროვნულ საქმეში. უნდა ითქვას ისიც, რომ მათი სამოღვაწეო არეალი მხოლოდ ახალციხითა და სამცხე-ჯავახეთით არ შემოიფარგლებოდა. როგორც დავინახეთ ისინი მოღვაწეობდნენ საქართველოს სხვა რეგიონებშიც და საზღვრებს გარეთაც: თურქეთში, იტალიაში, რუსეთში და ა. შ. საერთოდ, მონოგრაფიულ

შესწავლას იმსახურებს კონსტანტინეპოლში არსებულ დედათა საგანეში მოღვაწე ქალბატონების საქმიანობა. მოხსენიებული საგანე წარმოადგენდა XIX საუკუნეში ქართველ ქალთა განათლების მძლავრ კერას. პეტრე ხარისჭირაშვილმა 1859 წელს მიიღო სტამბოლში ქართველ კათოლიკეთა კონგრეგაციის შექმნის ნება ქართული ენითა და ტიპიკონით. იმავე წელს ცნობილი მეცენატის იაკობ ზუბაღლაშვილის ყვინანსური დახმარებით სტამბოლის გარეუბანში – ფერიქოეში („ანგელოზთა სოფელში“) შეიძინა მიწის მოზრდილი ნაკვეთი, სადაც 1861 წელს ააშენა წმინდა მარიამ ღვთისმშობლის ეკლესია. ფერიქოეის ძმობამ იურიდიული ძალმოსილება მიიღო 1861 წელს. პეტრე ხარისჭირაშვილის მონდომებითა და მზრუნველობით ფერიქოეში მამათა საგანის ახლოს ასევე დაარსებული იქნა დედათა მონასტერი. შალვა ვარდიძის გადმოცემით: „მამა პეტრემ რამდენიმე ქართველ მანდილოსანს მოუყარა თავი. 1869 წელს მოღოზნების კაი ჯგუფი იყო. მისი იურიდიული არსებობა საეკლესიოთ აღიარებული იქმნა 1871 წლის 9 მკათათვეს.“¹⁰ საგანეში, მისი არსებობის პერიოდში, განათლება მიიღო ძირითადად მესხეთიდან ჩასულმა ათეულობით გოგონამ. ისინი იღებდნენ იმ დროის შესაფერის განათლებას. ეუფლებოდნენ ევროპულ ენებსა და სწავლობდნენ ხელსაქმეს. მათი ნაწილი შემდეგ სწავლას აგრძელებდა ევროპის ქვეყნებში, ნაწილი საგანეშივე დარჩა სამუდამოდ სამოღვაწეოდ და იქვე – უცხოეთის ცის ქვეშ ჰპოვა სამუდამო განსასვენებელი. ნაწილი კი სამშობლოში დაბრუნდა და ეწეოდა პედაგოგიურ მოღვაწეობას. როგორც მამათა საგანე, ისე დედათა საგანეც, იყო ქართული განათლების, კულტურის, მეცნიერებისა და ქრისტიანული ეკლესიის მძლავრი კერა. აღნიშნულის დასაბუთებას წარმოადგენს „სახალხო გაზეთში“ დაბეჭდილი დავით ჩიქოვანის სტატია „სტამბოლის ქართველ დედათა მონასტერი“. სადაც ვკითხულობთ: „მსგავსად მამათა მონასტრისა, დებსაც სურთ სამოქმედო ასპარეზის გაფართოება. ქართველი დები რიცხ-

ვით თექვსმეტი, არიან მეტწილად უმაღლესი სასულიერო განათლებით. მათი მოღვაწეობა გამოიხატება ბავშვების აღზრდაში. მათ აქვთ ორი ფრანგული სკოლა-პანსიონი, სადაც იზრდებიან უცხო ერის შვილნი. რადგანაც ქართველთა რიცხვი აქ ცოტაა და თვითონაც ვერ დასტოვებენ აქუარობას ამიტომ, სურთ საქართველოდან აიყვანონ ღარიბთა შვილები და აქ აღზარდონ საკუთარ სკოლა-პანსიონში. მსურთ ქართულ-ფრანგული განათლება მისცენ ჩვენს ქალებს და ამ რიგად უქმად არ ჩაატარონ თავისი არსებობა მშობელი ერისათვის.“¹¹ უნდა აღინიშნოს, რომ სტამბოლში მოღვაწე დებმა, იმისათვის რომ საქართველოდან სასწავლებლად ჩასული გოგონებისთვის საცხოვრებელი პირობათ, ფინანსური დახმარებისათვის მიმართეს ქველმოქმედებებს – ზუბალაშვილებს. მათი დახმარებით მართლაც შეიქმნა ქალთა ქართულ-ფრანგულენოვანი სკოლა.

საყურადღებოა ის ფაქტიც, რომ როდესაც თურქეთში მოქმედმა კათოლიკე მამათა სავეანგო და ქართველმა ინტელიგენციამ დაიწყო ზრუნვა „ოსმალეთის ქართველთა შორის განათლების გამაერთიანებელი სასოგადოების დაარსებისათვის, იქ მოღვაწე დედათა სავეანგოც საკუთარი წვლილი შეიტანა საერთო საღაროში, რადგან თურქეთში მცხოვრები ქართველებისათვის ქართველობის შენარჩუნება მათი მოღვაწეობის ერთ-ერთი მთავარი მიზანი იყო.

დიდი ხნის განმავლობაში დედათა მონასტრის წინამძღვარი იყო უგანათლებლესი ქალბატონი *ელისაბედ (ანა) ბეჟანიძე*. იგი დიდხანს ხელმძღვანელობდა მონასტერთან არსებულ ქალთა ქართულ-ფრანგულენოვან სკოლასაც. მას შემდეგ, რაც შეიქმნა საქართველოს დამოუკიდებელი რესპუბლიკა, მან მამათა სავეანგოს წარმომადგენლებთან ერთად შეიმუშავა საქართველოში საგანმანათლებლო საქმიანობის აღორძინების გეგმაც. სწორედ ამ მიზნით ჩამოვიდა იგი საქართველოში, საქართველოს მთავრობას სთხოვდა ქალაქ ახალციხეში ქალთა სასწავლებლის გამართვის ნებართვას.¹² მართალია, მოიპოვა ასეთი ნებართვა, მაგრამ

მის მიერ წამოწეებული სასიკეთო საქმე ვერ განხორციელდა განვითარებული პოლიტიკური ცვლილებების გამო.

*სტამბოლის ქართველ კათოლიკე დედათა სავანის მონაზონთა
საფლაოები*

ამრიგად, სტამბოლის ქართველ დედათა სავეანეში, უცხოეთის ცის ქვეშ, მთელი სიცოცხლის განმავლობაში, უანგაროდ, უსახელოდ, ერის საკეთილდრეოდ მოღვაწეობდა ათეულობით ქალბატონი, რომელთა უმრავლესობა ვერ ეღირსა სამშობლოს ნახევას და უცხოეთში ჰპოვა სამუდამო განსასვენებელი. ამჟამინდელი მდგომარეობით, ქართველი საზოგადოება უცნობია მათი ვინაობა. ვფიქრობთ, მეცნიერულად, მონოგრაფიულა უნდა იქნეს შესწავლილი სტამბოლის ქართველ დედათა სავეანის ისტორიაც და იქ მყოფთა მოღვაწეობაც. მშობელი ერის წინაშე წარდგენას თითოეული მათგანი იმსახურებს.

ამრიგად, შეიძლება დავასკვნათ, რომ საშინაო-საოჯახო სკოლებიც და სკოლებთან არსებული ქალთა პროფესიული განყოფილებებიც წარმოადგენდა საქართველოში არსებული ტრადიციის გაგრძელებას ქალთა განათლების საქმეში. ანუ ის, რომ საქართველოში ისტორიულად ექცეოდა ყურადღება ქალთა განათლებას, რამდენადაც ქართულ სინამდვილეში ოჯახი იყო მიჩნეული მომავალი თაობის აღზრდის უპირველეს კერად. შესაბამისად, ქალი-დედა კი უპირველეს აღმზრდელად. ამასთანავე, უნდა ითქვას ისიც, რომ ეს ტრადიცია ვერ მოშალა ვერც თურქთა საუკუნოვანმა ბატონობამ და ვერც რუსიფიკატორულმა პოლიტიკამ.

ანა ღოდობერიძე-მუსხელიშვილი – ახალციხის ძალთა სკოლის ფუძემდებელი

XIX საუკუნეში სამცხე-ჯავახეთში ქალთა განათლების დაწინაურების საქმეში ადგილობრივ მესხ ქალებთან ერთად დიდი წვლილი შეიტანეს საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან ჩამობრძანებულმა ქალბატონმა. ისინი იყვნენ ძირითადად იმ სახელმწიფო მოხელეთა მეუღლეები, რომლებიც ამ კუთხეში მსახურობდნენ. ჩამობრძანებული ქალბატონებისათვის ეს კუთხე სასოგადოებრივი მოღვაწეობის ასპარეზად იქცა. მათ თავიანთი მოღვაწეობით მართლაც დაამწყვდნენ დიდი კვალი ამ კუთხის კულტურისა და განათლების სფეროს. ასეთ ქალბატონთა შორის განსაკუთრებით აღსანიშნავია ანა ღოდობერიძე-მუსხელიშვილის მოღვაწეობა.

უნდა აღინიშნოს, რომ ანა მუსხელიშვილ-ღოდობერიძის მოღვაწეობა დიდ ინტერესს იწვევდა მის თანამედროვეთა შორის, რაზეც მეტყველებს იმ პერიოდის მრავალი საგაზეთო სტატია. ამასთანავე, დღემდე არ შენელებულა ამ საკითხისადმი ყურადღება. რაც იმაში გამოიხატება, რომ რამდენიმე ნაშრომში განსაკუთრებული ყურადღება დაეთმო. მათ შორის ანტონ ნებიერიძის „ანა ღოდობერიძე-მუსხელიშვილი“, ნაზი სუდაძის „სოციალური ვითარება და საგანმანათლებლო საკითხები XIX საუკუნის სამცხე-ჯავახეთში“, ასევე ფართოდ არის განხილული ნატო ყრუაშვილის საღისერტაციო ნაშრომში „ივანე გვარამაძის როლი მესხურ განმანათლებლობაში“. უნდა აღინიშნოს, რომ ვერცერთი მეცნიერი, რომელიც იკვლევს სამცხე-ჯავახეთში კულტუ-

რისა და განათლების სფეროს XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე, გვერდს ვერ აუელის ანა ლოღობერიძის მოღვაწეობას, მის დაარსებულ ქალთა სკოლასა და ამ სკოლის აღზრდილთა საქმიანობას.

ანა ლოღობერიძე დაიბადა 1842 წელს ქალაქ ქუთაისში. იყო ცნობილი საზოგადო მოღვაწის ნიკოლოზ ლოღობერიძის და. მას მიღებული ჰქონდა იმ დროისათვის შესაფერისი განათლება. კერძოდ, მან განათლება მიიღო „წმინდა ნინოს სახელობის ქალთა სასწავლებელში“. ქალაქ ახალციხეში მისი მოღვაწეობა განაპირობა იმან, რომ მისი მეუღლე მ. მუსხელიაშვილი იყო ახალციხის მაზრის სამხედრო უწყების მოხელე-გენერალი.

ქალაქ ახალციხეში საცხოვრებლად გადმოსულმა ანამ სრულიად ახალგაზრდამ 1870 წელს დააფუძნა „საქველმოქმედო საზოგადოება“. საზოგადოების წევრები იყვნენ: ვასილ გამრეკელი, ივანე გოპაძე, დიმიტრი ხახუტაშვილი, ანდრონიკაშვილი, პარკოვი, კარნოვიჩი და სხვანი, სამხედრო და სამოქალაქო უწყებათა მოხელენი და მათი მეუღლეები. სხვადასხვა დროს საზოგადოების წევრი ქალბატონები იყვნენ: კონსტანცია მეფისაშვილი, ლიზა მირიანაშვილი, ეგეკნია ასათიანი, ანა ხახუტაშვილი და სხვანი. აღნიშნული საზოგადოების მიზანი იყო ახალციხეში ქართველი ქალებისათვის უფასო სასწავლებლის დაფუძნება, მათთვის ხელსაქმის სწავლება და ქართული სულისკვეთებით აღზრდა.

ანა ლოღობერიძემ ქალთა უფასო სკოლა დააფუძნა 1870 წლის 4 აპრილს, ხოლო მეცადინეობა 1 მაისს - თამარ მეფის სახელობის დღეს დაიწყო. რაბათის ქალთა სკოლის „წმინდა პედაგოგიურ გეგმაზე აშენებული და ჩინებულად წარმართული“ საქმიანობის შესახებ ქართველ საზოგადოებას ამცნო ჟურნალმა „განათლებამ“. სასწავლებელი ღარიბთა შვილებისათვის ხელმისაწვდომი რომ ყოფილიყო, სწავლა უფასო იყო. ხოლო სკოლის ხარჯები ანა მუსხელიაშვილმა იკისრა. რასაც ემატებოდა საქველმოქმედო

საზოგადოების წევრთა შესატანები, შემოწირულობანი, „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ერთდროული დახმარება, საღამო წარმოდგენებიდან შემოსული თანხა, მოსწავლეთა ნაკეთობების რეალიზაციით შემოსული თანხა. ყოველივე ამის ორგანიზატორი ანა ღოდობერიძე-მუსხელიშვილი იყო.

კონსტანტინე გვარამაძის ცნობით, აღნიშნული სასწავლებელი მოთავსდა რაბათში ნაქირავეს სახლში. თავდაპირველად თვითონ ასწავლიდა გოგონებს, ხოლო შემდეგ თბილისიდან და ქუთაისიდან მიიწვია ორი მასწავლებელი, როგორც რუსულ-ქართული ენების, ისე ქსოვისა და ქარგვის შესასწავლად.¹ ასევე ერთ-ერთ აუცილებელ საგნად ითვლებოდა სამღვთო სჯული, რომელსაც ასწავლიდა სპეციალურად მიწვეული მღვდელი. ხსენებულ სასწავლებელში სამღვთო რჯულს, წლების განმავლობაში, უფასოდ ასწავლიდნენ მღვდელი ივანე გვარამაძე და დეკანოზი მამადიმიტრი ხახუტაშვილი. სხვადასხვა დროს ასევე უანგაროდ მუშაობდნენ გრიგოლ ბურჭულაძე, კონსტანტინე გვარამაძე. ივანე გვარამაძის მიერ გაზეთ „დროებაში“ წარმოდგენილი კორესპონდენციიდან ირკვევა, რომ სასწავლებელს დიდ ნაყოფიერ დახმარებას უწევდა მაზრის უფროსი ნიკოლოზ ალექსიე-მესხივეი. ავტორი მიუთითებდა, რომ იგი ათი წლის განმავლობაში სკოლის სასარგებლოდ ხან სპექტაკლებს, ხან საღამოებს მართავდა და ამგვარად შეგროვილი ფულით ინახავდა სკოლას, მას სკოლის დამაარსებლად და სკოლის ჩამდგმელად ასახელებდა.² აღნიშნული სასწავლებელი საშუალოდ წელიწადში 60-მდე მოსწავლეს ამზადებდა. სასწავლებელს ყოველწლიურ ნივთიერ დახმარებას უწევდა ქალაქის გამგეობა – 3000 მანეთით. ივანე გვარამაძის ცნობით, სასწავლებელს ეხმარებოდა მაზრის უფროსი ნიკო ალექსი-მესხივეი. სასწავლებელი ძირითადად შემოწირულობის ხარჯზე არსებობდა. მოსწავლეთა დიდი ნაწილი ახალციხის მოქალაქეთა უღარიბეს ფენას მიეკუთვნებოდა. ხოლო თავისი სპეციფიკიდან გამომდინარე პროფესიულ

სასწავლებელს წარმოადგენდა, რამდენადაც განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობოდა ხელსაქმის შესწავლას.

უნდა აღინიშნოს, რომ სასწავლებელმა იმთავითვე დიდი დაინტერესება გამოიწვია როგორც ქართველი საზოგადოებისა, ისე ხელისუფლებისაც. 1872 წელს „დროებაში“ (№36,) დაბეჭდილი ანა მუსხელიშვილის კორესპოდენციით ვგებულობთ, რომ რაბათის ქალთა სკოლა 31 მარიამობის თვეს მოინახულა „მისმა უმაღლესობამ ნამესტნიკმა, ღიდმა მთავარმა“. ანა მუსხელიშვილს მისთვის უჩვენებია სასწავლებელი და სახელსაქმო ოთახები, უპასუხნია მეფისნაცვლის კითხვებზე: რა დროს დაფუძნდა სასწავლებელი, ვინ იყვნენ მასწავლებლები, რამდენი და რა ასაკის იყვნენ შეგირდები და ა.შ. ბოლოს კი მადლობა მოუხსენებია მისთვის და სინანულიც გამოუთქვამს იმის გამო, რომ ყმაწვილები ვერ ნახა.³

ახალციხის ქალთა უფასო სკოლის დაფუძნებას იმთავითვე დიდი მოწონებით შეხვდა ქართველი ინტელიგენცია და უწევდა მატერიალურ დახმარებას. იაკობ გოგებეშვილმა აღნიშნულ სკოლას მიუძღვნა საინტერესო წერილი „აბასთუმანი“. სკოლის დაფუძნებას „ცისკრის ამოსვლას“ ადარებდა, დამაარსებელს კი დიდ დამსახურებად უთვლიდა იმას, რომ მან სასწავლებელში მიიზიდა რამდენიმე განათლებული ქალი. იგი გამოთქვამდა რწმენას, რომ სკოლა გახდებოდა ყოველმხრივ სანიმუშო და გადაკეთდებოდა ქალთა პროგიმნაზიად. აღფრთოვანებული წერდა: „იმედი ვიქონიოთ, რომ ახალციხის ქალთა უფასო სკოლა ჰპოვებს მიმბაძველებს ჩვენი კუთხის სხვა საბაზო ქალაქებში და იქნება ნიმუში ქალთა უფასო სკოლების დაარსებისა და ორგანიზაციისა, რომელთა საჭიროება ყველგან ასე ძლიერ იგრძნობა.“⁴

აღნიშნული სკოლის ფუნქციონირებას არსებითი მნიშვნელობა ჰქონდა, რადგან უდიდესი როლი შეასრულა მესხეთში ქალთა განათლების საქმეში. ამასთანავე, აღექსანდრე ფრონელის (ყიფშიძის) სამართლიანი შენიშვნით, იგი

წარმოადგენდა „ერთ-ერთ ზღუდეს აქაური გამქრალი ქართ-ველებისა.“⁵ აკაკი წერეთელმა კი პატივისცემის ნიშნად ანა ღოღობერიძეს უძღვნა ლექსი „ვარდის ხმაზედ“ – 1871 წელს.

კონსტანტინე მამაცაშვილმა, ახალციხის ქალთა სკოლის დაარსებიდან ერთი წლისთავეზე, გაზეთ „დროებაში“ გამოქვეყნებული სტატიით, საზოგადოებას გააცნო სასწავ-ლებლის მოსწავლეთა პირველი შედეგები: „ქართული კითხ-ვა და წერა კარგად უსწავლიათ, არითმეტიკა და სხვადასხ-ვა გეომეტრიული ფიგურებიც რიგინად იციან. უფროს გა-ნყოფილებას „ბუნების კარიც“ გაუთავებია და საფუძვლიანად უსწავლიათ.“

1875 წელს ანა მუსხელიშვილმა დატოვა ახალციხე. იგი „დროების“ ერთ-ერთ კორესპოდენციაში (1875, №111) წერდა: „სხვადასხვა მიზეზებისა გამო, იძულებული ვიყავი 20 ამ თვეს დამეტოვებინა ახალციხე, სასწავლებელი და ყველა საქმეები. რაც იმას შეეხებოდა, ჩავაბარე ახალციხის კე-თილმოქმედებითს საზოგადოებას მე ჩავაბარე საზოგა-დოებას სასწავლებელი 70 შეგირდით. იგი დროებით საც-ხოვრებლად გადავიდა რუსეთში. სასწავლებლის დაარსე-ბიდან ოთხი წლის შემდეგ, თბილისში საცხოვრებლად გა-დასვლის გამო, სასწავლებელი ჩაუბარებია გამომძიებელ-სუფლხანოვისათვის, ხოლო შემდეგ სკოლის გამგებლობა გადასულა მაზრის უფროსის პავლოვის ხელში. მისი გამ-გებლობის დროს აუციათ სასწავლებლის ქვითკირის შენო-ბა. პავლოვის შემდეგ ცხრა წლის მანძილზე სასწავლე-ბელს განაგებდა მარიამ გრიგოლის ასული გამრეკელი. „მეტადრე გააუმჯობესა მან ბაღიშის პირების ქარგვისა, სუფრების ქარგვისა და თეთრეულის კერვის სახეები. ასე, რომ მნახველნი დიდი კმაყოფილნი რჩებოდნენ „ხელოვნე-ბის სიმშვენიერით“. ამრიგად, რაბათის ქალთა სასწავლე-ბელი თავისი სპეკიფიკით პროფესიულ სასწავლებელს წარმოადგენდა, რამდენადაც განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობოდა ხელსაქმის შესწავლას. ანტონ ნებიერიძე სა-

მართლიანად მიუთითებდა, რომ ახალციხის ქალთა უფასო სკოლის მიზანი იყო მოსწავლეებისთვის ზოგად განათლება-სთან ერთად, მიეცათ პროფესიული ცოდნა და მოემზადებინათ ისინი პრაქტიკული საქმიანობისათვის.

ანა ლოლობერიძე ხუთი წლის შემდეგ დაბრუნდა ქუთაისში, სადაც „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ მიერ დაწყებითი სკოლის და-საარსებლად შექმნილ საზედამხედველო კომიტეტს ჩაუდგა სათავეში. დიდი მუშაობა გასწია სკოლის (შემდეგ სათავე-დაზნაურო ქართული გიმნაზიის) შესაქმნელად.

1885 წელს ანა ლოლობერიძე კვლავ დაუბრუნდა ახალ-ციხეს და თავის საყვარელ სკოლას. იგი აქტიურად ჩაება ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზო-გადოების საქმიანობაში და მისი „ახალციხის განყოფილე-ბის“ დამაარსებელთა შორის იყო. მის მოღვაწეობას მაღა-ლი შეფასება მისცა იაკობ გოგებაშვილმა: „ეს იმერეთის ასული მაშინ საუკეთესო მანდილოსნად იყო მიჩნეული მთელს შეგნებულს საქართველოში თავისი იშვიათი ჭკუით, მომხიბლავი გულკეთილობით, დარბაისლური ხასიათით და მხურვალე მონაწილეობით ყველა საზოგადო საქმეში.“⁶

ანა მუსხელიშვილ-ლოლობერიძის სახელს უკავშირდება ახალციხეში თეატრის დაფუძნებაც. რამდენადაც მის მიერ დაარსებული საქველმოქმედო საზოგადოების უმთავრესი მიზანი იყო ქალთა უფასო სკოლის შენახვა, იგი ცდილობ-და სხვადასხვა საშუალებებით მოეპოვეყებიანა სახსრები. ერთ-ერთ ღონისძიებას წარმოადგენდა სცენის მოყვარულთა მიერ წარმოდგენების გამართვა. ამ საკითხთან დაკავშირე-ბით ილია მაისურაძე აღნიშნავდა: „ახალციხური წარმოდ-გენები, რაკი მათი შემოსავალი ქალთა სკოლისათვის იყო დანიშნული, ამ სკოლის დაარსების პირველ წლებშივე უნ-და იღებდეს სათავეს 1870-1872 წლებში.“⁷ მესხეთში თეატრს მრავალმხრივი დატვირთვა ჰქონდა. ქალაქ ახალციხეში მო-ქმედი ორივე დასის მიერ განხორციელებული საღამო-წარ-მოდგენები გარდა იმისა, რომ ემსახურებოდა მოსახლეობის

კულტურული დონის ამაღლებას, ეროვნული ტრადიციების დაცვას, ითვალისწინებდა საქველმოქმედო მიზნებსაც. კერძოდ, ქველმოქმედებას უწევდნენ რაბათში არსებულ დედათა და კათოლიკეთა სასწავლებლებს, ადგილობრივ სამკითხველოს. ამაზე მეტყველებს XIX ს-ის დასასრულს ქართულ პერიოდიკაში დაცული მდიდარი მასალა. სწორედ ამ მასალით ირკვევა, რომ ანა ღოღობერიძე იყო თეატრალური დასის არამარტო დამფუძნებელი, არამედ მისი ერთ-ერთი აქტიური წევრიც.⁸

ანა ღოღობერიძე 1890 წლის 30 მაისს, მძიმე სენით დაავადებული, თბილისის ერთ-ერთ საავადმყოფოში გარდაიცვალა, რაც დიდ დანაკლისად მიიღო ქართველმა საზოგადოებამ. მის გარდაცვალებას იუწყებოდა ყველა ქართული ჟურნალ-გაზეთი. მისმა მეუღლემ სამძიმრის მრავალი დეპეშა მიიღო. ქალაქ ახალციხეში წმინდა მარინეს ეკლესიაში დიმიტრი ხახუტაშვილის მიერ გადახდილი იქნა პანაშვიდი. გაზეთ „ივერიაში“ გამოქვეყნდა ვრცელი ნეკროლოგი, სადაც დეტალურად იყო განხილული ანა მუსხელიშვილის მოღვაწეობა: „დიდი უმრავლესობა ამ სკოლის მოსწავლე ქალთა ეკუთვნის ახალციხის უღარიბეს წრესა. ეს ღარიბი მოსწავლე ქალები თავისივე ხელსაქმით ირჩენდნენ თავსა და ხშირად ეხმარებოდნენ თავის ღარიბ ოჯახსაც. გულის დამატყვევებელ სანახავს წარმოადგენდა მაშინ ღარიბ ქალთა სკოლა ახალციხისა, დაფუძნებული ჭეშმარიტ სიყვარულზე და გონიერ შრომაზე. ხსოვნა იმ ხანში იქ გატარებულის დროისა მთელს თავის სიცოცხლეში ცხოვრების მანათობელ სანთლად ენთება იმ ღარიბ ქალთათვის, რომელნიც ანა მუსხელიშვილმა გამოიყვანა სიბნელიდან და მისცა შეძლება სწავლა-ცოდნის შეძენისა. ასეთი სამაგალითო სკოლის დაარსება შეუძლო მხოლოდ ისეთ იშვიათ ადამიანს, როგორიც იყო განსვენებული ანეტა, რომლისთვისაც არ არსებობდა არაფერი კერძო, საკუთარი ინტერესი. იმის ცხოვრება მთლად ეკუთვნოდა მის სკოლას, რომლითაც განახორციელა თავისი საზოგადო მოღვაწეობა“.⁹ რო-

გორც გახეთი „ივერია“ იუწყებოდა განსვენებულის კუბოს მრვალი გვირგვინი ამკობდა. მათ შორის ახალციხის საზოგადოებისა, რომელიც ლითონის ძვირფასი ლენტით იყო მორთული წარწერით: „ახალციხის საქველმოქმედო საზოგადოებისა და დედათა უფასო სკოლისაგან ჩვენს მფარველს და დამფუძნებელს ანა მუსხელიშვილისას. იგი დაკრძალეს დიდუბის პანთეონში.¹⁰

1911 წელს ახალციხის საზოგადოებამ აღნიშნა რაბათის დედათა სკოლის 40 წლისთავი და განსაკუთრებული მადლიერებით იქნა მოხსენიებული ანა ბესარიონის ასული ღოღობერიძე-მუსხელიშვილი – მესხეთში ახალგაზრდების, განსაკუთრებით ქალთა სწავლა-აღზრდის დიდი მოამბე.

ანა ღოღობერიძე-მუსხელიშვილის მოღვაწეობა ფასდაუდებელი იყო, მის მიერ დაფუძნებული სკოლა 50 წლის განმავლობაში იყო განათლების კერა, სადაც მესხი გოგონები მშობლიურ ენაზე ღებულობდნენ განათლებას, სწავლობდნენ საჭირო ხელსაქმეს და ქვეყნის სიყვარულს. ეროვნულ ტრადიციებზე აღზრდილნი კი ცდილობდნენ თავიანთი შვილებიც ეროვნული თვითშეგნებით აღეზარდათ.

ანა ღოღობერიძის ახალციხის ქალთა უფასო სკოლის ერთ-ერთი ღირსება ისიც იყო, რომ იქ ერთმანეთის გვერდით სწავლობდნენ სხვადასხვა ეროვნების გოგონები: ქართველები: მართლმადიდებელნი, კათოლიკენი და მაჰმადიანები, ბერძენები, რუსები, ებრაელები. მაგალითად, 1902 წელს ეს სკოლა დაუმთავრებია 17 გოგონას. მათ შორის 12 ყოფილა ქართველი კათოლიკე, 1-ბერძენი, 1 –მაჰმადიანი, 3 – რუსი. ეს ხდებოდა მაშინ, როდესაც მეფის რუსეთი ყველანაირად ცდილობდა როგორც მთელ საქართველოში, ისე ამ კუთხეშიც ერთმანეთისათვის დაეპირისპირებინა აქ მცხოვრები სხვადასხვა ეროვნების ხალხი – გამოეწვია ეთნოკომპლიქტები, ქართველი ხალხი ჩამოეშორებინა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლისაგან. სწორედ ამიტომ წერდა ანასტასია თუმანიშვილი-წერეთელისა: „ზოგჯერ არიან ისეთი პირნი, მართალია იშვიათნი, რომელნიც თუმ-

ცა ვიწრო წრეში მოქმედებენ, მაგრამ მათი გაელენა ისეთ-ნაირად აღიბეჭდება ყველა ადამიანსად, რომ რაც უნდა დრო გავიდეს, დაუვიწყარი რჩება და უფრო ბევრი სარგებლობა მოაქვს, ვიდრე დიდ ნიჭს, რომელსაც ხშირად კაცი ბოროტებით ხმარობს“.

ანა მუსხელიშვილ-ლოლობერიძის მიერ დაფუძნებულ ქალთა სკოლა არამარტო განათლების კერას წარმოადგენდა, არამედ იმთავითვე იქცა ქართული კულტურის ერთ-ერთ მძლავრ კერად. აღნიშნული სასწავლებელი მიზნად ისახავდა მესხი გოგონების განათლებასა და იმავდროულად ხელს უწყობდა ქსოვისა და ქარგვის ხალხური ტრადიციების დაცვასა და შენარჩუნებას. ამ სკოლის არაერთმა აღზრდილმა ისახელა თავი ხელოვნების უნიკალური ნიმუშების შექმნით. მათ მონაწილეობა მიიღეს როგორც საქართველოში გამართულ, ისე მსოფლიო საერთაშორისო გამოფენებში და დაიმსახურეს უმაღლესი ჯილდო. რაბათის ქალთა სასწავლებლის აღზრდილთა შორის წარმატებულნი იყვნენ: როზა (როზალია) მეფისაშვილი, ნატალია გიორგაძე, ალათია გოზალიშვილი, ნინო ჯვარიძე და სხვანი. ისინი თავიანთი საქმიანობით ერთგვარ პროპაგანდას უწევდნენ ქართულ კულტურას. ამიტომაც არის, რომ მიხეილ კეკელიძე სამართლიანად აღნიშნავს: ანა ლოლობერიძემ თავისი საქმიანობით ბევრ ახალგაზრდა ქალს გაუხსნა გზა საზოგადოებრივ საქმიანობაში მონაწილეობის მისაღებად.¹¹ აღსანიშნავია ისიც, რომ დასახელებული სასწავლებლის მოსწავლეთა მრავალმა ნამუშევარმა დღემდე მოაღწია და ამ კუთხის მცხოვრებთა საოჯახო რელიქვიად იქცა, ხოლო ნაწილი დაცულია სამცხე-ჯავახეთის ისტორიულ მუზეუმში.

ახალციხის ქალთა სკოლა 1902 წელი

ამრიგად, ანანა ღოღობერიძე-მუსხელიშვილმა თავისი საგანმანათლებლო მოღვაწეობით უდიდესი სამსახური გაუწია სამცხე-ჯავახეთის მოსახლეობას. განსაკუთრებული წვლილი შეიტანა სწავლას მოწყურებული მესხი გოგონების განათლებაში, აღზარდა და ცხოვრების გზაზე დააყენა. მათი სახით ქვეყანას აღუზარდა ღირსეული მოქალაქეები. ბევრი მათგანი იყო სახელოვანი პედაგოგი და ცნობილი ხელოვანი. ზოგმა კი, თავისი ნამოღვაწარით, მესხეთი და საქართველო გააცნო მსოფლიოს სხვა ხალხებს. ახალციხეში თეატრალური დასის დაფუძნებითა და სამსახიობო მოღვაწეობით დიდი წვლილი შეიტანა მოსახლეობის კულტურული დონის ამაღლებაში, მათი ეროვნული ცნობიერე-

ბის შენარჩუნებაში. ყოველივე აღნიშნულის გათვალისწინებით ნათლად ჩანს, რომ მისი დამსახურება მესხი ხალხის წინაშე განუზომელია, თავისი შეგნებული ცხოვრების რამდენიმე წელი ამ კუთხის მოსახლეობის სამსახურში დაჰყო, ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა ახალციხეში. მისი სახელი დღესაც ღირსეულ მამულიშვილობასთან ასოცირდება. მესხეთი ვალშია მისი ნათელი სულის წინაშე.

ანა ღოღობერიძის მიერ გაწეული სამსახური ამ კუთხისადმი სამართლიანად შეაფასა ცნობილმა ქართველმა საზოგადო მოღვაწემ ალექსანდრე ყიფშიძემ (ფრონელმა): „ახალციხის საქალეობო სკოლა წარუხოცელი ძეგლია განსვენებულის ანა ბესარიონის ასულ ღოღობერიძე-მუსხელიშვილისა, სკოლის დამაარსებლისა და სულის ჩამდგმელისა. ამ სკოლის მაკჳერალს გააკვირვებს და გააოცებს, როგორ გაითვალისწინა განსვენებულმა ანამ, თუ რა მნიშვნელობა ექნებოდა სკოლას მესხეთისათვის, სადაც მკვიდრი უცნაურად გადაუნათლავთ და უწოდეს ზოგს „თათარი“, ზოგს კიდევ „სომეხი“.¹² სწორედ ამიტომ, მკვლევარი ნახი სუდაძე სამართლიანად მიუთითებს: „ანა ღოღობერიძემ სკოლა დააფუძნა იმისათვის, რომ ქართველ ქალებს მიეღოთ დედაენაზე ელემენტარული განათლება და შეესწავლათ ქალისათვის აუცილებელი ხელსაწმე, რაც უნდა გამხდარიყო სახსარი მათი ცხოვრებისა და იმედი მომავალი თაობის ქართული სულისკვეთებით აღზრდისა.“¹³ ამრიგად, ანა ღოღობერიძის სკოლას ერთდროულად უნდა შეესრულებინა საგანმანათლებლო და პოლიტიკური მისია. რაც წარმატებულად გაართვა თავი.

Представительница сего, дочь *Александры Ивановны*
Борисовны, окончила курс в женской одноклассной
школе, обучалась в женской одноклассной
с четырехгодичными курсами школы Ахалипекского
Благотворительного Общества и окончила полный курс
ей же. 1890

Въ Законѣ Божіемъ

„Русский язык“

Грузинскомъ языкѣ

„Рукотвори“

Appendix 1: Timeline

Polymorphism

Incubate

Въ честь за подлежащего подписано и прилагается
печать общества и выдается ей *Генерал*
истинное свидетельство. *Лейтенант*

190 10411 1. 47.14.1948

Предыдущий - Общество
Секретарь
Заместитель

Hyperhidrosis

Chrysomelidae

ახალციხის „საქველმოქმედო საზოგადოების“ ქალთა პროფესიული სკოლის ეურსდამთავრებულის ნინო ლევანის ასულ ჯეგარიძის მოწმობა

1913 6.

საერთოდ უნდა აღინიშნოს, რომ XIX–XX საუკუნეთა მიჯნაზე ქართულ პერიოდიკაში მრავალი ცნობაა დაცული ახალციხის დედათა სკოლის შესახებ. სკოლასა და საზოგადოებას, ანა ღოღობერიძის გარდაცვალების შემდეგ, ღირსეულად მართავდნენ და მზრუნველობას იწენდნენ ცნობილი მოღვაწეები. მათ შორის მოიაზრება მარიამ გამრეკელი, ერთი პერიოდი, სანამ სამცხე-ჯავახეთში მოღვაწეობდა 1900-1904 წლებში, მას მართავდა ცნობილი საზოგადო მოღვაწე ალექსანდრე ყიფშიძე (ფრონელი). (იგი სკოლაზე მზრუნველობას აგრძელებდა ამ კუთხიდან წასვლის შემდეგაც). მის შემდეგ იყო ქალბატონი ოლვესკაია, ელენა კორეცკი. კორესპონდენციების საფუძველზე ირკვევა, რომ სასწავლებელი დიდ ეკონომიურ გაჭირვებას განიცდიდა. იგი ძირითადად არსებობდა შემოწირულობის საფუძველზე. 1908 წელს კონსტანტინე გვარამაძის მიერ, აღნიშნული სასწავლებლის შესანახად, დაყენებულ იქნა საქველმოქმედო კომიტეტის დაარსების საკითხი ადგილობრივი საზოგადოებრიობის წინაშე.¹⁴ კონსტანტინე გვარამაძის წინადადება განხორციელდა, შეიქმნა საქველმოქმედო კომიტეტი, გარდა ამისა, კ. გვარამაძე მიუთითებდა, რომ აღნიშნულ სასწავლებელში გოგონებისთვის ესწავლებინათ ჭრაკერვა. რაც მისი აზრით, აუცილებელ საჭიროებას შეადგენდა, მეტადრე ღარიბი გლეხებისთვის.¹⁵ ხოლო, როდესაც ჩამოყალიბდა ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ადგილობრივი განყოფილება, კონსტანტინე გვარამაძის მიერ წამოყენებულ იქნა წინადადება, რომ რაბათის დედათა სასწავლებელი დაქვემდებარებულია ახალციხის განყოფილებას.¹⁶

მუსხი ხელოვანი ძალები – ახალციხის ძაღთა სკოლის აღზრდილები

ქართული კულტურის განვითარების საკითხის განხილვისას დაუშვებელია ყურადღება არ მიექცეს ანა მუსხელიშვილ-ლოღობერიძის მიერ დაფუძნებულ ქალთა სკოლას. მან უდიდესი როლი შეასრულა XIX-XX საუკუნეთა მიჯნაზე სამცხე-ჯავახეთში ქალთა განათლების საქმეში. სასწავლებელი თავისი ნახევარსაუკუნოვანი არსებობის მანძილზე წარმატებულად ახორციელებდა ქალთა საგანმანათლებლო მისიას. ეს სკოლა არამარტო განათლების კერას წარმოადგენდა, არამედ იმთავითვე იქცა ქართული კულტურის ერთ-ერთ მძლავრ კერად. აღნიშნული სასწავლებელი მიზნად ისახავდა მესხი გოგონების განათლებასა და იმავდროულად ხელს უწყობდა ქსოვისა და ქარგვის ხალხური ტრადიციების დაცვასა და შენარჩუნებას. ამ სკოლაში აღზრდილი გოგონები ემსახურებოდნენ ქართულ კულტურას. ისინი ქმნიდნენ უნიკალურ ნივთებს, იღებდნენ მონაწილეობას სხვადასხვა გამოფენებზე, როგორც ქვეყნის შიგნით ისე საზღვარგარეთაც, სადაც არაერთი უმაღლესი ჯილდო დაიმსახურეს. კერძოდ, სკოლის მოსწავლე გოგონებმა დიდ წარმატებებს მიაღწიეს 1898 წელს ქუთაისში გამართულ გამოფენაზე. ასევე წარმატებით დასრულდა მათი მონაწილეობა 1901 წელს კავკასიის სამეურნეო-სამრეწველო გამოფენაზე, სადაც მათი ნამუშევრები ვერცხლის მედლებით შეფასდა. განსაკუთრებულ წარმატებებს კი მიაღწიეს 1909 წელს პარიზში გამართულ მსოფლიო გამოფენაზე. მათ ოქროს მედლები და დიდი აღიარება მოიპოვეს. სკოლის აღზრდილებმა, სხვადასხვა გამოფენებში მონაწილეობითა და მოღვაწეობით, მსოფლიოს გააცნეს საქართველო და ქართული კულტურა.

როზა მეფისაშვილი

რაბათის ქალთა სასწავლებლის აღზრდილთა შორის ერთ-ერთი წარმატებული იყო როზა (როზალია) მეფისაშვილი. მის შესახებ საინტერესო ცნობებია (ბიოგრაფიული, სამოღვაწეო) დაცული XIX საუკუნის ქართულ ჟურნალ-გაზეთებში, სამცხე-ჯავახეთის ისტორიული მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდში. აქვე არსებულ ილია მაისურაძის არქივში, ხოლო ფოტოფონდში ინახება მისი რამდენიმე ფოტოსურათი და, რაც მთავარია, აქვეა მისი ნამუშევრები (ორი სურათი), რომლებიც მუზეუმის საუკეთესო ექსპონატებს წარმოადგენს.

როზა მეფისაშვილის მამა — ივანე ვაჭართა წრეს ეკუთვნოდა. იგი წლების მანძილზე ცხოვრობდა სტამბოლში, სადაც ჩამოაყალიბა ახალციხელ ვაჭართა ამხანაგობა. სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ ახალციხეში მოღვაწეობდა. მეცხრამეტე საუკუნის 80-იან წლებში ოჯახით ქუთაისში გადავიდა. იქ მას ჰქონდა თამბაქოს ფაბრიკა. როზას ჰყავდა უფროსი და — ალათია (სოფელ უდეში იყო გათხოვილი ალოშაშვილზე) და ორი ძმა: სამსონი და გიორგი, ორივემ უმაღლესი განათლება საზღვარგარეთ მიიღო, ძმები ბაქოში ცხოვრობდნენ.¹

როზა მეფისაშვილმა პირველდაწყებითი განათლება ახალციხეში — რაბათის ქალთა უფასო სკოლაში მიიღო. როგორც მოძიებული მასალიდან ირკვევა, XIX საუკუნის 90-იან წლებში შექმნა მან თავისი უნიკალური ნამუშევრები: „თამარ მეფე“, „სამეფო კარი“, „შოთა რუსთაველი“. ეკვე 1895 წელს გაზეთი „ივერია“ იტყობინებოდა: „ქუთაისში, ფრანგების ქუჩაზე, ფალიაშვილების სახლში ცხოვრობს ერთი ქართველი მანდილოსანი — როზა მეფისაშვილი, რომელმაც ამოქარგა ქსოვილზე და მხატვრულად გადაიტანა „ვეფხისტყაოსნის“ ილუსტაცია ზინის ნახატის მიხედვით — „შოთა რუსთაველი ვეფხისტყაოსანს მიართმევს თამარ მეფეს“.² ეს ნამუშევარი შავ ხაერდზეა ნაკერი. სურათზე

თერამეტი პერსონაჟი ამოქარგა, თითოეულ მათგანს იმდროინდელი ტანისამოსი აცვია, სახე და ხელეები ყველას ქსოვილისაგან აქვს შეკერილი, თვალ-წარბიც ძაფით აქვს ამოკერილი.

ილია მაისურაძის ცნობით: „როზალიას ორი ნაწარმოები დაცულია სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო ეთნოგრაფიულ განყოფილებაში. ამათგან ერთია ზიჩის ნახატიდან გადმოღებული კომპოზიცია: შოთა რუსთაველი მხარტმეფს თამარ მეფეს თავის პოემას წარწერიდან ჩანს, რომ ეს მაღალი მხატვრული ნაწარმოები 1894 წელს არის დასრულებული, მაგრამ როგორც ირკვევა ის ერთადერთი ნამუშევარი არ უნდა იყოს ოსტატისა.“³ სამცხე-ჯავახეთის ისტორიულ მუზეუმში ინახება 1894 წელს გადაღებული ფოტოსურათი როზა მეფისაშვილი თავის სურათთან ერთად. აქვეა დედამისიც. ილია მაისურაძე სამართლიანად დაასკენის, რომ ხელოვანს ეს სურათი ორჯერ აქვს შესრულებული 1894 და 1896 წლებში. კერძოდ, ახალციხის მუზეუმში ინახება 1894 წელს შესრულებული და თბილისში კი 1896 წელს შესრულებული.⁴

უნდა აღინიშნოს, რომ სამცხე-ჯავახეთის ისტორიულ მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდში დაცულია ანა გრიგოლის ასულ დიდიმამიშვილის მოგონება როზა მეფისაშვილის შესახებ. კერძოდ, გადმოგვცემს, რომ როზა მეფისაშვილს მონაწილეობა მიუღია 1898 წელს ქუთაისში გამართულ გამოფენაზე: „ქუთაისში ყოფნისას მოუწყვიათ გამოფენა. ამ გამოფენაზე მოუთავსებიათ როზა მეფისაშვილის მიერ შეკერილი სურათი: თამარ მეფეს როდესაც მხარტმეფს შოთა რუსთაველი თავის სურათს „ვეფხისტყაოსანს“, იქ მეოფნი ყველა განცვიფრებაში მოსულა, თუ ვინ შეკერა ასეთი რამეო. ჩვენი უკვდავი მწერალი აკაკი წერეთელი და რაფიელ ერისთავიც ესწრებოდნენ ამ გამოფენას. და, აი, აკაკი წერეთელს მხარზე ხელის დადებით (ერთ მხარეს აკაკი იყო და მეორე მხარეს რაფაელი) წარმოუთქვამს სიტყვა: „აი, ქართველი – მესხი ქალი, რომელმაც შეკერა

ასეთი ძვირფასი ქმნილება. იმ დროს, როდესაც მან მხატვრობა სრულებით არ იცოდა და თავისი ნიჭით დაგვიხატა ასეთი სურათიო.”⁵

როზა მეფისაშვილი სურათზე მუშაობის დროს

ანა ღიღიმამიშვილის გადმოცემით ამ სურათზე როზა მეფისაშვილს ოთხი წელი მოუწოდებია: მოძიებული მასალებიდან ირკვევა, რომ როზა მეფისაშვილის „ამ სურათის ერთი ცალი რუსეთის ხელმწიფეს გაუგზავნა. სამადლობელოდ ოქროს საათი მოუვიდა დიდი ძეწკვით.“⁶ ცნობილია ისიც, რომ დასახელებულ სურათზე როზა მეფისაშვილი მუშაობდა ვასო ყორღანოვის (ყორღანაშვილის) სახლში.

როზა მეფისაშვილის მეორე ნამუშევარი იყო თამარის სურათი: „თამარ მეფის ცნობილი ფერადი პორტრეტის მიხედვით არის ამოქარგული. იმავე წესით და მხატვრული საშუალებით. თარიღი სურათზე ასოებით არის აღნიშნული: წელსა ჩუქქ“ (1895წ.) შემსრულებლის ვინაობა კი ასე იკითხება: ხელოვანი როზა ივანეს ასული მეფისაშვილი“. ამ სურათის ზემო მარჯვენა კუთხეში წვრილი ფერადი მძივებით ამოქარგულია წარწერა – ნაწყვეტი გრიგოლ ორბელიანის ლექსიდან „თამარ მეფის სახე ბეთანიის ეკლესიაში“:

„მოხედე ბედკრულს შენს სატრფო მაძულს
და ჯვართ შენით აკურთხე კვალად.
შენი ივერი აღსდგეს ძლიერი
და დადგეს ერად სხვა ერთა შორის.
წმინდა საღდართ, ენით მდიდარი,
სწავლისა შუქით განათებული“.⁷

როზა მეფისაშვილის ამ სურათთან დაკავშირებით ანა დიდიმამიშვილი გადმოგვცემს: „როდესაც მეფის შვილი (ნამესტნიკი) მიემგზავრებოდა აბასთუმანში, ახალციხეზე გავლით, თამარ მეფის სურათი მიურთმევიათ მისთვის. მეფისაშვილს საჩუქრად მიუცია სამი ოქრო და უთქვამს ენევენებინათ მისთვის ის ქალი, რომელმაც შეკერა ასეთი საუცხოო რამე. რადგანაც როზა მამიდა იყო ძალიან ლამაზი ქალიშვილი, იგი არ გამოჩენილა – უთქვამს: ასე გადვცით, რომ ამჟამად აქ არ იმყოფებაო“.⁸ ანა დიდიმამიშვილის მიერ მოხსენიებული მეფის შვილი იყო რუსეთის მეფის ძმა, ტუპერკულიოზით დაავადებული გიორგი. მან საჩუქრად მიღებული სურათი აბასთუმანში თავის სასახლეში მოათავსა. 1918-1920 წლებში სამოქალაქო ომის დროს მაჰმადიანთა ბანდებმა დაარბიეს აბასთუმანი და გადაწვეს გიორგის სასახლე. სასახლის ბაღში მომუშავე აგრონომმა გადაარჩინა სურათი და მეფისაშვილებს დაუბრუნა.

უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ როზა მეფისაშვილის, ახალციხის ქალთა სკოლის კურსდამთავრების, ხელ-

ნაკეთი უნიკალური ნამუშევრებით, იქ დამსწრე საზოგადოებოსთან ერთად, მოხიბლულა აკაკიც. ამიტომაც იყო, რომ მან საფრანგეთში გამართულ მსოფლიო საერთაშორისო გამოფენაზე – 1909 წელს წარადგინა. სურათები აკაკი წერეთელმა წარადგინა საფრანგეთში გამართულ მსოფლიო საერთაშორისო გამოფენაზე – 1909 წელს. (ამ პერიოდში აკაკი ევროპაში სპეციალურად გაემგზავრა სამკურნალოდ). აღნიშნულ გამოფენაზე სურათებმა ოქროს მედალი დაიმსახურეს და ამასთანავე ევროპის მრავალმა მუზეუმმა და კოლექციონერმა სოლიდურ ფასებში მოინდომა მათი შესყიდვა. აკაკი წერეთელმა არ დაუტოვა ეს ეროვნული საუნჯე და ჩამოიტანა სამშობლოში.

ამჟამინდელი მდგომარეობით როზა მეფისაშვილის ზემოთ მოხსენიებული ორივე სურათი ინახება სამცხე-ჯავახეთის ისტორიულ მუზეუმში – საგამოფენო დარბაზებში. ეს სურათები 1937 წელს, როზა მეფისაშვილის გარდაცვალების შემდეგ, მისმა ძმამ – სამსონმა გადასცა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტს შოთა რუსთაველის კაბინეტისათვის, რომლებიც ქალაქ ახალციხის მუზეუმს გადაეცა დაფუძნებისთანავე. რაც შეეხება შოთა რუსთაველის პორტრეტს, რომელიც თამარის სურათის სტილში ჰქონდა დამზადებული თბილისშივე დაიკარგა. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ეს სურათები შეუფასებელია როგორც ხელოვნების ნიმუშები.

როზა მეფისაშვილი ცხოვრობდა ახალციხეში ფანია ალელიშვილთან – დედებოვის ქალთან. ის არ გათხოვილა. ეწოდა პედაგოგიურ მოღვაწეობას, თავის ხელსაქმეს ასწავლიდა გოგონებს. ღრმად მოხუცებული გარდაიცვალა სოფელ უდეში დის აღათია ალშაშვილის ოჯახში – 1937 წელს. დაკრძალულია სოფელ ივლიტის ეკლესიის ეზოში.

ახალციხის ქალთა უფასო სკოლის ერთ-ერთი წარჩინებული კურსდამთავრებული გახლდათ ნატალია პეტრეს ასული გიორგაძე. აღნიშნული სკოლის დამთავრების შემდეგ განათლების მისაღებად მშობლებმა გაგზავნეს კონსტანტინეპოლის დედათა მონასტერში, იქვე იქნა აღკვეცილი მოლოზნად და სახელად უწოდეს ანა. მან იქ რამდენიმე წელი დაჰყო, ხოლო შემდეგ არქიმანდრიტ პეტრე ხარისჭირაშვილის მიერ გაგზავნილ იქნა საფრანგეთში ქალაქ მოასკაში – დედათა მონასტერში. რვა წლის განმავლობაში იმყოფებოდა და დახელოვნდა ქსოვაში, ტრაკერვასა და ქარგვაში, ამასთანავე შეისწავლა უცხო ენებიც. საფრანგეთიდან ჯერ კონსტანტინეპოლში ჩავიდა, ხოლო XIX საუკუნის ბოლოს კვლავ დაბრუნდა სამშობლოში. რამდენიმე წლის განმავლობაში შემოქმედებით და პედაგოგიურ საქმიანობას ეწეოდა მშობლური ქალთა სკოლაში. იგი ხელსაქმეს ასწავლიდა როგორც მოსწავლე გოგონებს, ისე ოჯახის ქალებს.

ზაქარია ჭიჭინაძის ცნობით ნატალია გიორგაძეს მოუქარგავს საქართველოს მეფეთა გერბი, რუკა და სხვა მრავალი რამ, რომლებიც გაგზავნეს პარიზის გამოფენაზე და ოქროს მედლით შეფასდა.⁹ ე. ი. 1909 წელს. 'ზაქარია ჭიჭინაძე მის შესახებ წერდა: „ამ ქალს ქსოვის დიდი ნიჭიერების ნიშან-მადლი სცხია. მან მოქსოვა შესანიშნავის ხელოვნებით საქართველოს მეფეთა გერბი, რუკა და სხვა ამდაგვარები, რომლებიც გაგზავნილ იქნა პარიზის გამოფენაზედ. რის გამო მას ნიშნად კარგის ხელოვანისა ნიჭიერების ოქროს მედალიც მოუვიდა, რასაკვირველია თავის შესაფერის პატივისცემით.“¹⁰ ზაქარია ჭიჭინაძე ასევე განსაკუთრებულ ყურადღებას ამახვილებდა ნატალია გიორგაძის პიროვნულ ღირსებებზეც, მიუთითებდა: „თვითონ ეს ქალი არის სამაგალითო სათნო თვისების, კარგი ხასიათის და ნამდვილი სახე მისაბაძი ცხოვრების.“

როგორც ჩანს, ნატალია გიორგაძე არ კმაყოფილდებოდა მიღწეულით და სისტემატურად ცდილობდა პროფესიულ დახელოვნებას. ამაზე მეტყველებს ის ფაქტი, რომ იგი XIX საუკუნის ბოლო წლებში გაემგზავრა მოსკოვში, შეისწავლა და გაეცნო რუსეთის საუკეთესო სამკერვალო და ქალთა საქსოვი სკოლების საქმე. თვითონ კი ხელსაქმის კარგი ცოდნის გამო მიიღო ატესტატი.

ნატალია (სახულიერობაში ანა) გიორგაძე ღრმად მოხუცი გარდაიცვალა ახალციხეში. დაკრძალულია რაბათში – კათოლიკეთა სასაფლაოზე.¹¹

აღათია გოზალიშვილი

ახალციხის ქალთა სკოლის კიდევ ერთი სახელოვანი კურსდამთავრებული იყო აღათია გოზალიშვილი. წარმოშობით იყო სოფელ არლიდან, ქართველი კათოლიკე, ახალციხის ქალთა სკოლის დამთავრების შემდეგ განათლება მიიღო ჯერ კონსტანტინეპოლის დედათა მონასტერში, შემდეგ საფრანგეთში. მისი ნამუშევრებიდან აღსანიშნავია მეფეთა გერბი, რომელიც გაიგზავნა პარიზის გამოფენაზე. როგორც გერბის საუკეთესო შემსრულებელმა პარიზის გამოფენიდან მიიღო ხელსაქმის კარგად მცოდნის მოწმობა.

XIX საუკუნის დასასრულს დაბრუნდა სამშობლოში, ცხოვრობდა თბილისში დასთან-ფილიმონე გოზალიშვილთან ერთად, მოღვაწეობდა ქართველ კათოლიკეთა მონასტერთან არსებულ ქალთა სამრევლო სკოლაში, გოგონებს ასწავლიდა ხელსაქმეს. მას და მის დას ახლო ურთიერთობა ჰქონდათ ცნობილ მესხ მოღვაწესთან – ივანე გვარამაძესთან. რაზეც მეტყველებს ივ. გვარამაძის ფონდში დაცული მათ მიერ გამოგზავნილი წერილები.

როგორც მოძიებული მასალებიდან ირკვევა მას და მის მოღვაწეობას კარგად იცნობდა ზაქარია ჭიჭინაძე, რამდენადაც თავის დროზე

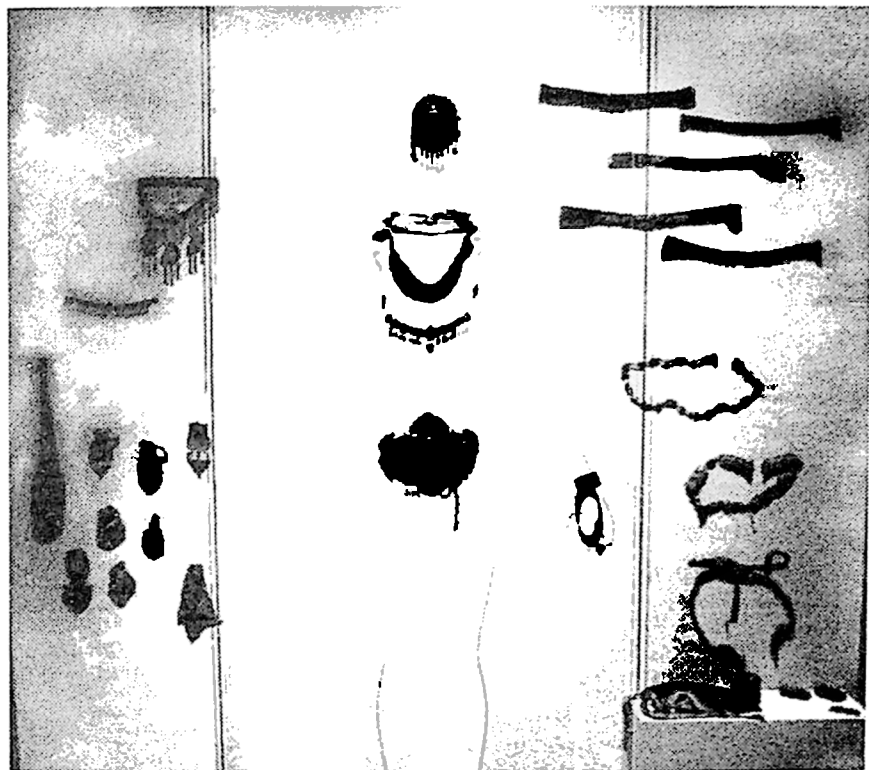
მაღალი შეფასება მისცა: „აღათია გოჭალიშვილი არის მღვთის მოსავი მოლოზანი, თავმდაბალი და ცხოვრების სამაგალითო თვისებებით დაგვირგვინებული.“¹²

ნინო ჯვარიძე

ახალციხის ქალთა სკოლის ერთ-ერთი ღირსეული კურსდამთავრებული იყო ნინო ლევანის ასული ჯვარიძე. მან წარმატებით დაასრულა სასწავლებელის ოთხწლიანი კურსი, გამოირჩეოდა განსაკუთრებული ნიჭიერებით. ახალციხის საქველმოქმედო საზოგადოებას სურდა, სწავლის გაგრძელების მიზნით, მისი გაგზავნა სხვა სასწავლებელში. მაგრამ უსახსრობის გამო ჩანაფიქრი ვერ განახორციელა. თუმცა იგი გაამწესეს მშობლიურ სასწავლებელში, სადაც წლების განმავლობაში თავდაუზოგავად ეწეოდა პედაგოგიურ მოღვაწეობას, მესხ გოგონებს ასწალიდა მათთვის აუცილებელ ხელსაჭმეს და აძლევდა ელემენტარულ განათლებას. სამცხე-ჯავახეთის ისტორიის მეცნიერებათა ინსტიტუტში მიერ დატოვებული მასალა ქსოვის სახეების, თარგებისა და ნიმუშების სახით. მისი საქმიანობითა და პროფესიონალიზმით ფართო საზოგადოება იყო დაინტერესებული. ამასე ისიც მეტყველებს, რომ გაზეთ „ივერიაში“ რამდენიმე წერილი დაიბეჭდა მის შესახებ.

ამდენად, ანა დოღობერიძის მიერ დაარსებულ სკოლას მრავალმხრივი მნიშვნელობა ჰქონდა. იქ მისული გოგონები იღებდნენ დაწყებით განათლებას და სწავლობდნენ ხელსაჭმეს. ე. ი. ხდებოდა მათი პრაქტიკული მომზადება რეალური ცხოვრებისათვის. გარდა ამისა, ამ სკოლის კურსდამთავრებულნი ქმნიდნენ უნიკალურ ნამუშევრებს და როგორც ზემოთ მოყვანილი მასალებით დავრწმუნდით, მონაწილეობას იღებდნენ მსოფლიო დონის გამოფენებზე. გარდა იმისა რომ უმაღლეს წარმატებებს აღწევდნენ და წარმოა-

ჩენდნენ თავიანთ თავსაც და საქართველოსაც, იმავე დროს
ისინი ქართული კულტურის პროპაგანდასაც ეწეოდნენ.

ახალციხის ქალთა სკოლის მოსწავლეთა ნამუშევრები

(სამცხე-ჯავახეთის ისტორიის მუზეუმი)

ქართველ ინტელიგენციას ეურადღების მიღმა არ დაუტოვებია ხელოვან მესხ ქალთა მოღვაწეობა. თავის დროზე დიდი შეფასება მისცეს. ზაქარია ჭიჭინაძე მიუთითებდა, რომ ძველთაგანვე უეურადღებოდ დაშთენილ ქართველ ქალებს ეს ქალები დიდ სარგებლობას მოუტანდნენ. „ამათი ამაგი ქართველ კათოლიკეთ ქალების წყალობით მესხეთს და ჯავახეთის მართლმადიდებელ ქართველთ სოფლის ქალებზედაც მოეფინება. ახალციხისა და ახალქალაქის მაზრის ქართველი ქალები ტანიდან მალე მოიცვილებენ თათრულს წითელ ტანთსაცმელს, ფართუკებს და ასეთს არა ქართულ წეს-ჩვეულების სამოსის ნაკრებს, რასაც მძლავრად ამჩნევია ჩვენ მტერთა ოსმალთა განვლილ დროთა დიდი გავლენის ბრჭყალები.“¹³

ამრიგად, ზაქარია ჭიჭინაძე ახალციხის ქალთა უფასო სკოლის ფუნქციონირებასა და მის აღზრდილთა მოღვაწეობას ეროვნულ-პოლიტიკურ ნიადაგზე განიხილავდა. სამართლიანად იმედოვნებდა, რომ მესხი ხელოვანი ქალების წყალობით სამცხე-ჯავახეთში ქალები დაუბრუნდებოდნენ ტრადიციულ ეროვნულ ტანისამოსს და ამ მხრივაც განთავისუფლდებოდნენ ძალით თავს მოხვეული ჩვეულებისაგან. უნდა აღინიშნოს, რომ ზაქარია ჭიჭინაძის წინასწარმეტყველება აღსრულდა. ანა ლოღობერიძის სკოლაში აღზრდილ გოგონათა მოღვაწეობამ შედეგი მალე გამოიღო – ქართველმა ქალმა დაიბრუნა ქართული ჩაცმულობა.

თეატრალური ცხოვრება სამცხე-ჯავახეთში და მსახიობი ქალები

XIX საუკუნის საქართველოში მძაფრი რუსიფიკატურული პოლიტიკის პირობებში, როდესაც უმთავრესი საზოგადოებრივი გახდა ქართველი ერის ეროვნული თვითშეგნების შენარჩუნება-გადარჩენა, სხვა კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულებებთან ერთად დიდი მისია დაეკისრა ქართულ თეატრს. დიდი ქართველი დრამატურგისა და თეატრის ფუძემდებლის – გიორგი ერისთავის მოღვაწეობამ იმთავითვე კპოვა გამოხმაურება მთელ საქართველოში. ქართველ საზოგადოებას კარგად ესმოდა თეატრის მნიშვნელობა და მისი არსებობის აუცილებლობა. სამცხე-ჯავახეთში შექმნილი ვითარებიდან გამომდინარე მესხი მოღვაწეები ხელაფდნენ თეატრის დაფუძნების აუცილებლობას. მათ გაცნობიერებული ჰქონდათ მისი პოლოტიკური დანიშნულებაც და უდიდესი როლი ეროვნული კულტურის შემდგომ განვითარებაში. „წარმოდგენა გზა და ხილია საუკეთესო ცხოვრებისაჲს მიმართული და უკეთ რომ ვთქვათ სარკეა ცხოვრებისა, იგი ზედმიწევნით ახასიათებს წარსულის ისტორიას და აწმყო თანამედროვე ცხოვრებას, რასაც უნდა ადევნებდეს თვალყურს ყოველი შეგნებული ადამიანი,“¹ – წერდა მესხი განმანათლებელი კონსტანტინე გვარამაძე.

სამცხე-ჯავახეთში თეატრის ისტორია XIX საუკუნის 70-იანი წლებიდან იღებს სათავეს. იმთავითვე თეატრის მისიად იქცა ამ კუთხის ქართველი მოსახლეობის კულტურული დაწინაურება და ეროვნული გადაგვარების თავიდან აცილება. ქალაქ ახალციხეში თეატრის დაფუძნება გარკვეულწილად უკავშირდება ანა მუსხელიშვილ-ლოლობერიძის სახელს, რამდენადაც მის მიერ 1870 წელს დაფუძნებულ იქნა საქველმოქმედო საზოგადოება, რომლის უმთავრეს მიზანს წარმოადგენდა ასევე ანა ლოლობერიძის მიერ დაარსებული ქალთა უფასო სკოლის შენახვა. რამდენ

ნადაც სკოლას არანაირი სახსარი არ გააჩნდა, საქველმოქმედო საზოგადოება ცდილობდა სხედსხეა საშუალებებით მოეპოვეებინა სახსრები სკოლისათვის. ერთ-ერთ ღონისძიებას წარმოადგენდა სცენის მოყვარულთა მიერ წარმოდგენების გამართვა. აქედან გამომდინარე, ილია მაისურაძე ფიქრობდა, რომ „ახალციხური წარმოდგენები, რაკი მათი შემოსავალი ქალთა სკოლისათვის იყო დანიშნული, ამ სკოლის დაარსების პირველ წლებშივე უნდა იღებდეს სათავეს 1870-1872 წლებში.“²

ხოლო თეატრის დაფუძნების ოფიციალურ თარიღად უნდა ჩაითვალოს 1874 წელი, როცა ოფიციალურად გაფორმდა მუდმივი თეატრალურ-დრამატული დასის ჩამოყალიბება. როცა ახალციხის ქველ ნაწილში – რაბათში დაიდგა პირველი წარმოდგენა – ზურაბ ანტონოვის „მე მინდა კნენა გაეხდე.“³

აღსანიშნავია, რომ ახალციხეში პირველი თეატრალური დასი ქალაქის ახალ ნაწილში ჩამოყალიბდა და წარმოდგენებს მართავდა საკრებულოს შენობაში. XIX საუკუნის 90-იან წლებში თეატრალური დასი ჩამოყალიბდა ქალაქის ძველ ნაწილშიც – რაბათში, რომელიც წარმოდგენებს მართავდა კათოლიკური ეკლესიის სკოლის შენობაში მღვდელ ივანე გვარამაძის ხელშეწყობით. პირველად დაუდგამთ გიორგი ერისთავის პიესა „ძუნწი“ 1891 წლის 2 თებერვალს. დავით ყარსელიშვილის გადმოცემით როლები შეუსრულებიათ: – დავით ყარსელიშვილს – კარაპეტა, – დურგლიშვილს – ივანიკასი, თავადი არჩილის – გრიშა გამცემლიძეს, კარაპეტის ქალიშვილის – ევგენია სავანელს. მოკარნახუთ ყოფილა მღვდელის შვილი – ქრისტესია.

ივანე გვარამაძეს კარგად ესმოდა წარმოდგენების მნიშვნელობა და აუცილებლობა ადგილობრივი ქართველებისათვის. მაშინ, როცა სკოლებში, ეკლესიებში და საერთოდ ყველგან იდევნებოდა ქართული ენა, თეატრი რჩებოდა ქართული სიტყვის გაქდურებისა და სულიერი საზრდოს მიღების ერთადერთ ადგილად. ამიტომაც იყო, რომ ადგი-

ლობრივი ხელისუფლების წინააღმდეგობის მიუხედავად ის მხარში დაუდგა იმთავითვე რაბათის სცენის მოყვარულებს. აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით საინტერესო მასალას მივაკვლიეთ ილია მაისურაძის ფონდში. კერძოდ, ეს გახლავთ ალექსანდრე ხითარიშვილის მოგონება (ჩაწერილი ილია მაისურაძის მიერ 1945 წელს სოფ. ვალეში).

ალექსანდრე ხითარიშვილი გადმოგვცემს, რომ რაბათში საეკლესიო სკოლის შენობის დარბაზში იმართებოდა შინაური წარმოდგენები ივანე გვარამაძის ხელშეწყობით. რის გამოც სომხებს დაუსიმენიათ იგი ქალაქის თავთან. ქალაქის თავს დაუბარებია და უკითხავს: „მე შენი მიკვირს. ეგ რა გაგიმართია შკოლაში, ტეატრია, სკოლაა, თუ საგდარიო? ამას უპასუხია: ეს ჩემი სახლია, მე ჩემ სახლში რასაც მინდა იმას ვიზამო. კიდევ ვილოცებ და კიდევ ვიბტუნავებო, თქვენ საქმე არ გაქვთო, როცა ქალაქის თავმა ველარაფერი აწამა, ადგა მღვდელი გამოიარა და წამოვიდა.“³ მას შემდეგ მოსახლეობა დაინტერესდა წარმოდგენებით და „გაეღვიძათ კულტურული გართობის სურვილი.“ ბლომად დაიწყეს სიარული და მასზე დასწრება – ეკლესიის შენობა ველარ იტევდა მაყურებელს, საჭირო გახდა ბინის შეცვლა. რაბათის სცენის მიერ დადგმული სპექტაკლები (ცხადეოფს, რომ დასის რეპერტუარი მრავალფეროვანი იყო და ამასთანავე განსაკუთრებული ადგილი ეჭირა პატრიოტულ თემაზე დაწერილი სცენებს, რამდენადაც ეპოქის მოთხოვნას სწორედ მოსახლეობის პატრიოტიზმის სულისკვეთებით აღზრდა წარმოადგენდა.

რაბათის სცენის პირველ მსახიობთა შორის იყვნენ ქალბატონები: კონსტანცია და ევგენია მეფისაშვილები, ევგენია სავანელი, ქსენია ჯუღელი.⁴ პრესის მასალებიდან და ოფიციალურ დოკუმენტებიდან ნათლად ჩანს, რომ ახალციხეში მოქმედ თეატრალურ დასებში მამაკაცებთან ერთად ქალებიც მონაწილეობდნენ.

ქალაქ ახალციხეში მოქმედი ორივე დასის განხორციელებული საღამო-წარმოდგენები მოსახლეობის კულტუ-

რულ მომსახურებასთან ერთად ითვალისწინებდა საქველმოქმედო მიზნებსაც. კერძოდ, ქველმოქმედებას უწევდნენ ადგილობრივ სამკითხველოს, რაბათში არსებულ დედათა და კათოლიკეთა სასწავლებლებს. აღნიშნულს ასაბუთებს XIX საუკუნის მიჯნაზე ქართულ პერიოდიკაში დაცული მდიდარი მასალა. გაზეთ „ივერიის“ ფურცლებზე ე.წ. ახალი ამბის გრიფით მრავალი ცნობაა დაცული მესხეთის თეატრის შესახებ. კერძოდ, იმაზე თუ ვინ მართავდა წარმოდგენებს, ვის სასარგებლოდ, რომელი სპექტაკლი იდგმებოდა, საზოგადოების მოწონებას რომელი მსახიობები იმსახურებდნენ. ქართული პრესაც ხშირად ეხმიანებოდა ახალციხის თეატრალური დასების მოღვაწეობას. გაზეთ „ივერიის“ ფურცლებზე ე.წ. ახალი ამბების გრიფით მრავალი ცნობაა დაცული მესხეთის თეატრის შესახებ: „ამ ერთი თვის განმავლობაში აქაურის კლუბის დარბაზში ქალბატონი ანნა მუსხელოვის თაოსნობით იყო გამართული ორმოქმედებიანი კომედია „ძუნწი“... სწორედ დიდი მადლობის ღირსია ამ საქმის მოთავე ანნა მუსხელოვისა.“ გაზეთ „ივერიის“ ერთ-ერთ კორესპოდენციაში უკითხულობთ: „სცენის მოყვარულებმა გამართეს ქართული წარმოდგენა, ითამაშეს „ხათაბალა“ და „უჩინ-მაჩინის ქელი“. საზოგადოებას განსაკუთრებულად მოეწონა ქალბატონ დეკანოზოვის თამაში.“⁷

1902 წლის გაზეთ „ივეიის“ ფურცლებზე მოთავსებული კორესპოდენციით ვგებულობთ, რომ ახალციხის კლუბის დარბაზში ქართული სამკითხველოს სასარგებლოდ დაუდგამთ ვალერიან გუნიას კომედია „ვაის გავეყარე და ვუის შევაყარე“. ამ საქმის ორგანიზატორები ყოფილან ქალბატონები მეფისაშვილი (კონსტანცია-ნ.ყ.) და ქიქოძე.⁸

ახალციხის საქველმოქმედო საზოგადოების მდივანი გრიგოლ ბურჭულაძე, ჯერ კიდევ 1894 წელს წერდა: „წარსული წლის 10 დეკემბერს ახალციხის ქართულმა სცენის მოყვარულებმა გამართეს ქართული წარმოდგენა ახალციხის საქველმოქმედო საზოგადოების დედათა სკოლის

სასარგებლოდ, ითამაშეს „აირია მონასტერი“ და „მათიკო.“ ეტყობოდა, რომ მოთამაშენი სანდომიანად მოქცეოდნენ თავიანთ როლებს, სასიამოვნოდ წარმოადგინეს და საზოგადოებაც ძლიერ ნასიამოვნები დარჩა. განსაკუთრებით თავი იმინეს ქალბატონებმა ნიკაძისამ და ბატონმა გ. ნიკაძემ. რაზეც კომიტეტი ახალციხის საქველმოქმედო საზოგადოებისა უგუფლითადეს მადლობას მოახსენებს ზემოხსენებულ წარმოდგენების გამმართველთ.“ როგორც ვხედავთ, ბურჟუაზიამ ხაზგასმით მიუთითებდა დასის საქმისადმი კეთილსინდისიერ დამოკიდებულებასა და სიყვარულზე. ამავე სტატიიდან ასევე კარგად ჩანს ახალციხის ქართველი საზოგადოების დამოკიდებულება დასისადმი. იგი მიუთითებდა რომ „საზოგადოება საკმაოდ დაესწროვო.“ ეს ფაქტი იმაზედ მეტყველებს, რომ მსახიობები მაღალ დონეზე ასრულებდნენ თავიანთ როლებს და აქედან გამომდინარე იყო, რომ არ განიცდიდნენ მაყურებლის ნაკლებობას. საერთოდ უნდა ითქვას, რომ „ივერიის“ ფურცლებზე დაბეჭდილ კორესპონდენციებში ავტორები ყოველთვის მიუთითებენ ახალციხის საზოგადოების, როგორც თეატრის მაყურებლის, აქტიურობაზე, რაც წარმოდგენებზე დასწრებითაც გამოიხატებოდა.

აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ ახალციხის თეატრალურ დასში მოღვაწე მსახიობებს შორის იყვნენ როგორც ადგილობრივი მცხოვრებნი, ასევე აქ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებიდან სამოღვაწეოდ ჩამოსული ინტელიგენცია, რომელიც ძირითად საქმიანობას უთავსებდა სასცენო მოღვაწეობას. სამცხე-ჯავახეთის ისტორიული მუზეუმის ილია მაისურაძის ფონდში დაცულია ახალციხის თეატრალური დასის სია, სადაც ცალ-ცალკეა წარმოდგენილი ადგილობრივი და ჩამოსული მსახიობები. ჩამოსულთა შორის დასახელებულია ქალბატონები: მარიამ გამრეკელი, ანა მუსხელიშვილი-ლოლობერიძე, ბარბარა ოქროპირიძე. ადგილობრივ პირთა შორის კი – ეკატერინე ბეთანიშვილი, ოლღა აბულაძე.⁹

XX საუკუნის დასწყისის მდგომარეობით ახალციხის თეატრალური დასის მსახიობი ქალბატონები იყვნენ: ოლღა აბულაძე, ევგენია სავანელი, ანა მოლოზნი (მესხია), ნინო ლაზიივი (ლაზიშვილი), მარიამ გამრეკელი, ბარბარა ლო-
ლობერიძე (გამრეკელი), ბარბარა ოქროპირიძე.¹⁰

მოძიებული მასალებიდან ნათლედ ჩანს, რომ თეატრალური საქმისადმი დიდ ინტერესს და აქტიურობას იჩენდნენ როგორც ჩამოსული ინტელიგენციის წარმომადგენლები, ისე ადგილობრივი მცხოვრებნი. ამ ფაქტს გახეთი „დროება“ აღნიშნავდა: „ახალციხეში პიესების როლების განაწილებაზე ერთი „აღლიაქითია“, ამიტომ კარგია სცენისმოყვარულთა სამუდამო დასი დაარსდეს.“¹¹ აღუქსანდრე ფრონელი (ყიფშიძე) კი, რომელიც შემოხვევით დასწრებია ერთ-ერთ რიგით წარმოდგენას „გაცრეუბული იმედი“ – აღფრთოვანებას ვერ ფარავდა მათი თამაშის ხელოვნებით: „პიესა ისე რიგიანად, მწყობრად, გატაცებით შეასრულეს მოყვარულთ, რომ გამოტეხილი ვიყავი, ხშირად ჩვენ პროფესიონალურ არტისტებსაც გაუჭირდებათ ამ გვარად პიესის თამაში – განა ეს გასაოცარი არ არის საქართველოს მივარდნილ კუთხეში? მარტო ის რაღა ღირს, რომ ყველამ როლები შესანიშნავად იცოდა, სიტყვებს და ფრაზებს ისე არ ამახინჯებდნენ, როგორც ამას მიწვეულია ტფილისის სათეატრო პუბლიკა. უხერხულად მიგვაჩნია გარჩევა თითოეული მოყვარულის თამაშისა, მაგრამ იმას კი ვერ დაგიმაღლავთ, რომ ზოგიერთი თამაში თითქმის ხელოვნური იყო. სწორედ მოსალოცია აქაური ქართველობა, რომ თავის შორის ასეთი მოეპოვება, მერე, ისიც სიყვარულით გამსჭვალული კარგისა და საეროვნო საქმისადმი.“¹²

ახალციხის თეატრალური დასი - 1906 წელი

მესხეთის თეატრის საქმიანობის გააზრების საშუალებას იძლევა აგრეთვე სამცხე-ჯავახეთის ისტორიული მუზეუმის ფოტო ფონდში დაცული მასალები. განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს ახალციხის დრამატული დასის ფოტოსურათი, რომელიც 1901-1906 წლებით თარიღდება. კერძოდ, სურათზე წარმოდგენილი არიან შემდეგი მსახიობები: ოლღა აბულაძე, ევგენია სავანელი, იოსებ ბეგთაბეგოვი, ანა მაღოზანი (მესხია), ნინო ლაზივეი (ლაზიშვილი), მარიამ გამრეკელი, ბარბარა ლოღობერიძე (გამრეკელი), სამსონ ლოღობერიძე, ბარბარე ოქროპირიძე, ალექსანდრე ყიფშიძე (ფრონელი), თუმანიშვილი, პავლე ბუთკოვსკი, ღვთისაშვილი.¹³

უნდა აღინიშნოს, რომ XIX საუკუნის ბოლოს მესხეთში არა მარტო ახალციხეში, არამედ ახალქალაქშიც აღორძინდა ქართული თეატრი. ქართულ პერიოდიკაში დაცული მდიდარი მასალა ვრცელ ინფორმაციას შეიცავს

თეატრის დამფუძნებლების, რეპერტუარის, მსახიობთა შე-
მადგენლობისა და საერთოდ მისი ისტორიის შესახებ. რო-
გორც ირკვევა, ახალქალაქში ამ საქმის მოთავენი ეოფი-
ლან ბარბარე, ნინო და ლიზა თარხნიშვილები, რომელთაც
დახმარებას უწევდნენ თვით თბილისის დრამატული დასის
მსახიობები. მათ შორის იყო *ნატო გაბუნია*, რომელიც იმ
დროის ყველაზე აღიარებული მსახიობი იყო. XIX საუკუნის
70-90-იან წლებში, როდესაც საფუძველი ჩაეყარა ქართულ
პროფესიულ თეატრს, ამ საქმეში უდიდესი წვლილი შეი-
ტანა *ნატო გაბუნია*მ. იგი ოცდაათი წლის განმავლობაში
იდგა თეატრის სცენაზე.

მას XIX საუკუნის არტისტულ ლეგენდად მოიხსენიებენ.
იგი იყო სახალხო მსახიობი. განსაკუთრებულ წარმატებას
მიადწია ძლერი ნებისყოფის ქალთა როლების შესრულე-
ბაში. თავისი ნიჭიერებით შეიყვარა ქართველმა ხალხმა.
პირველი ქალი იყო, რომელმაც თარზე დაკვრით შეასრულა
ქართული სიმღერები. მისთვის სპეციალურად დაწერეს პიე-
სები: ილია ჭავჭავაძემ „მაჭანკალი“, აკაკი წერეთელმა „კინ-
ტო“, ალექსანდრე ცაგარელმა „ხანუმა“, დაკით კლდიაშ-
ვილმა „დარისპანის გასაჭირი“ და ა.შ.

ნატო გაბუნია

პროფესიული თეატრის პარალელურად აქტიურად მღვ-
ვაწვობდა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში თეატრების
სპექტაკლებში და საქართველოს რეგიონებში მოქმედ და-
სებში. დიდია მისი ღვაწლის სენაკისა და ახალქალაქის
თეატრალური დასების ცხოვრებაში. იმ პერიოდის ქარ-
თულმა პრესამ საინტერესო ინფორმაციები შემოინახა. 1888
წლის გაზეთი „თეატრი“ იტყობინებოდა, რომ ახალქალაქში
წარმატებულად დაუდგამთ „ხანუმა“. „ხანუმას“ როლს თა-
მაშობდა გაბუნია-ცაგარელისა. ტყუილ კონტრიანცისას ი.

ცაგარელი, ტიმოთესას – ა. ნებურიძე. გაბუნია-ცაგარელისას მიაართევს დიდი თაიგული და ბრილიანტის ბეჭკვდი. გაბედვით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ამ ქალაქს შეუძლიან თბილისის დრამატულ დასში დაიჭიროს არა უკანასკნელი ადგილი, თუ კი პირველ ხანებში მაინც ხელმძღვანელად ეყოლება ვინმე ამ საქმეში გამოცდილი პირი.“¹⁴

მოძიებული მასალებიდან კარგად ჩანს, რომ ნატო გაბუნია, იმ პერიოდის თბილისის ქართული დასის ერთ-ერთი საუკეთესო წარმომადგენელი, ხშირად თამაშობდა ახალქალაქის თეატრის სცენაზე. რის გამოც ჯავახეთის ქართველობა უსაზღვრო მადლიერებას გამოხატავდა მის მიმართ. მ. გოგოლაშვილის – მესხეთის თეატრის ისტორიის მკვლევარის ცნობით, ნატო გაბუნია-ცაგარელს მონაწილეობა მიუღია სპექტაკლში „ბაიყუშები“, მადლიერ მაყურებელს კი მისთვის მიურთმევია „ვეფხისტყაოსანი“ შემდეგი ადრესით: „დიდი ნიჭის პატრონი მხოლოდ მაშინ სდგას უმაღლეს წერტილზედ კაცობრიობის ცხოვრებაში, როდესაც დიდ ნიჭს მოსდევს დიდი გულკეთილობაც. ამ ორივე საუნჯით ასეა დაჯილდოებული ბუნებისაგან ნატალია მერაბის ასული გაბუნია ცაგარელისა, რომ ჩვენ ქართველ საზოგადოებისაგან არის ჩაწერილი იმ სასარგებლო წევრების სიაში, რომლის სახელითაც დღეს ასე ამაყობს ჩვენი ქართველობა. დღეს ჩვენი პატარა ახალქალაქის საზოგადოება მით არის ბედნიერი, რომ თავის თვალთ ხედავს როგორც თქვენს დიდ ნიჭს, აგრეთვე თქვენ გულკეთილობასაც. ნატალია მერაბის ასული, ნიშნად პატივისცემისა მოურთმევია ჩვენს საზოგადოებას სახსოვრად როგორც საუკეთესო ჩვენი სცენის მოღვაწისათვის საუკეთესო ჩვენი მწერლის თხზულება.“¹⁵

როგორც მოძიებული მასალებიდან იკვეთება XIX-XX საუკუნეთა მიჯნაზე ახალციხეში თეატრალურ ცხოვრებაში ასევე თავისი აქტიურობით გამოირჩეოდა *მარიამ გამრეკელი*. იგი ახალციხეში ჩამოსულ ქალბატონთა რიცხვს მიეკუთვნებოდა. მარიამი იყო მეუღლე ექიმ ვასილ გამრე-

კელისა, რომელიც დიდ მზრუნველობას უწევდა რაბათის ქალთა სკოლას და ბოლოს ანდერძით დაუტოვა ათასი მანეთი.¹⁶ მარიამ გამრეკელის სასცენო მოღვაწეობასთან დაკავშირებით საინტერესო მასალაა დაცული ილია მაისურაძის ფონდში. კერძოდ, ი. მაისურაძე ერთ-ერთ წერილში — ალექსანდრე ყიფშიძის დაბადებიდან 100 წლისთავი, აღნიშნავს, რომ ალექსანდრე ყიფშიძე ახალციხეში მსახურობდა მომრიგებელ მოსამართლედ 1900-1904 წლებში. სწორედ ამ პერიოდში წამოეყალიბებია მას დრამატული დასი, სხვა მსახიობთა შორის დასახელებულია მარიამ გამრეკელიც.¹⁷

როგორც ზემოთ ვისაუბრეთ, მარიამ გამრეკელმა თავი გამოიჩინა რაბათის ქალთა სკოლის ხელმძღვანელობისას. კერძოდ, ცხრა წლის განმავლობაში იყო ქალთა სკოლისა და საქველმოქმედო კომიტეტის ხელმძღვანელი. კონსტანტინე გვარამაძის გადმოცემით, 1875-1885 წლებში, როდესაც ანა მუსხელიშვილმა დატოვა ახალციხე, „საქველმოქმედო საზოგადოებას და ქალთა სკოლასაც მარიამ გამრეკელი ხელმძღვანელობდა.“¹⁸ იგი საქველმოქმედო საზოგადოების ერთ-ერთი აქტიური წევრი იყო. ანა მუსხელიშვილი-ლოლო-ბერიძის მიერ დაარსებულ სასწავლებელს დიდი ამაგი დასდო და მას უშუალოდ ხელმძღვანელობდა „ენერგიული პედაგოგი და მოღვაწე მარიამ გამრეკელი“. კონსტანტინე გვარამაძე მის შესახებ წერდა: „ამ სასწავლებლისათვის მარიამ გრიგოლის ასულ გამრეკელისას, რომლის ხელთ გადაეცა სასწავლებელი პავლოვის შემდეგ. სწორედ ღვიძლ დედობას უწევდა სკოლას და სკოლის მოწაფე ქალიშვილებს ხშირად კვირაში ორჯერ და სამჯერ დახედავდა ხოლმე სასწავლებელს და არწივისებრ თავს დასტრიალებდა, რო რაიმე მავნეობას არ შეელახა სწავლების საქმე. მეტადრე გააუმჯობესა მან ბაღიშის პირების ქარგვისა და სუფრების ქარგვისა და თეთრეულის კერვის საქმეები. ასე რომ მნახველნი დიდი კმაყოფილნი რჩებოდნენ ხელოვნების სიმშეენიერების. მარიამმა ცხრა წელიწადი ემსახურა თავის მიერ საყვარელს საქმეს სასწავლებელში,

მარა შემდეგ მისი განებებისას ცოტათი შეირყა წესიერი სწავლების მიმდინარეობა.¹⁹ მას შემდგომ პერიოდშიც, გარდაცვალებამდე, არ დაუკლია მზრუნველობა და ყურადღება ქალთა სკოლისათვის. აქტიურად მონაწილეობდა სხვადასახვა საქველმოქმედო ღონისძიებებში. ამას ასაბუთებს მის მიერ ქართულ პრესაში დაბეჭდილი კორესპოდენციები. მაგალითისთვის დავასახელებთ შემდეგს: 1898 წელს გაზეთ „ივერიაში“ დაიბეჭდა მის მიერ გაგზავნილი ახალციხის საქველმოქმედო საზოგადოების სასრგებლოდ გამართული საღამოს ანგარიში.²⁰ ცოტა მოგვიანებით გაზეთის „ცნობის ფურცელის“ საშუალებით მან მადლობა გამოუცხადა შემომწირველებს ახალციხის ქალთა სკოლის სასარგებლოდ გაღებული დახმარებისათვის.²¹

მარიამ გამრეკელი გარდაიცვალა 1909 წელს. გაზეთ „დროებაში“ კონსტანტინე გვარამაძემ სპეციალური წერილი მოათავსა მის შესახებ. სადაც მაღალი შეფასება მისცა მის საზოგადოებრივ მოღვაწეობას: „განსვენებულს დიდი შრომა მიუძღოდა მეტადრე ქართველთა წინაშე, მართავდა წარმოდგენებსა და აღუგრიებს, როგორც ადგილობრივ, ისე (ზაფხულობით) აბასთუმანში. რასაკვირველია, საქველმოქმედო აზრით, აგროვებდა შემოწირულებს, უხსნიდა ხალხს, მეტადრე დედებს სწავლის მიღების მნიშვნელობას და სხვა. ათი წელი ემსახურა რაბათის დედათა სასწავლებელს, იგი თავჯდომარე იყო, მისი მეოხებით სწავლის საქმე იქ კარგად მოეწყო.²² როგორც კონსტანტინე გვარამაძის კორესპოდენციიდან ჩანს განსვენებულ მარიამ გამრეკელს დიდი პატივი მიაგო სამცხე-ჯავახეთის საზოგადოებამ. იგი აღნიშნავს, რომ დიდძალ ხალხს მოუყრია თავი განურჩევლად წოდებისა, ეროვნებისა და სარწმუნეობისა. გვირგვინებით შეუმკიათ მისი კუბო დედათა სკოლის მოსწავლეებსა და მასწავლებლებს, ახალციხის საქველმოქმედო საზოგადოებას. „გრძნობიერი სიტყვა“ წარმოუთქვამთ ებრაელთა ხახამს – იოსებს და კონსტანტინე გვარამაძეს.

მარიამ გამრეკელი დიდი პატივით დაერძალეს რაბათის სასაფლაოზე.

ალექსანდრე ყიფშიძის მიერ დაარსებული თეატრალური დასის ერთ-ერთ წევრად დასახელებულია *როზა ალელიშვილი*, რომელიც იყო რაბათის ქალთა სკოლის მასწავლებელი და წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ახალციხის განყოფილების წევრი. ამასთან დაკავშირებით უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ სამცხე-ჯავახეთის ისტორიული მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდში ინახება როზა ალელიშვილის ალექსანდრე ყიფშიძისადმი გაგზავნილი სამი წერილი.²³ როგორც ამ წერილებიდან ჩანს, ახალციხელი სცენის მოყვარულნი ალექსანდრე ყიფშიძესთან თანამშრომლობა-ურთიერთობას აგრძელებდნენ მისი თბილისში გადასვლის შემდეგაც: „დარწმუნებული ვარ არ გეჩნებათ ჩვენი ახალციხე დავიწყებული. ჩვენ გვინდა აქაური სამკითხველოს და ღარიბ მოსწავლეთა სასარგებლოდ დაგვედგა რამ წარმოდგენა“ – წერდა როზა ალელიშვილი.

ამავე წერილიდან ირკვევა, რომ როზა ალელიშვილს იქამდე უმუშავნია ბათუმში – თეატრში. იგი წერდა: „სახელდობრ მე ვერას მოგწერთ რა პიესებია კარგი. რაკი მე მოკლებული ვიყავი ქართულ წარმოდგენებს. თქვენ უფრო კარგად იცით რომელი პიესა უფრო მიიზიდავს ახალციხელებს. იმედი მაქვს საჩქაროდ მოგვაშველებ პიესებს და მაგით გამოაფხიზლებთ ჩვენ მიძინებულ ახალციხელებს.“ ამასთანავე იგი დეტალურად აცნობდა დასის საქმიანობას. აღნიშნული წერილებიდან, გარდა საზოგადოებრივი თანამშრომლობისა, კარგად ჩანს მათი მეგობრული ურთიერთობაც. რამდენადაც როზა ალელიშვილი მიმართავს თხოვნით, რომ ურნიოს იკისროს თუ არა სამკითხველოს გამგეობა: „მოთავაზობენ სამკითხველოს გამგეობა ვიკისრო, რაკი მეფისაშვილის ქალი უარს ამბობს თავის თანამდებობაზე. მე ვერ გამიბეღია მაგისთანა თანამდებობის მიღება რაკი მთავრობის წინ პასუხის გება

ჩემზე იქნება. თქვენ რას მიირჩევთ, თქვენ უფრო იცნობთ მაგ საქმეს. ამისთვის თქვენ მოგმართეთ მოგვიდო ხელი თუ არა? მე თქვენ დიდსულოვან ადამიანად გიცნობთ და ამისთვის ნება მივეცი ჩემს თავს თქვენი შეწუხებისა. იმედია შესწუხდებით და ორიოდ სიტყვით მიპასუხებთ.“²⁴

როზა ალელიშვილი ალექსანდრე ყიფშიძისადმი მიწერილ წერილში, რომელიც 1905 წლის 19 თებერვლით თარიღდება, კელავ აცნობებს მას ახალციხის თეატრალური ცხოვრების მიმდინარეობას. ატყობინებს, რომ წარმატებით დადგეს წარმოდგენა „დაძმა“. ამასთანავე შეწუხებისათვის უხდის ბოდიშს: „თქვენგან გამოგზავნილმა პიესებმა სულზე მოგვისწრო. მომიტყევთ, რომ ესე თამამად გვებად თქვენს შეწუხებას. ბოდიშს გიხდი რაკი გვერდი ვეღარ ავუქციე საზოგადო საქმეს. ამიტომ კიდევ ძალა დავატანე ჩემს თავს და შეგაწუხე.“

როგორც მოხსენიებული წერილებიდან ჩანს, როზა ალელიშვილი, გარდა მსახიობობისა, დიდ მსრუნველობას იჩენდა სცენისმოყვარეთა დასის საორგანიზაციო საკითხებშიც. ზრუნავდა, რომ დასს დროულად ჰქონოდა პიესები და არ შეფერხებულიყო მისი საქმიანობა. ამასთანავე, სპექტაკლი რომ წარმატებული ყოფილიყო და საზოგადოების მოწონება დაემსახურებინა, ხშირად მიმართავდა ალექსანდრე ყიფშიძის საჭირო რჩევისათვის: „ამჟამად დასი მუშაობს „თამარ ცბიერზე“, მაგრამ თქვენი დახმარების გარეშე გაგვიტირდება. ზოგიერთი მიზეზი ხელს გვიშლის. მაგალითად ის, რომ თამარს როგორი ტანსაცმელი ან გვირგვინი უნდა არ ვიცით. მასხარას როგორი ტანსაცმელი უნდა? თუ ამასაც შეგვიტყობ და მოგეწერ საუკუნოდ დაგვაავადებ“.²⁵

მოძიებული მასალით მართლაც ნათელი ხდება, რომ როზა მღებრიშვილი – ალელიშვილისა იყო თავისი დროის ერთ-ერთი განმანათლებელი და საზოგადო მოღვაწე ქალბატონი: წლების განმავლობაში იყო „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ ახალციხის განყოფილების წევრი, რაბათის ქალთა სკოლის პედა-

გოგი, ახალციხის სცენის მოყვარეთა დასის მსახიობი. ეწეოდა ქველმოქმედებას: უანგაროდ, ყოველგვარი ანაზღაურების გარეშე ემსახურებოდა თავის ხალხს.

ნეენს ხელთ არსებული მასალებიდან ასევე ნათლად ჩანს, რომ XIX-XX საუკუნეთა მიჯნაზე ახალციხეში თეატრალურ ცხოვრებაში თავიანთი აქტიურობით გამოირჩეოდნენ მსახიობი ქალბატონები: ევგენია სავანელი, ოლღა აბულაძე, ანა მოლოზანი (მესხიძე), ნინო ლაზივეი (ლაზიშვილი), ბარბარა ღოღობერიძე (გამრეკელი), ბარბარე ოქროპირიძე, ევგენია ღვთისავერიშვილი. მათ თავიანთი მოღვაწეობით დიდი წვლილი შექმნდათ ადგილობრივი ქართული მოსახლეობის კულტურულ დაწინაურებაში. მათ თავიანთი პროფესიონალიზმითა და საქმის ერთგულებით საზოგადოების პატივისცემა და სიყვარული დაიმსახურეს, რის უშუალო გამოხატულებას წარმოადგენდა სპექტაკლებზე მაყურებლის მოზღვაება. ქართული პრესა ამ ფაქტზე ხშირად მიუთითებდა.

ამრიგად, XIX საუკუნის სამცხე-ჯავახეთში ქართული თეატრის უშუალო მისია იყო ამ კუთხის, ქართველი მოსახლეობისათვის ეროვნული გადაგვარების საფრთხის თავიდან აცილება, მათში პატრიოტული გრძნობის გაძლიერება და კულტურული დაწინაურება, რასაც წარმატებულად გაართვა თავი. ახალციხესა და ახალქალაქში თეატრი იქცა ქართული კულტურის მძლავრ კერად, სადაც ღირსეული ადგილი ეჭირათ როგორც ადგილობრივ, ისე ჩამოზრუნულ ქალბატონებს. მათ თავიანთი უანგარო მოღვაწეობით დიდი წვლილი შეიტანეს მესხეთში თეატრის დაფუძნება-აღორძინების ეროვნულ საქმეში, ასევე ადგილობრივი მოსახლეობის კულტურულ დაწინაურებაში. ამ წარმატებაში კი დიდი იყო მსახიობი ქალბატონების წვლილი.

XIX საუკუნის 90-იანი წლების დასაწყისის მონაცემებით სამცხე-ჯავახეთში არცერთი ბიბლიოთეკა არ ფუნქციონირებდა. თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ კავკასიის მასშტაბით ერთ-ერთი მდიდარი ბიბლიოთეკა ქალაქ ახალციხეში ჯერ კიდევ XVIII საუკუნის შუა ხნებიდან არსებობდა. კერძოდ, ეს გახლდათ ახმედის სახელობის მეჩეთთან არსებული სასულიერო სასწავლებლის ბიბლიოთეკა. იგი მთელ სამუსლიმანო კავკასიაში მნიშვნელოვან კულტურულ ცენტრს წარმოადგენდა. 1829 წელს ე.ი. მას შემდეგ, რაც რუსეთის არმიის მიერ იქნა აღებული ქალაქი ახალციხე, რუსეთის ხელისუფლებამ დიდი ინტერესი გამოხატა აქ არსებული წიგნთსაცავის მიმართ, რაც უპირველესად იმაში გამოიხატა, რომ იგი დეტალურად იქნა აღწერილი პავლე სანკოვსკის – გაზეთ „ტიფლისკოე ვედმოსტის“ რედაქტორის მიერ, შემდგომ კი 300-ზე მეტი ხელნაწერი წიგნი გადარჩეული და გადააგზავნილი იქნა პეტერბურგში.

საერთოდ კი დასახელებულ ბიბლიოთეკაში დაფიქსირდა 600 წიგნი – ძირითადად ხელნაწერი. ე. ი. აქედან ნახევარი გატანილი იქნა, ხოლო დანარჩენი შემდგომ პერიოდში უკვალოდ და უპატრონოდ გაქრა.¹

XIX საუკუნის მიჯნაზე სამცხე-ჯავახეთის ქართველი მოსახლეობის განათლებასა და კულტურულ დაწინაურებაში უდიდესი დამსახურება მიუძღვით ადგილობრივ ინტელიგენციასთან ერთად ქართველ განმანათლებლებსა და მათ მიერ ჩამოყალიბებულ საქველმოქმედო საზოგადოებებს. მრავალფეროვანი იყო საქველმოქმედო საზოგადოებების საქმიანობა. მათ სამოღვაწეო ასპარეზსს საქართველოს ის კუთხეები წარმოადგენდნენ, სადაც უფრო მეტი იყო პრობლემები კულტურისა და განათლების სფეროში. უნდა აღინიშნოს, რომ ამ საზოგადოებებს სკოლების დაარ-

სებასთან ერთად მიეწერება პირველი ბიბლიოთეკების დაფუძნება.

აღგილობრივ ინტელიგენციას კარგად ესმოდა, რომ ბიბლიოთეკა ღიდ სულიერ სახრდოს მისცემდა ქართველობას, რაც მას ძალზედ სჭირდებოდა. აქედან გამომდინარე დააყენეს მისი დაარსების აუცილებლობის საკითხი და მიზნის მისაღწევად სხვადასხვა გზას მიმართავენ — საჯაროდ ბჭობდნენ, შესაბამის სტატიებს ათავსებდნენ ჟურნალ-გაზეთებში, დახმარების თხოვნით მიმართავენ ინტელიგენციასა და მეცენატებს. სამცხე-ჯავახეთის აღგილობრივი მოსახლეობა ძალზედ აქტიურობდა და საქველმოქმედო საზოგადოებებს მიმართავენ არა მარტო სკოლების, არმედ ბიბლიოთეკების დაარსების თხოვნითაც. მესხ განმანათლებლებს ივანე გვარამაძის სახით მიაჩნდათ, რომ საჭირო იყო არა მარტო სახალხო ბიბლიოთეკების დაარსება, არამედ წიგნთსაცავების დაფუძნება სკოლებთან. „სასწავლებელთა საწიგნე უნდა გექონდეს ყველგან მზათა.“² მისი აზრით, საწიგნეში უნდა ყოფილიყო როგორც სახელმძღვანელოები, ისე საკითხავი ლიტერატურა და ჟურნალ-გაზეთები. ცდილობდა თავის დაარსებულ სკოლებში შეექმნა წიგნადი ფონდი. გარდა ამისა, რამდენადაც ბიბლიოთეკები ოფიციალურად არ არსებობდა ხალხში განათლების შეტანის ერთ-ერთ საშუალებად ჟურნალ-გაზეთების გავრცელება მიაჩნდა.

აღგილობრივი მოსახლეობის მოთხოვნისა და საერთო მდგომარეობის გათვალისწინების საფუძველზე „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ“ 1895 წლის 27 აგვისტოსს ქალაქ ახალციხის ძველ ნაწილში — რაბათში გახსნა პირველი სახალხო ბიბლიოთეკა-სამკითხველო — პავლე ერეკლიშვილის სახლში. ამ ამბავს იმთავითვე ღიდი მოწონებით შეხვდა ქართველი ინტელიგენცია. ილია აღმაშენებელმა მას „ვერობული სწავლა-განათლების სხივის პაწია ნაპერწკალი უწოდა“ და დამფუძნებელი საზოგადოების მიმართ საყვედურიც კი

გამოსთქვა ასეთი საშური საქმის დაგვიანების გამო: „ნუთუ არ შეეძლო ხსენებულ საზოგადოებას ამ ათიოდე წლის წინად ეთავა ეს საქმე? მაგრამ ვინ იცოდა თუ ეს დაწესებულება ამისთანა კეთილს ნაყოფს გამოიღებდა.“³ ამავე კორესპოდენციიდან ჩანს, რომ დეტალურად უნდა ჰქონოდა შესწავლილი ბიბლიოთეკის მდგომარეობა არსებობის ორი წლის განმავლობაში (კერძოდ, ფონდის მოცულობა, მკითხველთა რაოდენობა, მათი ინტერესები და ა.შ.). ყოველივე ამის შემდეგ დაასკენიდა: „წარმოიდგინეთ აქაურს ქართველობას რა რიგ სწყურებია და სჭირებია გონებრივი საზრდო“.

გარდა იმისა, რომ ბიბლიოთეკა დიდ როლს ასრულებდა ქართული ენის დაცვის საქმეში, ადგილობრივი ქართველობა აქედან იღებდა გონებრივ საზრდოს. ამიტომ, ახალციხის საზოგადოებრიობა დიდი მადლიერი იყო ჯერ წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების, შემდეგ გრიგოლ ბურჭულაძის (გამომცემლის), რომელიც ერთგულად იღწვოდა წიგნთსაცავის წარმატებისათვის და აგრეთვე სუფე ქალის *კონსტანცია სვიმონის ასულ მეფისაშვილის*, რომელიც სამაგალითოდ განაგებდა წიგნთსაცავის საქმეს. იგი არჩეულ იქნა მოხსენიებული ბიბლიოთეკის პირველ გამგედ მთავრობასთან პასუხისმგებელ მდივნად⁴

ილია ალხაზიშვილის 1897 წლის (ე. ი. ბიბლიოთეკის დაარსების ორი წლისთავზე) კორესპოდენციიდან ნათლად ჩანს თუ რაოდენ დიდი სამეშაოები შეუსრულებია კონსტანცია მეფისაშვილს ბიბლიოთეკის გამართვისათვის. რა თქმა უნდა, მხედველობაში გვაქვს წიგნადი ფონდისა და მკითხველთა რაოდენობის ზრდა. ორი წლის თავზე ბიბლიოთეკას ჰქონდა 719 წიგნი, 523 ქართული და 196 რუსული. ჰყავდა 106 ხელისმომწერი და ათი-თერთმეტი დღიური მკითხველი. უნდა აღინიშნოს, რომ კონსტანცია მეფისაშვილს გაწეული მუშაობისათვის 1898 წელს „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ გამგეობამ წერილობით გამოუცხადა მადლობა.⁵

უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ბიბლიოთეკას მატერიალურ დახმარებას უწყევდნენ ქალაქ ახალციხეში მოქმედი თეატრალური დასები და კერძო პირები, რომლებიც სისტემატურად გადასცემდნენ წიგნებსა და ჟურნალ-გაზეთებს, ეხმარებოდნენ ფულით. კონსტანცია მეფისაშვილის მიერ გაზეთ „ივერიაში“ დაბეჭდილ წერილში მოთავსებულია ახალციხის ქართული წიგნთსაცავ-სამკითხველოს შემომწირველთა სია: ნიკო ასათიანი, იქროპირ გვარამაძე, ვასილ გამრეკელი, თ. მაისურაძე, მღებროვი და ა.შ.⁶ როგორც საგაზეთო მასალებიდან ჩანს, კონსტანცია მეფისაშვილი სამკითხველოსათვის სახრებს ასევე მოიძიებდა საქველმოქმედო კონცერტებითაც.⁷ 1901 წლის მდგომარეობით კი ბიბლიოთეკას 1000-ზე მეტი წიგნი ჰქონდა. როგორც მოძიებული მასალებიდან ჩანს კონსტანცია მეფისაშვილის ერთ-ერთი უმათერესი საზრუნავი იყო ბიბლიოთეკისათვის საკუთარი შენობის შეძენა. ერთ-ერთ საგაზეთო სტატიაში ვკითხულობთ: „მისი (ბიბლიოთეკის) გამგე ქალბატონი კონსტანცია მეფისაშვილი დაუცხრომლივ სცდილობს წიგნთსაცავ-სამკითხველოს საკუთარი შენობის შეძენას, რისთვისაც 500 მანეთამდე ფული შეაგროვეს და იმედი აქვთ კიდევ სხვა პატივისმცემელნი პირნიც შემწეობას აღმოუჩენენ ამ საქმეში.“⁸

კონსტანცია მეფისაშვილის საზოგადოებრივი მოღვაწეობა მარტო ბიბლიოთეკაზე მზრუნველობით არ ამოიწურება. კონსტანტინე გვარამაძე მას რაბათის სკენისმოყვარულთა შორის ასახელებს. ე. ი. იგი ეწეოდა სამსახიობო საქმიანობასაც. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ იგი ოცდახუთი წლის მანძილზე მუშაობდა რუსული ენის მასწავლებლად რაბათის ქალთა სასწავლებელში და ამასთანავე იყო „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ ახალციხის განყოფილების აქტივისტი.

მოძიებული მასალებიდან ჩანს, რომ ქალაქ ახალციხის ბიბლიოთეკა-სამკითხველოს გამგე კონსტანცია მეფისაშვილის შემდეგ ყოფილა *ელენე ბარიკალაშვილი*. სამწუ-

ხაროდ მის შესახებ მასალები საკმაოდ მწირია. ჩვენამდე მხოლოდ ცნობად მოადწია იმიან, რომ ჯერ სოფელ უდის და შემდეგ ახალციხის ბიბლიოთეკების გამგე იყო. შეიძლება ითქვას, რომ ჩვენამდე მხოლოდ ცნობად მოადწია მისმა ბიბლიოთეკის გამგეობამ. კერძოდ, ილია მაისურაძის ფონდში დაცულია მასალები, მესხეთ-ჯავახეთის მოღვაწეთა შესახებ, ივანე ბარიკალაშვილის მოღვაწეობის განხილვისას ილია მაისურაძე ხაზგასმით შენიშნავს: „ივანეს ღვაწლის დახასიათების დროს არ შეიძლება გვერდი ავუხვიოთ იმ საპატიო თანადგომას, რომელსაც ივანეს მიმართ იქნდნენ მისი დები ელენე და ლუწია ბარიკალაშვილები. ისინი ღრმა პატრიოტული შეგნებით, თითქმის ყოველთვის დიდ დახმარებას უწევდნენ თავის ძმას, ხალხის სამსახურში მიმართულ ყველა ღონისძიებაში. განსაკუთრებით ეს ითქმის ელენეზე, რომელიც ჯერ უდეში, ხოლო შემდეგ ქალაქ ახალციხეში (რაბათში) ხალისით და სიყვარულით ასრულებდა სახალხო სამკითხველო-ბიბლიოთეკის გამგის მოვალეობას.

ამდენად, კონსტანცია მეფისაშვილმა და ელენე ბარიკალაშვილმა თავიანთი დაუღალავი შრომით დიდი როლი შეასრულეს ახალციხის ბიბლიოთეკის დაფუძნებასა და მის შემდგომ განვითარებაში. ბიბლიოთეკა კი იმ ღროისათვის ერთ-ერთ უძლიერეს კულტურულ-საგანმანათლებლო კერას წარმოადგენდა და იმ პერიოდში თავის მხრივ დიდი წვლილი შეიტანა ამ კუთხის ქართველ მოსახლეობაში განათლებისა და ეროვნული ცნობიერების შენარჩუნებაში.

მას შემდეგ, რაც ქალაქ ახალციხეში ბიბლიოთეკის დაარსებამ სასურველი შედეგი გამოიღო „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოებამ“ საჭიროდ ჩათვალა ამ კუთხეში რამდენიმე ბიბლიოთეკის დაფუძნება. კერძოდ, 1897 წელს გაზეთი „ცნობის ფურცელი“ იტყობინებოდა: „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას ნება დართო მთავრობამ, რომ სოფელ უდეში გამართოს სახალხო სამკითხველო და

წიგნოსაცავი. პასუხისმგებელი წიგნოსაცავის საქმეში იქაური მცხოვრები იაკობ მერაბიშვილი იქნება“.⁹ ე.ი. სოფელ უდის ბიბლიოთეკის პირველ გამგედ დანიშნულ იქნა იაკობ მერაბიშვილი, რომელიც კარგად უძღვებოდა თავის საქმიანობას. ამიტომაც იყო მის შესახებ რომ სწერდნენ: „დიდი პატივისცემის ღირსია ბიბლიოთეკის გამგე მერაბიშვილი, რომელსაც უფასოდ აქვს დათმობილი ორი ოთახი.“¹⁰ როგორც საარქივო მასალებიდან ჩანს თავდაპირველად აღნიშნული ბიბლიოთეკის წიგნადი ფონდი მცირერიცხოვანი იყო. რის გამოც ბიბლიოთეკა თავის მუშაობაში დიდ ადგილს უთმობდა წიგნის კოლექტიურ კითხვას. როგორც თ. ჩხიკუნიძე აღნიშნავს: „წიგნის კოლექტიური კითხვა თავის შედეგს აღწევდა ზამთრის თვეებში, როცა გლეხიკაცობა სხვადასხვა სამუშაოებისაგან თავისუფალი იყო და ბიბლიოთეკის ხშირი სტუმარი იყო.“¹¹ მას მოტანილი აქვს იაკობ მერაბიშვილის ამონაწერი ბიბლიოთეკის ანგარიშიდან: „აქ წესად არის გლეხები შეიკრიბებიან საღამოობით საზამთრო ოთახში და იქ კითხულობენ საზოგადოდ წიგნებსა და ჟურნალ-გაზეთებს, მსმენელთა რიცხვი შესდგება მხოლოდ გლეხებისაგან და დღიურად აღწევს 30-40 –მდის. რადგან საჭირო არის ამ დროის ოდნავ წესრიგი იქნეს დამყარებული ამიტომ ეს მკითხველებმა გაითვალისწინეს ამგვარად: ჟურნალ-გაზეთებისა და სამეურნეო წიგნების კითხვა იკისრა სიმონ ჭილაშვილმა, ისტორია და კახიშვილი წიგნებისა – იაკობ მერაბიშვილმა.“ იაკობ მერაბიშვილის საქმე მის შემდეგ წარმატებულად განაგრძო ელენე ბარიკალაშვილმა.

მოხსენიებულმა სასოგადოებამ ნათელი კვალი დაამჩნია სამცხე-ჯავახეთის სკოლებისა და ბიბლიოთეკების დაფუძნებით, ადგილობრივი მოსახლეობის მხარდგომით შესაძლებელი გახდა რამდენიმე ბიბლიოთეკის დაარსება. თითოეული მათგანის პასუხისმგებლობა ძალზედ დიდი იყო. ისინი წარმოადგენდნენ ბიბლიოთეკა-სამკითხველოებს. აქედან გამომდინარე, მის გამგეს მუშაობა უხდებოდა

როგორც მოსახლეობის წერა-კითხვის მცოდნე ნაწილთან, ასევე წერა-კითხვის უცოდინარ ნაწილთან, რამდენადაც სისტემატური ადგილი ჰქონდა კოლექტიურ კითხვას და თვით წერა-კითხვის შესწავლასაც. სწორედ აღნიშნული ბიბლიოთეკა-სამკითხველოების გაწეულმა მუშაობამ გახადა შესაძლებელი ქართველი მოსახლეობის კულტურული დაწინაურება.

მემოგოქმედი ძალბატონები

განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს ქალთა საქველმოქმედო საქმიანობა, რომლის შესახებაც ისტორიამ მრავალი მაგალითი შემოგვინახა. მემატიანის გადმოცემით ცნობილია, რომ XIII საუკუნე საქართველოში ხანგრძლივი გვალვებით დაიწყო. რამაც თავის მხრივ მოუსაველიანობა და შიმშილობა გამოიწვია. მოსახლეობა შიმშილობდა და თავის გადასარჩენად მესხეთში მიდიოდა. ჯაეახეთი ყოველთვის იყო ეკონომიურად ძლიერი კუთხე, ამას ფოლკლორიც ასაბუთებს:

„მე ჯაეახეთს რა მიშავდა,
მთვარე მედგა მზესავითა,
კალმახი და კოდის პური
წინ მეყარა ბზესავითა“

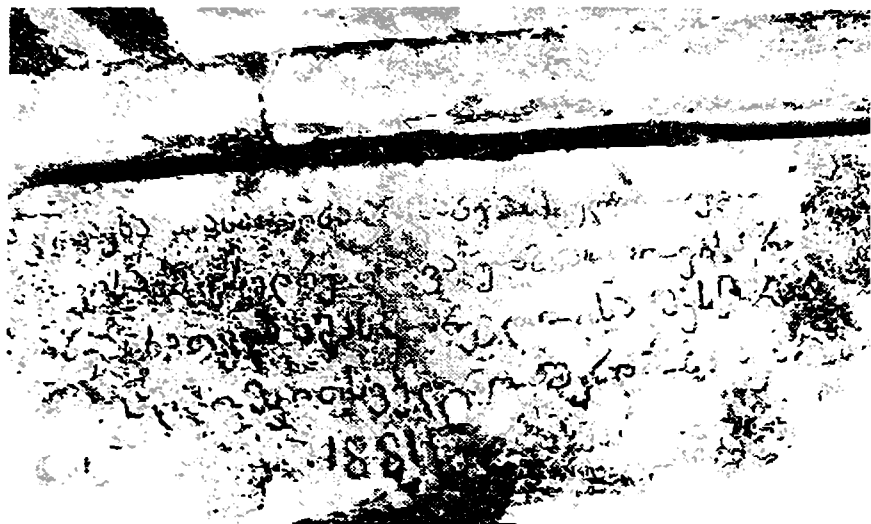
სწორედ ამიტომაც მას „საქართველოს ბელელს“ უწოდებდნენ. მემატიანის ცნობით, სამცხე-საათაბაგოში მოსულ ხალხს, ათაბაგმა ბექა I ჯაყელმა და მისმა მეუღლემ *მარინემ (ვახახმა)* გაუხსნეს ბელლები და უხვად გასცეს სანოვაგე. სწორედ ამიტომ, ამბობს მემატიანე: „უმრავლესი კრი ქართლისა წარვიდა სამცხეს, ქვეყანად ბექასასა, სადაც იგი იპოვებოდა პური სასყიდლად. ფრიადსა და უწომოსა

მოწყალებასაშინა იყო მეუღლე ბექასი ვახახი, რომელი იყო ყოვლითურთ 'მემკობილი'.¹

XIX საუკუნეშიც სამცხე-ჯავახეთში მოღვაწე ქალთა 'შორის ასევე მოიაზრებიან მეცენატი ქალბატონებიც. მოვიყვანთ ერთ-ერთ მაგალითს. საუკუნის დასარულს ახალციხეში წმინდა ჯერის სახელობის კათოლიკურმა ეკლესიამ არქიტექტურული ცვლილება განიცადა. კერძოდ, მას სამხრეთი ნაწილიდან მიუშენდა სამრეკლო. სამრეკლოს მშენებლობის ხარჯი გაიღო ქალაქ ახალციხის მკვიდრმა და ამავ ეკლესიის მრევლის ერთ-ერთმა წევრმა, იოვანე აზნაუროვის მეცხედრემ, *ელისაბედ მურმანოვმა (მურმანიშვილმა)*. სამრეკლოს შუა ნაწილზე განთავსდა შესაბამისი წარწერა: „1881 აღაშენა სამრეკლო ესე ელისაბედ მურმანოვის ასულმა აზნაუროვის ქვრივმა თვისისა და მშობელთა სულის საოხად“. ამასთანავე, ეკლესიის ეზოშივეა დაკრძალილი თვითონ ელისაბედი. საფლავის ქვის წარწერა დეტალურად გადმოიღო ჯერ 'ხაქარია ჭიჭინაძემ, შემდეგ კი გიორგი ბოჭორიძემ. დასახელებული საფლავის ქვა ამჟამად მდებარეობს ეკლესიის სამხრეთის კედელთან. გიორგი ბოჭორიძის წარწერა: „37. ეკლესიის სამხრეთ მხარეს, სამრეკლოს დასავლეთ კედელზე მიღებული ქვა 143,5X50 სმ.

საფლავსა ამას შინა მდებარე არს ელისაბედ ასული (მდი)ვანოვისა მეცხედრე იოანე აზნაუროვისა რომელმან(კა) აღშენებისათვის ამას სამრეკლოისა შესწირა ათასი მანეთი აღმოშკითხეულნო 'შენდობა უბოძეთ

1881 წელს მარიობის 30.²

ჩვენამდე მოაღწია ასევე ზეპირმა გადმოცემამ ივანე გვარამაძის ერთ-ერთი დის ელისაბადის ქელმოქმედების შესახებ. (საინტერესო სიტყვიერი მასალა მოგვაწოდა ერთ-ერთი დის ბარბარეს შთამომავალმა ვახტანგ ივანეს ძე საკროშიელ-მანეკელიშვილმა) მოძიებული მასალიდან ცნობილი გახდა, რომ ივანე გვარამაძის ორი და: ბარბარე და ელისაბედი (იგივე „ხანო“) ცხოვრობდნენ სოფელ ვალეში.

ელისაბედის მეუღლე ყოფილა პავლე ანტონის ძე გო-
'ხალიშვილი. მის შთამომავლებს „ხანოეებს“ უწოდებენ. ცნობილია ისიც, რომ ელისაბედს 1898 წელს მზითვის ფუ-
ლით თავის ეზოში, თიხის მიღებით, სოფლის მოსახლეო-
ბისათვის გაუკეთებინებია წყარო. ე. წ. ზემო წყარო, რო-
მელიც თითქმის საუკუნის განმავლობაში ემსახურებოდა
ხალხს. ვალელები დღესაც „ხანოს წყაროს“ უწოდებენ. აღ-
სანიხნავია ისიც, რომ ელისაბედი ყოფილა მრავალშვილია-
ნი – თორმეტი შვილის დედა. კერძოდ, მას ჰყოლია რვა
ვაჟი და ოთხი ქალიშვილი.³

როგორც მთელ საქართველოში, ისე სამცხე-ჯავახეთში ქალთა საზოგადოებრივ ასპარეზზე გამოსვლა და მოღვაწეობის გააქტიურება განპირობებული იყო დიდი აუცილებლობით. სამცხე-ჯავახეთში ქალები თავიანთი საზოგადოებრივი მოღვაწეობით პასუხობდნენ კიდეც ეპოქის მოთხოვნებს. კერძოდ, ქალთა პერსონალმა თავიანთი კულტურულ-საგანმანათლებლო მოღვაწეობით დიდი წვლილი შეიტანა კუთხის კულტურისა და განათლების სფეროში. მოძიებული მასალა საშუალებას იძლევა აღვნიშნოთ, რომ არ ყოფილა კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულება, სადაც თავიანთი განსაკუთრებული აქტიურობა არ ეჩვენებინათ ქალბატონებს. და ის, რომ მეფის ხელისუფლებას სამცხე-ჯავახეთში ქართული კულტურისა და განათლების მაჯისცემის შეწყვეტის საშუალება არ მიეცა – ამაში განეხოშედი იყო ქალთა წვლილი. მკვლევარმა ნათელა ბერიძემ XIX-XX საუკუნეთა მიჯნაზე მოღვაწე ქალთა სრულყოფილი დახასიათება მოგვცა: „განათლებულები, რელიგიური, მორწმუნენი, საქმისადმი ერთგულნი, პატრიოტულნი, ეროვნული სულისკეთებით აღვსილნი, მოკრძალებულნი, ზრდილნი, ტრადიციულნი, კარგი მექართულენი, ზომიერად გაბეჯულნი, ორგანიზატორული ნიჭით დაჯილდოებულნი“.⁴ ქართველმა ინტელიგენციამ სწორედ ასეთი აქტიური ტიპის ქალის მოთხოვნა დააყენა საუკუნის დასაწყისში. ქალისადმი სწორმა დამოკიდებულებამ თავისი კეთილი ნაყოფი გამოიღო. იგი, კიდევ უფრო მეტად გახდა საზოგადოების ღირსეული და აქტიური წარმომადგენელი. როგორც მკვლევარი მანანა ჯავახიშვილი აღნიშნავს, ეს იმიტომ გახდა შესაძლებელი, რომ „ქალებმა მართლაც დიდი მხნეობა და დაუღალაობა გამოიჩინეს საზოგადოებრივ ასპარეზზე. არ წამოწყებულა არცერთი ეროვნული საქმე, რაშიც ქალებს მხურვალე მონაწილეობა არ მიეღოთ.“⁵

ქალისადმი დამოკიდებულება, შესაბამისად, რადიკალურად შეიცვალა სამცხე-ჯავახეთშიც, რომლის ჩამოყალიბებაზე, თავის დროზე, დიდი გავლენა იქონია თურქთა საუკუნოვანმა ბატონობამ. ამ კუთხეში ქალთა აქტიურობაზე დადებითი გავლენა მოახდინა საქართველოს სხვა კუთხეებიდან ჩამობრძანებული ქალბატონების საზოგადოებრივმა მოღვაწეობამაც. ამ საკითხისადმი, ინტელიგენციის დამოკიდებულებამ და, შეიძლება ითქვას, ერთგვარმა მოწოდებამაც ხელი შეუწყო ქალთა კარნაქტილობის მოშლას. მესხმა ქალმა აღიდგინა ის გენეტიკური სიმამაცე და ბრძოლისუნარიანობა, რაც იყო ამ კუთხის მოსახლეობის თვისება. მესხეთში ქალი ხომ იმ ვაჟკაცებს ზრდიდა, რომელთაც ბრძოლის ველზე ქართულ ლაშქარში მეწინავეობას არავის უთმობდნენ.

სამცხე-ჯავახეთში ქალთა საზოგადოებრივი მოღვაწეობის შესწავლას აქვს წარსულის ათვისების ისტორიულ-კულტურული მნიშვნელობაც და სადღეისო ღირებულებაც. რამდენადაც, იგი ერთგვარად სრულყოფს მესხეთის ისტორიას, გამოვლინდა და საზოგადოებისათვის ცნობილი გახდა აქამდე უცნობი მრავალი ქალბატონის (როგორც ადგილობრივ, ისე ჩამობრძანებულთა) საზოგადოებრივი მოღვაწეობა, მათი როლი და დამსახურება ამ ისტორიულ კუთხეში მოსახლეობის განათლებისა და კულტურის განვითარების საქმეში, ეროვნული ცნობიერების დაცვა-შენარჩუნებაში. მათი საქმიანობის შეფასებისას გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ქალბატონებს საზოგადოებრივ მოღვაწეობასთან ერთად, იმავედროულად, უწყევდათ საკუთარი ოჯახების ტვირთის ზიდვა, რაც მათგან დიდ ძალისხმევას მოითხოვდა. ვფიქრობთ, ნაშრომი ასევე დიდ დახმარებას გაუწევს სამცხე-ჯავახეთის ისტორიის, კულტურისა და განათლების განვითარების საკითხებით დაინტერესებულ პირებსა და ცალკეულ სპეციალისტებს.

**CULTURAL – EDUCATIONAL ACTIVITY OF WOMEN
IN SAMTSKHE – JAVAKHETI
(in the XIX)**

Summary

In Georgia's history it has always been evident the woman's function as mother, and wife and a public figure, her active role in public life and in the protection and revival of national culture. Events developed in the XIX c. have raised the issue of full understanding of women's purpose and, therefore a broad education of women. During the mentioned period, there were no schools for young ladies and, hence woman was devoid of getting even primary education. Georgian enlighteners considered the woman as the main caregiver in the family. They aimed to bring up the so called "new type" Georgians, and assigned this greatest mission to educated woman. In the II half of the XIX c. the definition of the woman's role and her purpose became the issue of hot debates. The Georgian Press paid the special attention to this question. Interesting articles have been published by the authorship of Ilia Chavchavadze, Niko Nikoladze and Akaki Bakradze. Intelligentsia justly believed that community did not completely see a woman's talent and her personal qualities. At the same time, if a woman was the cornerstone and spouse in the family, she must have had a great opportunity to contribute into the public arena and promotion of the country. Woman and man should have worked together for the benefit of the country.

Women's activity in Samtskhe – Javakheti was separately discussed neither in periodicals nor in scientific literature. All over the country Georgian woman was always assigned to a single mission: to maintain the Georgian gene and the Georgian language. But, considering the past of Meskheti, it can be boldly said that Meskhetian women needed a special effort for realizing their mission. Consequently, in their views Meskhetian enlighteners have especially focused on the education of women and their role in the public arena.

In the mentioned period, in Samtskhe – Javakheti the so - called “home” schools have become one of the forms for women's education. Such schools have functioned in villages: Khizabavra, Vale and Ude accordingly under the direction of Terezia Khutsishvili, Mariam Baghdoshvili and Ana Maisuradze. In the XIX c. together with local Meskhetian women, Ana Ghoghoberidze – Muskhelishvili greatly contributed to the promotion of women's education in Samtskhe – Javakheti. In 1870 s. she founded a charity Society in Akhaltsikhe, and then the women's free school. During half of century of its existence, hundreds of girls have got the primary education and studied needlework.

An attitude towards the women was radically changed, that stimulated the disruption of their insularity. A lot of women, both local and those who arrived from different parts of Georgia worked in cultural – educational institutions. Women were actively involved in all national activities launched on public arena.

Thus, a proper attitude towards the women yielded good fruit. She became even more decent and active representative of the society. At the same time, the main demand of the era – to maintain everything Georgian in Samtskhe – Javakheti – has been solved.

ბამოყმნეპული ლიტერატურა

სამცხე-ჯავახეთში შექმნილი შიდა პოლიტიკური ვითარება

1. ჩუბინაშვილი ტ., ამირანის გორა, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1963.
2. გამსახურდია სვ., სწავლა-განათლება ძველ საქართველოში, გამომცემლობა „განათლება“, თბილისი, 1975.
3. ფრონელი (ყიფშიძე) აღ., დიდებული მესხეთი, გამომცემლობა „მარიხი“, თბილისი, 1991.
4. კოჟორიძე დ., განათლება და კულტურა სამცხე-ჯავახეთში, გამომცემლობა „განათლება“, თბილისი, 1986.
5. ს.ჯ.ი.მ.ხ.ფ. №1454, ქრისტესია გვარამაძის მოგონებები.
6. ფრონელი (ყიფშიძე) აღ., დიდებული მესხეთი, გამომცემლობა „მარიხი“, თბილისი, 1991.
7. ჭიჭინაძე ზ., სამცხე-საათაბაგო და ქართველი კათოლიკეები, მსწრაფლ-მბეჭდავი არ. ქუთათელაძისა, ნიკ. №21 თბილისი, 1905.
8. С вод статистических данных о населении завказского края, Тбилиси, 1893.
9. ლორთქიფანიძე ვ., სამცხე-ჯავახეთის XIX-XX საუკუნის დემოგრაფიული განვითარების პრობლემები, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1994.
10. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. т.XIX. Тифлисская губерния с Петербург, 1905 г.
11. სარიშვილი ტ., სკოლა და პედაგოგიური მიმდინარეობანი რევოლუციამდელ საქართველოში, სამეცნიერო-მეთოდური კაბინეტის გამომცემლობა, თბილისი, 1956.
12. საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი (შემდეგში სცსსა), ფ. 932, ანაწ. 1, საქმე 422, გვ. 1-4, 1886.

13. გაზ. „საქართველო“, №5, 1909.

14. ფრონელი (ყიფშიძე) აღ., დიდებული მესხეთი, გამოცემლობა „მარიხი“, თბილისი, 1991.

ქალთა განათლებისა და აღზრდის საკითხი ქართველ განმანათლებელთა თვალთახედვით

1. დელაპორტი ი., ქართველი ქალები (უძველესი დროიდან XIX საუკუნემდე), გვ. 24, 1976.

2. გაგუა ვ., სახალხო განათლება მე-XIX საუკუნის რეფორმის შემდგომ საქართველოში, თბ., 1974, გვ. 306.

3. ვაჟა-ფშაველა, ტ. IX, გვ. 447.

4. გაგუა ვ., დასახელებული ნაშრომი, გვ. 240.

5. ჭავჭავაძე ი., თხზ. ტ. VII, თბ. 1957, გვ. 235.

6. გაგუა ვ., დასახელებული ნაშრომი, გვ. 306.

7. გაბრიელ ეპისკოპოსი, ქადაგებანი, ტ. I, გვ. 120.

8. იგივე.

ქალთა განათლებისა და აღზრდის საკითხი ივანე გვარამაძის თვალთახედვით

1. გაზ. „დროება“ 1882 წ. № 10. სამწუხარო ამბები

2. გაგუა ვ., სახალხო განათლებას XIX ს-ის რეფორმის შემდგომ საქართველოში. თბ., 1974, გვ. 306.

3-4. სამცხე-ჯავახეთის ისტორიული მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი (შემდეგში ს. ჯ. ი. მ. ხ. ფ.) №2338. ივ. გვარამაძე, დახასიათება პროფესიებისა და დარიგება ყველა პროფესიის ადამიანს.

5. გაგუა ვ., დასახელებული ნაშრომი გვ. 306

6. ს.ჯ.ი.მ.ხ.ფ. №1

7-8. ს. ჯ. ი. მ. ხ.ფ. № 2338.

9-10. ს.ჯ.ი.მ.ხ.ფ. № 3046.

11. ს.ჯ.ი.მ.ხ.ფ. № 2338.
12. ს.ჯ.მ.ხ.ფ. № 2288.
13. ს.ჯ.ი.მ.ხ.ფ. № 4111, კ. გვარამაძე, ცნობები რაბათის ქალთა სკოლების შესახებ.
14. ჟურნ. „აკაკის კრებული“, №1 – 1997.
15. ს.ჯ.ი.მ.ხ.ფ. № 2415.
16. ს.ჯ.ი.მ.ხ.ფ. №3046, ივანე გვარამაძე, მშობლები და მათი შვილები, როგორიც უნდა იყვნენ და როგორც უნდა 'ზრდიდნენ.
17. იქვე.
18. ს.ჯ.ი.მ.ხ.ფ. №2881, ივანე გვარამაძე, წყარონი საეკლესიო და სასოფლო ცხოვრებისა საყოფაქცეოდ საქართველოს ახალ მოსწავლე ქრმათა, ქ. ახალციხე, 1866.

ქალთა განათლება სამცხე – ჯავახეთში (XIX საუკუნეში)

1. გა'ხ. „დროება“, №39, 146, 251 – 1881.
2. გა'ხ. „ივერია“, № 71, 1894.
3. Кавказский календарь на 1902 годов – Тбилиси, 1901, ст. 378.
4. ჭიჭინაძე ზ., „ეინმე მესხი“, 1904.
5. ს.ჯ.ი.მ.ხ.ფ. № 2288.
6. გა'ხ. „ცნობის ფურცელი“, № 2288, 1903.
7. ბაგუა ე., დასახელებული ნაშრომი.
8. ს.ჯ.ი.მ.ხ.ფ. №3504, ვ. ივანოვი, სახალხო განათლების მდგომარეობა ქალაქ ახალციხეში 1877-1886.
9. ვარდიძე შ., სტამბოლის ქართველ კათოლიკე მამათა საეპისკოპოსოს მასალები, „წერილი სტამბოლიდან, 1930.
10. ჩიქოვანი დ., სტამბოლის ქართველ დედათა მონასტერი, „სახალხო გაზეთი“, №603, გვ.2-3, 1912.

11. ფუტყარაძე შ., სტამბოლის ქართული საეკლესიო – თურქი და ქართველი ხალხის მეგობრობის სიმბოლო, ქართული მემკვიდრეობა, XI, გვ. 17, ქუთაისი, 2007, ა. წყერეთლის სახ. უნივერსიტეტი.

ანა ღოდობერიძე-მუსხელიშვილი – ახალციხის ქალთა სკოლის ფუძემდებელი

1. ს.ჯ.ი.მ.ხ.ფ. №4011, კ. გვარამაძე, მოკლე ისტორიული მიმოხილვა რაბათის დედათა სასწავლებლის არსებობისა და ა. ბ. ღოდობერიძე-მუსხელიშვილის ბიოგრაფია.
2. გაზ. „დროება“, №15, 20, 48, 202, 251, 267 – 1880.
3. ღოდობერიძე ა., კორესპოდენცია, გაზ. „დროება“, № 36, 1872.
4. გოგებაშვილი ი., თხზ. ტ. I, გვ. 20-21, 1952.
5. ფრონელი (ყიფშიძე) აღ., დიდებულუ მესხეთი, თბ. 1991.
6. კეკელიძე კ., სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტე, № 425, 426.
7. ს.ჯ.ი.მ.ხ.ფ. № 433. ილია მაისურაძე, „მესხეთის თეატრალური წარსულიდან“.
8. გაზ. „დროება“, 1910, № 17, გვ. 9.
9. გაზეთი „ივერია“, 1889: №41.
10. ა. ღოდობერიძე-მუსხელიშვილი, გაზ. „ივერია“, №112, 1890.
11. ს.ჯ.ი.მ.ხ.ფ. №4011, კ. გვარამაძე, მოკლე ისტორიული მიმოხილვა რაბათის დედათა სასწავლებლის არსებობისა და ა. ბ. ღოდობერიძე-მუსხელიშვილის ბიოგრაფია.
12. გაზ. „ივერია“, № 122, 1902.
13. სუდაძე ნ., სოციალური ვითარება და საგანმანათლებლო საკითხები XIX საუკუნის სამცხე-ჯავახეთში, გამომც. „მეცნიერება“, გვ. 96, 1998.
14. გაზ. „ისარი“, №21, 77 – 1908.

15. გა'ხ. „სახალხო გაზეთი“, №258, 259, 483 – 1911.

16. გა'ხ. „დროება“, №67, 108, 132, 150, 190, 226 – 1909.

მესხი ხელოვანი ქალები – ახალციხის ქალთა სკოლის აღზრდილები

1. ს.ჯ.ი.მ. ილია მაისურაძის ფონდი, №824, ი. მაისურაძე, „გენიალური პოეტის შთაგონებით“.

2. გა'ხ. „ივერია“, №54, გვ. 3.

3. ს.ჯ.ი.მ. ილია მაისურაძის ფონდი, №824.

4. ს.ჯ.ი.მ. ილია მაისურაძის ფონდი, №824.

5. ს.ჯ.ი.მ. დამხმარე ფონდი, № 116.

6. ს.ჯ.ი.მ. ილია მაისურაძის ფონდი, №824.

7. ს.ჯ.ი.მ. ილია მაისურაძის ფონდი, №824.

8. ს.ჯ.ი.მ. დამხმარე ფონდი, № 116.

9. ჭიჭინაძე ზ., „ქართველ კათოლიკეთა სასულიერო მოღვაწენი“, თბ. 1905.

10. ჭიჭინაძე ზ., „ქართველ კათოლიკეთა მოღვაწენი და მესხეთ-ჯავახეთის ცნობები“. თბ. 1904, გვ. 90.

11. გა'ხ. „წითელი დროშა“, №20, 1970.

12. ჭიჭინაძე ზ., „ქართველ კათოლიკეთა მოღვაწენი და მესხეთ-ჯავახეთის ცნობები“. თბ. 1904, გვ. 92.

13. ჭიჭინაძე ზ., „ქართველ კათოლიკეთა მოღვაწენი და მესხეთ-ჯავახეთის ცნობები“. თბ. 1904.

**თეატრალური ცხოვრება სამცხე-ჯავახეთში
და მსახიობი ქალები**

1. ს.ჯ.ი.მ.ხ.ფ. №4042, კ. გეარამაძე, წარმოდგენები და მათი მნიშვნელობა.
2. ს.ჯ.ი.მ.ხ.ფ. № 433.
3. ს.ჯ.ი.მ.ი.მ.ფ. №88 ალ. ხითარიშვილის მოგონება იე. გეარამაძეზე.
4. კოჟორიძე დ., კულტურა და განათლება სამცხე-ჯავახეთში, თბ. 1986, გვ. 55.
5. ს.ჯ.ი.მ.ხ.ფ. № 4041.
6. გაზ. „ივერია“, 1889, № 41, გვ. 2, ახალი ამბები.
7. გაზ. „ივერია“, 1990, № 27, გვ. 2, ახალციხე.
8. გაზ. „ივერია“, 1902, № 165, გვ. 3, ახალციხე.
9. ს.ჯ.ი.მ.ხ.ფ. № 435.
10. ჟურ. „თეატრალური მოამბე“, №5, 1975, ი. მაისურაძე, გ. ლოღობერიძე.
11. გაზ. „დროება“, 1910, № 17, გვ. 9.
12. გაზ. „ივერია“, 1902, № 277, გვ. 3, ახალციხური ამბები.
13. თეატრალური მოამბე. №5, 1975. წ. ი. მაისურაძე-გ. ლოღობერიძე.
14. გაზ. „თეატრი“, 1888, №25.
15. მ. გოგოლაშვილი, მესხეთის თეატრი, თბ. 1976, გვ.9.
16. ს.ჯ.ი.მ.ხ.ფ. № 4011.
17. ს.ჯ.ი.მ. ილია მაისურაძის ფონდი, № 615, ი. მაისურაძე, ალ. ყიფშიძის დაბადებიდან 100 წლისთავი.
18. ჟურ. „თეატრალური მოამბე“, №5, გვ. 54-55 1975, ი. მაისურაძე, გ. ლოღობერიძე.
19. გაზ. „დროება“, № 92, 1909, გვ. 3.
20. გაზ. „ივერია“, №28, გვ. 4, 1898.
21. გაზ. „ცნობის ყურცელი“, №1991, გვ. 4, 1902.
22. გაზ. „დროება“, № 92, 1909, გვ. 3.
23. ს.ჯ.ი.მ. ილია მაისურაძის ფონდი № 269.

24. ს.ჯ.ი.მ. ილია მაისურაძის ფონდი № 269, 1904.

25. ს.ჯ.ი.მ.ხ.ფ. № 172, 1905.

ახალციხის ბიბლიოთეკის გამგე-ქალბატონები

1. ღომსაძე შ., სამცხე-ჯავახეთი, გვ.19 თბ.1975
2. სამცხე-ჯავახეთის ისტორიული მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი (შემდეგში ს.ჯ.ი.მ.ხ.ფ.) №452, ივანე გვარამაძე, ლექსი „ჩკუის სასწავლო“.
3. გაზ. „ივერია“, №84, გვ. 2, 1897.
4. გაზ. „ივერია“, № 84, გვ. 2, 1897.
5. ხუნდაძე ტ., „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება“, გვ. 74, 1960.
6. გაზ. „ივერია“, №219, 1898.
7. გაზ. „ივერია“, №98, 1900.
8. გაზ. „ცნობის ფურცელი“, №1466, 1901, გვ. 4, ახალციხე.
9. გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1897, №230, გვ. 2.
10. გაზ. „ცნობის ფურცელი“, გვ.4, 1902.
11. ჩხიტიანიძე თ., ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების საბიბლიოთეკო და საგამომცემლო საქმიანობა, თბ, 1980, გამომც. „მეცნიერება“.
12. ბერიძე ნ., ქალთა საზოგადოებრივი საქმიანობა XX საუკუნის დასაწყისიდან სამხრეთ საქართველოში, გვ. 270, ქალის უფლებრივ-ქონებრივი მდგომარეობა სამხრეთ საქართველოში, 2009.
13. ლ. ხომერიკი, მ. ჯავახიშვილი, ქალთა საზოგადოებრივი საქმიანობა საქართველოში (XIX ს-ის II ნახევარი და XX ს-ის დასაწყისი) გვ. 10.

ქველმოქმედი ქალბატონები

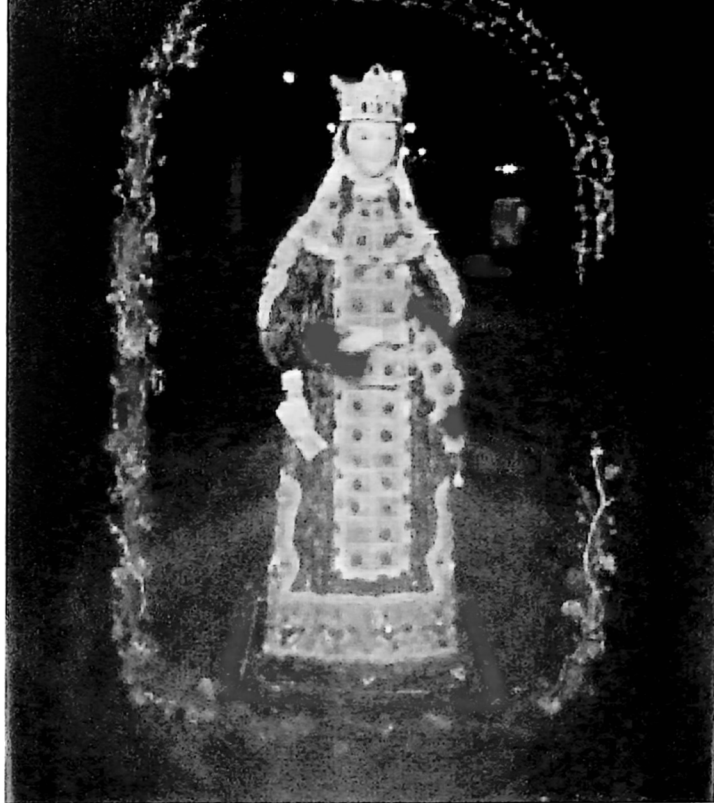
1. ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 204-206, 1955.
2. გ. ბოჭორიძე, მოგზაურობა სამცხე-ჯავახეთში, გვ. 173, 1992.
3. საველე დღიური, 2007.
4. ბერიძე ნ., ქალთა საზოგადოებრივი საქმიანობა XX საუკუნის დასწყისიდან სამხრეთ საქართველოში, გვ. 270, ქალის უფლებრივ-ქონებრივი მდგომარეობა სამხრეთ საქართველოში, 2009.
5. ხომერიკი ლ., ჯავახიშვილი მ., ქალთა საზოგადოებრივი საქმიანობა საქართველოში (XIX ს-ის II ნახევარი და XX ს-ის დასაწყისი) გვ. 10.

ფოტოლოგუმენტური მასალა

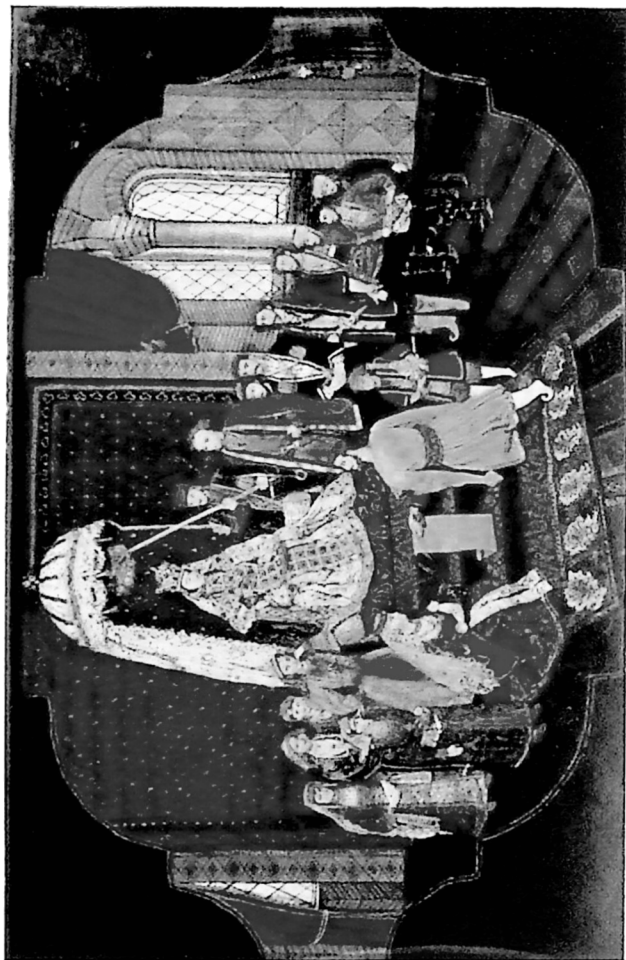

ალექსანდრე ფრონელი (კიკვიძე), 1862 - 1916 წწ.

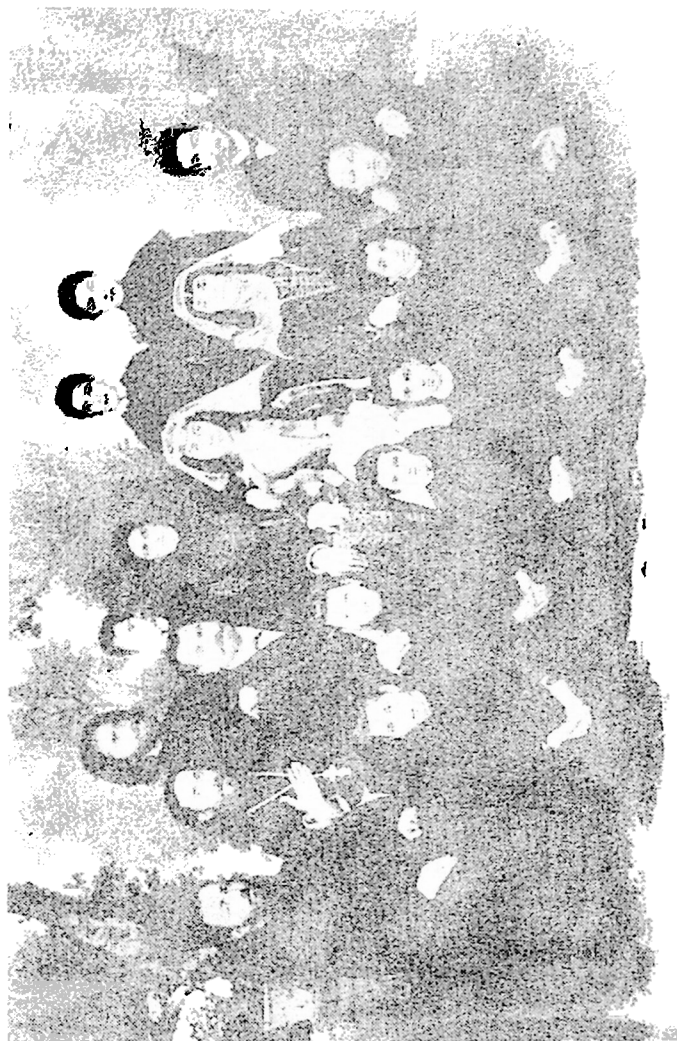
სამცხე-ჯავახეთის ისტორიის მუზეუმი

როზა მეფისაშვილი, თამარ მეფე

როზა მეფისაშვილი, სამეფო კარი

ახალციხის ქალთა სასწავლებელი - 1905 წელი

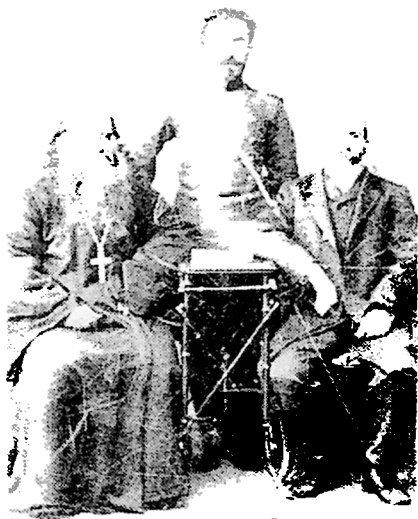
ივანე გვარამაძე

კონსტანტინე გვარამაძე

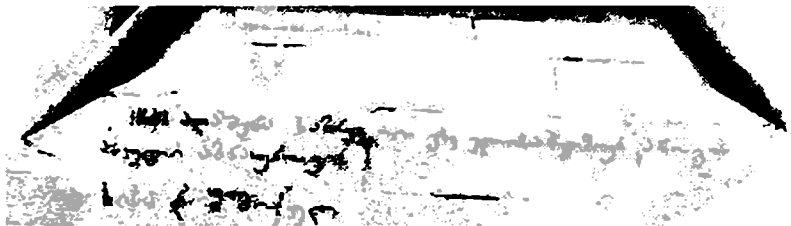
იოსებ ხუციშვილი –
„მესხი გუტენბერგი“

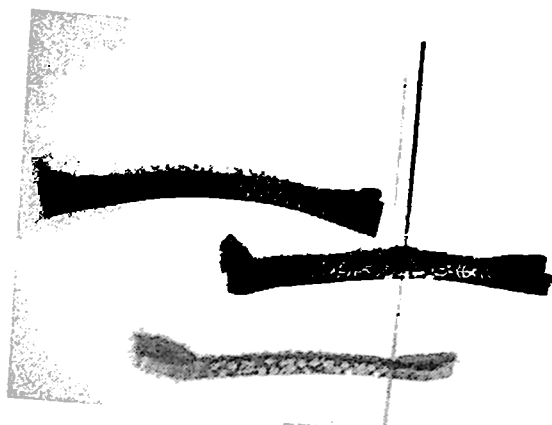

დიმიტრი ხახუტაშვილი
(მარცხნიდან პირველი)

**ახალციხის წმიდა ჯგერის კათოლიკური ეკლესია
(სამრეკლო - 1881 წელს აშენებული ელისაბედ
მურმანიშვილის მიერ)**

მესხი ქალის
სამკაულები

შესხი დიდგვაროვანი ქალის სამოსი

ანა ჟაღიაშვილი – ივანე გვარამაძის მეუღლე

წინათქმა	3
შესავალი	7
სამცხე-ჯავახეთში შექმნილი შიდა	
პოლიტიკური ერთარება	11
მესხური განმანათლებლობა	18
ქალთა განათლებისა და აღზრდის საკითხი	
ქართველ განმანათლებელთა თვალთახედვით	20
ქალთა განათლებისა და აღზრდის საკითხი	
ივანე გვარამაძის თვალთახედვით	25
ქალთა განათლება სამცხე – ჯავახეთში	
(XIX საუკუნეში)	33
ანა ღოღობერიძე-მუსხელიშვილი – ახალციხის	
ქალთა სკოლის ფუძემდებელი	51
მესხი ხელოვანი ქალები – ახალციხის ქალთა	
სკოლის აღზრდილები	64
როზა მეფისაშვილი	65
ნატალია გიორგაძე	70
ადათია გოზალიშვილი	71
ნანა ჯვარიძე	72
თეატრალური ცხოვრება სამცხე-ჯავახეთში და	
მსახიობი ქალები	75
ახალციხის ბიბლიოთეკის გამგე-ქალბატონები	90
ქველმოქმედი ქალბატონები	96
რეზიუმე (თარგმანი მ. ხითარიშვილისა)	101
გამოყენებული ლიტერატურა	103
ფოტოდოკუმენტური მასალა	111

ფასი სახელშეკრულებო

ტირაჟი 300

საგამომცემლო ჯგუფი: ლია ზედგინიძე
ლარისა გურგენიძე

ბაჟოშვიტაშვილი
„ახალციხის უნივერსიტეტი“

ქ. ახალციხე, რუსთაველის ქ. №106,
ტელ.: 0(365)22-19-90, 591-41-12-78
ელ. ფოსტა: contact@sjuni.edu.ge